

386/1

ספר הלכות

קובץ מדרשים ישנים ומאמרים שונים.

חלק ראשון

מכיר :

א) לקיטום ממדרש השכם עם הערות מאת החכמים המפורסמים היה הרב'ג מו"ה שכמה בוכער נ"י מלעמבערג והר"ד י' לאו רב בעיר סענעדן נ"י ; ב) מדרש אל יתהלל עפ"י ב"י הונא מתימן ; ג) מאמר בקורת ע"ד התנחומא והילמדנו . עם מבוא ארוך בראש — והערות למדרש שה"ש (אשר הוצאתי לאור , בעזרת האל) , מאת החכם המפורסם מהר"א עפשטיין נ"י - בסוף הספר .

ממני

אלעזר הלוי דר' גרינהרט

בשנת ירושלם תר"כ לפק

נמצא להמכר אצל הרב מוהר"ר זן אין אברהם קוואי נקה נ"י עורך „המאסף“ בעירתק ירושלם תר"כ .

מחיר הספר כ' פראנט

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 386_F

אורח טהור

הנה נחמד לראות את ספרך
אשר אתה עוסק בו
ואשר אתה רוצה לפרסמו
במקום הזה
ענין

שלום

SEFER HA-LIKKUTIM

SAMMLUNG

älterer Midraschim und wissenschaftlicher

ABHANDLUNGEN .

Erster Theil

enthält :

a) Collectaneen aus Midrasch Haschkem mit Anmerkungen von S. Buber in Lemberg und Oberrabbiner I. Löw in Szegedin ; b) Midrasch al Ithallel nach einer Hs. edirt ; c) Kritische Untersuchung über Midrasch Tanchumah und Jelanidenu.

Mit Einleitung versehen

von

PR. J. GRÜNHUT

in

JERUSALEM

Zu beziehen durch Herrn Rabbiner Ben Zion Abraham Kohenka, Herausgeber des: „Ha-Meassef“ in Jerusalem.

 Preis frees. z

Nachdruck: verboten.

1128001 / 11

ספר הלכות

מובן מדרשים ישנים ומאמרים ישנים.

הלקראשון

מכיל :

(א) לקוטים ממדרש השכם עם הערות מאת החכמים המפורסמים ה"ה הרה"ג מו"ה שלמה כובער נ"י מלעמבערג והר"ר י' גאון רב בעיר סענעדין נ"י ; (ב) מדרש אל יתהלך עפ"י כ"י הובא מתימן ; (ג) מאמר בקורת ע"ד התנחומא והילמדנו. עם מבוא ארוך בראש — והערות למדרש שה"ש (אשר הוצאתי לאור, בעזרת האל), מאת החכם המפורסם מהר"א עפשטיין נ"י — בסוף הספר.

ממני

אלעזר הלוי דר' גרינהוט

בשנת ירושלים תר"כ לפק

נמצא להסכר אצל הרב מוהר"ר בן ציון אברהם קו אינקה נ"י עורך "המאסף" בעיה"י ירושלים תוב"ב.

מחיר הספר כ' פראנק

THE [illegible]

[illegible]

THE [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

לקומים

ממדרש השכם

כי מטך ומידך נתנו לך.

מזפרת אהבה

לכבוד הרה"ג המפורסם, התי"ד
הגדול השקם במעלות ובמדות ה"ה
מוה"ר; שלמה בובער נ"ו בעיד
לבוב יצ"ו.

מאה

הפז"ק.

הקדמות.

בין הספרים היותר נכבדים, אשר מתחת ידו חכו"ל יצאו ובאורך הזמן — לדאבון נפשינו — אברו מאהנו, נמנה גם המדרש השכם, אשר נתחבר בכמו מאה שנה לפני הספר והזהיר. ידיעתנו ממנו הגיע לנו באמצעות היבוריהם של גדולי קדמונינו ז"ל. המז ראיהו וישגמשו בו והעלו גם את שמו בפעם בפעם על המאמרים, אשר שאבו ממנו. ובזמנינו זה קם החכם הגדול הסהולל בפי כל ה"ה מו"ה שלמה ביבער נ"י והערה ברוב בקיאותו ובאהבתו העזה לספרות עמו, כמעט כל המקורות אשר המדרש השכם נזכר בהובן, ושהים פעל לטיב הספר הזה ברשימתו הנפלאה; כי מלבד שהקיל עליו את הטורח לחפש אחר כל טאמר ומאמר, נוכחי לדעת מתוך הרשימה: א) שהמדרש השכם היה קיבץ מאגדה וגם הלכה יחד על דרך השאלות, אמנם בפסקי דיניו גמשיך על הרוב אחר ההלכות גדולות. מכאן תראה שהחכם ציניק ז"ל החמיא את המטרה, בהשפטי על תכונת המדרש הזה, כי לא על דבריו מוסר יסודו כאשר חשב ונחכם ז"ל. משפט מעוקל כזה יצא לו, יען לא ראה רק קצת מהבריו הטובאים במנה"מ, ואלמלי ראה את יתר הבריו, היה מוציא עליו משפט צדק, ועוד ב) למדתי מתוך הרשימה הנזכרת, שכבר די בו בהשיר הזה להעלותו על הספר בפני עצמו ולהושיבו בין ברכי החכמים הצמאים לשמוע דבריו תורה מפי קדמונינו ז"ל. בראותי כל זה ואקרב אל המלאכה לקבץ את מאמרו המפורזים, וסדרתי איהם על סדר הפרשיות והצנתי סימנים לפני כל טאמר ומאמר והצנתי עליהם ציונים מפסקי התנ"ך המיבאים בתיבם וגם ערכתי עליהם הערות ומבוא כיד ה' הטובה עלי.

הקדמה

את המדרש אל יתהלל העתקתי מכ"י תימן ואקוה כי גם בו ימצא הקורא איזה אומר מן החדש, הן בהערות, והן במה שנוגע לנוסחתו. אחריו הבאתי הערות מושכלות מאת החכם המפורסם מהר"א עפשטיין נ"י על המדרש שה"ש שהוצאתי לאור בעזר האל בשנה שעברה עם תוספות נופך משלי.

החלק השלישי בקובץ זה הוא המאמר ע"ד התנחומא והילמדנו אשר כבר ראה אור ב"המניד" משנה שעברה, דברי אלה מצאו ת"ל חן בעיני חכמי זמנינו כאשר חוו לי דעתם ע"ז במכתביהם אלי, אך יען ששם באו מאמרי בהמשך אחר המושך וגם כי נתחדשו לי מאז ועד עתה עוד דברים אשר אפשר שיהיו לתועלת לאנשי גילי כמבואר כ"ז בהמבוא שלי; קבעתי להם מדור בפני עצמן בקובץ זה. את שלשה אלה יחדו קראתי בשם ספר הלקיטים, ואם יחייני השם אוציא לאור את יתר החלקים מספרי זה אשר הם עדיין בכתובים אתי.

ואפריון גמטייה לידודי הרב המאה"ג מו"ה אברהם בן ציון קואינקר נ"י עורך "המאסף" בעיה"ק ירושלים תובב"א שנתן לכסף מוצא והדפיס את הספר הלקיטים על הוצאותיו בהודור ובנייר יפה. השם ישלם פעלו!

והנני להנציל לפני הקורא שבאם המוצא המצאנה מעיות הדפוס בספר שיריני לכף זכות. הן אני מרחתי לתקן את המעיות עד היכן שירי טנעת, אבל כבר אמרו ז"ל, כשם שאי אפשר לבר בלא תכן וכו', ועוד שנית. הכתיבה האשכנזית שלנו משונה הרבה מהכתיבה הנהוגה פה בעיה"ק תוב"ב. לכן כמעט מן הנמנע הוא להנציל ממעיות הדפוס. השם יגמור בעדי ויציליני משגיאות!

ירושלם, כ"ב סיון תרנ"ח.

אלעזר הלוי דר' גרינהויט.

המדרש השכם (1), אשר אני נותן לפניך קרא נעים, אפס קצהו תראה וכולו לא תראה, כי בעונותינו כבר אבד ואינינו. ולולא גדולי קדמונינו ז"ל שהשאירו לנו מפלט ממנו בחיבוריהם שבאו אלינו, כי אז כבר אבד גם זכרו מקרב הארץ. ואני בראיתי בהרשימה שנתן לנו החכם בובער נ"י במבוא ללקח טוב (2) דף כ"א טן המקומות ההם אשר המדרש הזה מוכא בתוכם, נתבוננתי כי נכבדות מדובר בו, ואומר טוב לקרבו אל המלאכה לארות מאמריו המפורים אחת הנה ואחת הנה ולחברם יחד והיה המדרש אהר, ות"ל חפץ השם בידי הצליח כי הנה, המעט הזה אשר הצלתי ממנו, כבר עולה לקונטרס, הגדול לא בלבד באיכות כי אם גם בכמות, אשר די בו לשים לו שם ושארית בארץ. ואת אשר מצאתי, שראוי ונכון לעמוד עליו בפה השער, הוא זה:

א. המדרש השכם והספר והזהיר

החכם פרייאמאן (3) בהקדמה שלו לספר והזהיר נסתפק אם לא אחר הוא המדרש השכם והספר והזהיר. הדבר שהביאו לידי בפק זה, הוא, שמצא הרבה מאמרים בזה הזוהר אשר במקום אדר נקרא שמו של מדרש השכם עליהם. [ע"ש דף ה' ע"ב]. ואחרי השקלא וטריא בא החכם הנוכח ליד החלטה, שהספר והזהיר לחוד והמדרש השכם לחוד. עם

- (1) נקרא חלל קצה גם ספר השכם. ונראה שע"ד הלכותי שנמלאו בתוכו נקרא כן שמו: "ספר" ה"ג.
- (2) הוצרכו המור מביאו עוד ב' פעמים בס' וירא עיין בסמוך לקמן דף ט"ו ע"ב הערה 1 ובסוף המבוא.
- (3) ח"א מדף ג' ע"ב ולהלכה, והחכם בובער נ"י עולמי במכתבו ח"י, כי אודות הספר והזהיר נדפס ממנו מאמר בכבוד הלכותו, אך אינו ח"י לעיין בו וכן ספרו של לונן געזאממעלעטע שריפטען איינו כעה ח"י.

הרעה זאת מסכים גם החכם בובער נ"י (שם במבוא הנ"ל) .
 ואני הנני להוסיף ראיות על ראיותיו של פרייאמאן. א) במנה"מ.
 להר"ר ישראל אלנקווה ז"ל בפרק גידול בנים הנדפס בסוף
 ר"ח מובא מאמר ארוך על שמות כ', ה' בשם מדרש השכם
 [עיין לקמן אות ו'] ובספר והזהיר ליתא לא מניה ולא מקצתיה;
 ב) בפ' לפרקי אבות נמצא ג"כ מאמר על שם המדרש
 השכם על שמות י"ה, ט"ו [עיין לקמן אות ד'] ובוהזהיר ליתא;
 ג) בספר המוסר לר' יהודה בלץ פ"כ מובא על ויקרא ו', י"ב
 [עיין לקמן ויקרא אות ד'] מאמר אחד בשם מדרש השכם,
 ובספר והזהיר גם זה ליתא. ע"פ ראיותיו של החכם הנ"ל
 בצירוף ראיותיו אלה נעלה הוא מכל הספק שהמדרש השכם
 אינו הספר והזהיר .

אך מסבך הספקות עדיין לא יצאנו מכל וכל, כי אחר
 שראינו שעל הרוב הסגנון של דרשותיהם שווה ולשונו של זה
 הוא עצם לשונו של השני א"כ עדיין שאול נשאל: למי נתן
 משפט דקריטה? מי ממי שאב? גם על זה הניף החכם
 פרייאמאן ידו ותושע לו ימינו להוציא משפט צדק לאור. וה"ל
 החכם שם בהקדמתו: „ותביט עיני בדברי ר' שמואל גאמע
 [חי בימי הרי"ף ז"ל] ולמדתו עוד מזה שמבאר ומפרש דרך
 מדרש השכם, ואחרי כן כתב בזה וזוהר דרך מר חפץ אלוף
 [הוא שחיבר את הספר והזהיר], שמדרש השכם קדם לס'
 שחיבר מר חפץ אלוף, ע"כ יש לשפוט לפניו היה ומה שנראה
 בעיניו לקח מטעם, יען במקומות רבו מספר דבריהם שוים".
 ע"כ וכן האמת כאשר נראה עוד בסמך .

מדברי ההקדמה הזאת יצא לנו עוד תולדה אחרת,
 אשר ראוי לעורר עליה. המאמר על שמות כ"א, א' [לקמן
 אות ז'] מובא במנה"מ להר"י אכנוזב וגם בפרק הדינין להר"ר
 ישראל אלנקווה בשם מדרש השכם, ואם כי שניהם ממקור
 אחד שאבו, עכ"ז אין דבריהם עולים כאחד. ובפרט גדול
 ההבדל שיש ביניהם בענין מנין הלאוין והעשין [שם שם

בסמוך]. ההר"ר ישראל ז"ל מונה י' לאוין וי' עשין, והר"י אבוהב אינו מונה רק הלאוין, וזה לא במקרה, או בסבת מעתיק טיעה. כי הנה גם בספר והזהיר חסרות העשין. הוכחתי איפוא מזה לדעת, כי לפני הקדמונים היה חמדרש השכם בשתי נוסחאות שונות. ועיין עוד בסמך מזה.

ב. השם והתכלית המכוון ממנו.

המדרש שלפנינו נקרא מדרש "השכם", בלתי ספק על שם התחלתו בפסוק השכם כבקר [שמות ח, מ"ו]. הנסדר הוא מכאן ואילך על כל התורה, או רק על חלקים אחדים ממנה? הנה, הצורך המור מביא ממאמריו על פ' חוקת נשמע מזה שהמדרש השכם היה כלול בהוכחו ביאורים על שמות, ת"כ וחומש הפקודים. אמנם לפ"ד המחבר לא הניח ידו מלבאר גם את ספר דברים, ויש לי על זה ידים מוכיחות¹) אך נניח זה לרגעים בספק ונחקורה נא אל איזה תכלית כוון המהבר בחיבורו זה. הנה רוב מצות התורה, חוץ משתים מהן שנשנו במקומו בספר בראשית, נתנו לנו בארבעה חומשים שמשמות ועד משנה תורה, אמנם מצות הנהגות לדורות לא מצינו בשתי פרשיות הראשונות, שהן שמות, וארא עד פ' בא. ממעם זה מתחלת המכילתא דר' ישמעאל בפ' זו הנוכרת באחרונה, יען יסודה מוצב על ההלכה, אף שמחברה גם מההגדה לא הניח ידו. את הסדר הזה לא שמר המחבר זומכילתא דרשב"י²). המכילתא זאת היא ג"כ מדרש הלכה ע"ז מגיע ראשה עד פ' שמוה³). בדרך זה הלך המחבר של המדרש השכם; גם הוא לקט שושנים בשדה ההגדה וקלעם יחד בביאוריו עם דברי הלכה, ואין הפרש בינו לבין המסדר המכילתא, בלתי זאת לכד, שזה התחיל מדרשיו

1) עיין בסמוך אות ג'.

2) עיין לעווי חיון ווארט איבער דיא מכילתא דעם ר"ם.

3) ע"ס ז' מ"ו.

בפ' שמות וזה כפ' וארא. אמנם המחבר של הספר והזוהר שם את ההלכה לעיקר בהיבורו כדרך המכילתא דר"י, לכן התחיל את ביאוריו בפ' בא שהיא ראשונה הכלולה במצות. אך גם דרשות שהן "מאידך מכילתא דר"ש" באו בתוכו, כמו שיראה המעיין שט בפ' תרומה ובספרו של החכם לעווי נ"י: ["איין ווארש איבער דיא מכילתא דעס ר"ש"] צד ג' ועוד שם. מטעם זה נקרא הספר והזוהר "הלכות פסוקות" [פרייאסאן שם צד ב' ע"ב, אות א'], ועין רבו בו ההלכות על ההגדה, משא"כ המדרש השכם שמכיל גם הגדה במדה גדושה. בזה לא הלך הבעל והזוהר בעקבות המדרש השכם, אף ששאב הרבה, ואפשר הרוב מן ספרו ממנו.

והנה הספר והזוהר הנמצא לפנינו אינו טגיע רק עד פ' בהעלותך ולא עד בכלל, ואפשר שלא נסרר על יתר הפרשיות מטעם שרובן עסוקין בדינים שאינם נוהגים בזמן הזה, כמו פסח שני תו"מ וכיוצא בזה. אבל לפני איוה מהקדמונים היה על פ' בהעלותך, ועוד על יתר הפרשיות, שאחר בהעלותך (1) מדרש אחר, הנקרא מדרש אספה על שם הפסוק אספה לי [בהעלותך י"א, ט"ז] ששם התחילו דרשותיו, ובוה הוא דומה למדרש השכם, כי גם הוא נקרא על שם התחלתו. אמנם במעט התבוננות נראה כי יש עוד יחס אחר בין (ג) המדרש השכם ובין המדרש אספה.

הראשונים אשר העלו בראשונה את המדרש אספה על שפתם, הם: (2) הרוקח ז"ל, הילקוט, הבחיי והר"י אבוהב (3) כולם לברכה. וזלת זה לא מוזכר המדרש אספה

(1) הילקוט מביא ממנו מאמרים על פ' הוקח והקוח ז"ל סי' ט"ך על פ' ואמחנן ועיין לקמן לד' הערה (1).

(2) שם ועיין שם ד"ר. [בכנסת ישראל שנת ה' כהנ החכם בזבער ע"ד המדרש אספה אך אינו ס"י לעיין בו].

(3) עיין רב פעלים ערך מדרש אספה, ויריעות שלמה

בשום מקום, הלך טוב מביא אמנם איזה מאמרים אשר שמו של מדרש זה חקוק עליהם בהילקוט; אבל לפי הנראה לא ראהו רבינו טיביה ז"ל, כי אלמלא כן היה קראהו בשמו לכה"פ פעם 1) אחת, ומלא מוזכרו בשמו, ע"כ ששאב דבריו ממקור אחר. ובאמת זה פלא, מאות בשנה איש לא ידעו ואין מי שיאספו הבית הלוי, ועד אחר עבור המאה השנים עשר למספרם, ובא גואלו? ולפ"ד יותר נכון שהמדרש אספה אינו מדרש בפני עצמו, כי אם הוצאה מן המדרש השכם על דרך הספר והזהיר, רק שזה נתחבר בזמן מאוחר מן זה האחרון, ומטעם זה לא ראוהו הקדמונים. ואין אני אומר בזה, שכל המדרש אספה לקוח הוא מן המדרש השכם, כי לא נמנע הוא שגם איזה גרגיר מן ההדש בא בתוכו וכן נראה כמו שיש ב"ס גם מאמרים בספר והזהיר, אשר במדרש השכם לא היו, אפס, שהדרך שדרך בה הבעל והזהיר, אותה שטר גם המאסף של המדרש אספה, ועכ"פ הרוב ממנו נובע מן המדרש השכם, והנני לכרר דבריו.

א) הרבינו בחיי פ' בהעלותך כתב ז"ל ובמדרש אספה לי מצינו י"ג דברים מיוחדים להקב"ה ואלו הן וכו' המאמר הזה נובע מהספרי וכבר ראינו שדרכו של המדרש השכם הוא להעתיק מאמרים שלמים מגמרא ומדרשים. עיין למשל לקמן שמות אות ה'. ועיין עוד ספר והזהיר פ' תרומה דף ע"ב ע"א וע"ב [ולעווי שם צד ג'], ואפשו שהבעל והזהיר לקח זה ממדרש השכם כי כן מובא בצירור המור בפ' כי תצא ועיין וי"ר פ' ב'.

ב) הילקוט בהעלותך רמז תשמ"ז מביא מאמר אחר

להחכם בונטר נ"י נד י"ג.

1) את המדרש השכם אינו מוזכר הילקוט אף פעם אחת בשמו ועיין בסוף הספר, [הערות והוספות]. מש"כ מזה. ועיין לקמן בהערות החכם בונטר נ"י.

על פ' ויעקב משה [שם י"ב, י"ב] ומציין עליו מדרש "אספה ספרי, ובאמת נמצא לפנינו כל המאמר בספרי בלי חסרון ומגרעת ואין זה אלא דרכו של המדרש השכם להעתיק ספרים אחרים.

(ג) שם ברמז תשס"ג מביא מאמר אחד בשם מדרש אספה והוא נמצא לפנינו לקמן במדבר אות ה—ו, טמה שהצורך המור הביאו בשם מדרש השכם.

(ד) שם ברמז השל"ו ע"פ אספה לי מביא את המדרש אספה בשתי נוסחאות ולעיל כבר ראינו שהמדרש השכם באמת היה מונח לפני הקדמונים כב' נוסחאות, ואף שהענינים אינם דומים זה לזה, מ"ט יותר קרוב לתלות זגם המאמר הזה נובע ממדרש השכם, י'ען כבר מצינו בו נוסחאות שונות גם במקום אחר (1) חוץ מזה מצינו שגם לשונם קרוב מאד זה לזה, מעתה אומר אני שרוב המדרש אספה נובע ממדרש השכם ומקום הגיח למאספו הבעל סג' והזהיר להתגרר בו. ומה שמביא הר"י אבוהב פעם את המדרש השכם ופעם את המדרש אספה, ע"ז אין לתמוה, כי הלא הוא מביא גם את המדרשים במקום שדבריהם כבר קנו מקומם במשנה בגמרא או בבבליה, וכן הביא נמי את המדרש אספה אף שדברים אלה נשנו במדרש השכם, כ"כ מצאנו הרבה פעמים גם בהילקיט ולפני הצורך המור לא היה המדרש אספה, כי לא מצאתי שיוכרו.

ולפ"ז קרוב בעיני שהמאמר בלקח טוב על פסוק שאו [דף ל"ו ע"ג], לקוח הוא ממדרש השכם כי הנה הילקיט רמז תרפ"ד מביאו בשם מדרש אספה ורבינו טוביה לא ראה את המדרש הזה (2), וכן המאמר שמביא רבינו ז"ל על פסוק

(1) ועיין עוד בסמוך ע"ד זמנו של המדרש השכם ושהוא נמשך אחר ה"ג.

(2) מובא גם בספר והזכיר בקלף שינויים [כמדובר דף קל"ח

אספה לי [דף מ"ה ע"ג] ישאבו ג"כ ממדרש השכם אף שהרבינו בחיי מביאו על שם המדרש אספה. וכן ראינו לעיל [סוף אות א'] שגם הוזהיר מביא את המאמר הזה בקצת שינוים, והוזהיר שאב ממדרש השכם כאמור.

(ד) הזמן אימתי 1) נתחבר המדרש השכם.

בחקירה זאת כבר עמד החכם צונץ ז"ל בספרו על הררשות הוצאה ב' צד רצ"ב, והחליט שנסדר מקודם לשבע מאות שנה בקרוב עד היום שעמד בו החכם ז"ל. השערה זאת אין צריכה כעה לסתירה. כי כבר מיפרכה ועומדת היא הלא הבעל ספר והוזהיר חי בימי רב האי גאון [פריאמאן שם צד ט"ז, המוכיר אינו ת"י לעיין בון], והוא שאב סן המדרש השכם, א"כ קשיש הוא אף מניה. ועל מה שהעיר שם טמלת ז"ל, הנמצאה במדרש השכם, שפת יהר היא כעה להשיב על זה. ולו היתה משם איזה ראייה, היה לנו ללמוד ממנה בהיפך, לאמר: כתיבת היבות כאלה מנהג הגאונים הוא. אך גם זה אין אמת, כי כבר הראיתי לדעת שם [שמות אות ז'] שהר"ר ישראל אלנקווה בפרק הדינין לא

ע"ד] וקרוב הדבר שהולאו ממדרש השכם.

1) מי מהגאונים שהשתמשו במדרש השכם, כבר נהן לנו החכם בזבצר נ"י רשימה על זה ואין להוסיף על דבריו, זולת שרש"י ז"ל על ישעי' י' ע"ו כוון במב"כ, ומ"א" להמאמר לקמן ויקרא סי' ג'; ובעל הטורים במדבר ע"ז כ"ט לקח דבריו משמות סי' ו' וע"ס הערה 1 חוץ מזה מביאו הכרוב המור על פרשה וירא עוד ב"פ ועיין לקמן בהשמטה. וא"ס הילקוט מביאו ע"י בהערות החכם בזבצר נ"י. ועיין לקמן דף כ"ד ע"א וע"ב. והנה עתה מולאחי מאמר דומה לזה בהנחומא הנדפס כבר סוף פ' משפטים. ואפשר שחסר שם בהילקוט מהליון מלה "למדנו" וכתחומא גשפנשה ק"ה הגי' ע"י הסופרים כמו שראינו גם בשאר מקומות כן; ועיין עוד בסמוך, ועיין הוס' שבת דף פ"ז ע"א דה"מ ואיחא.

גרים למלת ז"ל. אין ספק מעתה שרק קולמוסו של מהר"י אבוהב פלשתה להמלה הזאת.

אמנם אם נכונה היא השערתו לעיל [אות ו'] אזי נדע בדיוק גם הומץ שבו חי המדבר. והוא ע"פ מה שחזי"ח הגאון רש"ל ראפאפארט ז"ל בכרם חמד ח"ו, ואחריו החכם צונץ בספרו הנ"ל צד רצ"ב שבילקום במדבר רטו תשלו לפני המאמר: אספה לי שכעים איש, אמר משה כיצד אעשה וכו' ע"ש, חסר הציון, מדרש אספה". והסיום שם בילקומו שדברים אלו נכתבו מפי רב שמואל ולמד אותם בתרביץ (1) רב חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון. נמצא לפ"י שזממחבר חי בחצי הראשון מהמאה התשיעית (2) למספרם, אמנם לא המחבר של מדרש אספה, כ"א המחבר של מדרש השכם אשר שם מוצא הדברים האלה, ואפשר שמטעם זה נמשך בעל המדרש השכם אחר ה"ג, לפי שרב חנינאי גאון תלמיד ר' יהודא גאון היה ורבים וכן שלמים מיחסים את הספר ה"ג לגאון זה. ופה המקום להעיר, כי מ"ש המדרש השכם [לפנינו ויקרא אות א'] בכ"ד מקומות וכו' לדברים אלו לא נמצא מקור אחר, זולת ה"ג כמו שהעירותי שם. ונראה שהלכה זאת יצאה מפי ר' יהודא גאון. ועיין מ"ש א"ט הגאון נ"י במבוא לה"ג והחכם פראייטאן בהקדמתו לח"ב של ספר והזהיר.

(ה) המקום שבו חי המחבר.

החכם צונץ ז"ל כתב [שם צ"ד רצ"ב] שהמדרש אספה

(1) מה שכתב החכם ווערטהיימער ב"מ, בית שלישי נד 7

כבר קדמוהו בזה רחפאפורע ולונץ.

(2) לונץ שם הערה ב'. מה שכתב החכם בזמנר נ"י

בדבר המדרש אספה בכנסת ישראל משנת תרמ"ז מוכח גם מאלו החכם המו"ל זה ספר רב פעלים נד 154 ואי"ה במקום אחר נרחיב בזה הדבור.

נסדר בבבל. ולפי השערתינו, שהמדרש הזה אינו רק הוצאה מהמדרש השכם, א"כ היה בבל מקומו של בעל המדרש השכם. אמנם לפ"ר אין להשערת החכם ז"ל על מה להשען, כי הנה המדרש אספה כמו המדרש השכם נכתבו (1) בלשון הקדוש, ואלמלי בבל היתה מקומו של המחבר, לא היה משתמש בלשון הזה, כי אם בלשון ארמי אשר נהג בבבל.

ולקמן במדבר אות ג' כתב המחבר: כי "אליסכנדרוס" וכו'. וידוע כי העיר אלכסנדריא אשר על חוף ים התיכון, נקראת כן על שמו; ובפי הערביים נקראת באמת שם העיר ההיא "אסכנדריא", ורק היונים, ואחריהם נטשנו רוב בני קדם, מבטאים את שם המלך הזה אלכסנדרוס, וכן קוראים את שמה של העיר הזאת "אלכסנדריה". ושם בהערותי כתתי שאפשר שט"ם נפל בדברי המחבר. והנה עתה מצאתי בספר והוהיר פ' מצורע דף ס"ב ע"ב שכתב: ושנינו בתוספתא (2) י"ב

(1) רק מאמר אחד בו נשנה בלשון ארמי והוא שמוה אות י"ג המשל חומר נפל כיסא על קדרה וכו' ומוצא עוד הפעם בספר גרור המור פ' בלק [דף קכ"ב ע"א]: וז"ל כמאמרס ז"ל נפל קדרה על כיסא [תרגום סלפ כיסא] ווי לקדרה וכו' וכמלה כמאמרס כיון על המדרש שלפנינו.

(2) מוצא בגמרא גדה דס"ט ע"ב ח"ר י"ב וכו' אולם בחוספתא ליהא גס במקום "דרך ארץ" בגמרא כתב המחבר "דרך אדם", אם לא שט"ם נפל בדבריו, אמנם לפ"ד במלה חוספתא כיון לפקח דרבינו הקדוש, ושם נשנה המאמר הזה חף שבדפוס ליהא. הפרקים האלה ישנם בכ"י החת ידי [עיין בסמוך] ואם יגזור השם בחיים אוליח אותם בע"ה לאור, כי יש לי להציר עליהם בכפה דכריס ודע כי החוספתא הזאת נקראת בפי רבותינו הרפחים ז"ל פסיקתא ועליה כוונת יבמות דף ט"ז ע"ב דה"מ פסוק זה במ"ם ונפסיקתא ח' שמוה של מעשרון וכו'.

דבר" שאלו אנשי „אלאסכנדריא" את ר' יהושע בן חנניא (1) וכו' הנך רואה שגם הוא כותב „אסכנדריא" ואין ספק שהבעל והזהיר הוציא את כל המאמר ממדרש השכם לכן נמשך אחריו גם בכתיבת שם המקום ההוא, כי כן דרכו להעתיק את המדרש הזה מלה במלה. לפ"ז נראה לי שהמחבר חי במצרים אשר לשונה היא לשון ערב. ושם כתב ספרי בקרוב לזמנו של המחבר יצא ר' סעדיא גאון ממצרים, א"כ אין להתפלא אם נמצאו שם גאונים גם מקודם לכן, ועיין מ"ש ההכנס עפשטיין נ"י במבוא לאלדר הדני גד מ"ו. והו מה שראיתי להעיר בפתח השער.

המדרש אל יהלל נדפס כבר בבניה"מ להחכם יעללינעק ח"ו, ולפי שראיתי שנוסחת הכ"י (2) שלפנינו משונה מנוסחת יעללינעק, הבאתי בדפוסם סקוביץ זה אחר שערכתני עליו הערות ומ"מ מה שחסר בהוצאת החכם הנוכח, ולפי הנראה השתמש במדרש זה הבעל ילקום שמעוני, כי מ"ש ירמי' רמז רפ"ה לא מצאתי בשום מקום, וזאת במדרש כ"י שלפנינו, כאשר העירותי עליו באות א' הערה (2). ואפשר שגם רש"י ז"ל ראהו. ועיין מ"ש אות ג' הערה (4).

(1) עיין נדה דף ע' ע"ב וסרקא דרבינו הקדוש בנא' ג' סי'

ס"ט.

(2) הכ"י הזה הונח מתימן נכתב על נייר, כתיבה חמה, כתבנית שמינית באנגון קטן ומחזיק א' מדרש מעשיות בראשונה כחוב; מעשה של ירושלמי, שהעתיק רבי אברהם מימון ז"ל בלשון הקדש; (3) מדרש והלך לפיך נדקדך, (ג) מדרש אל יהלל; (ד) מדרש עשרת הדברות; (ה) מעשה רבי בוסענאי; (ו) בריווא; (ז) מדרשים קטנים; (ח) פרקי דרבינו הקדוש [משונה הכנה מהנדס]; (י) מעשה יהודים; (יא) ליקוטים. זמן הכתיבה ליהא בכ"י.

זבאות ב'1) נמצאים לפנינו שמות האמוראים רב ושמואל וכבר הראיתי שם בהערותי, שכל המאמר מובא בקצת שינויים בגמרא סנהדרין צ"ה הורק ששם נשנה בלשון ארמי והמחבר מביאו בלשון הקדש; אולם שמות האמוראים האלה ליתא שם. גם בהוצאת יעללינעק לא מצאתים. בלתי ספק לקח המחבר את המאמר הזה מאיזה מדרש קדום, ושם היו כתובים האמוראים האלה. ובעל הילקוט הלך בזה אחר גי' התלמוד. אמנם גם בינו ובין גי' הגמרא יש איזה שינויים וכבר בא עליהם הדבור בהערותי.

החדר השלישי בקובץ זה אשר אני מציא לאור, מחזיק מאמר בקרת ע"ד התנחומא והילמדנו. המאמר הזה כבר ראה אור ב„המגיד" ש"ו גליון ל"ג—מ"ב, אך יען שלא רבים ראוהו, ואותן מחכמי זמנינו נ"י שראו אותו יהללוהו, אמרתי להביאו עוד הפעם בדפוס עם עוד איזה הוספות שנתחדשו לי מאו. והיה מפתח שפתי

א בהמאמרים אשר הילקוט ציין עליהם „מדרש" סתם.

בילקוט דברים רמו התנ"ד: בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך זשה"כ וכו' אמר ליה הקב"ה חצוב מבאן שני לוחות; אבנים כראשונים מה הראשונים ארכן ו' טפחים ורחבן ו' אף

1) כביה"מ ח"ד הוא מדרש בפני עלמו ונקרא: מדרש גולית הפלשתי וצחחיל: כתיב אל יתהלל גבור בגבורתו זה נאמר על דוד המלך וכו' ומשנה הרבה מזה שלפנינו וגם תמה שהדפוס החכם כביה"מ ח"ו. וכתחלתו כחוב: היה זורק והורג שמונה מאות איש בזריקה אחת והוא שולף את חרבו על „שלש מאות איש בפעם אחת", כל זה מגמרא מועד קטן דף ט"ו ע"ב, אך שם גרס: על ח' מאות חלל בפעם אחת, [ש"ב כ"ג ח'] שהיה זורק חץ ומפיל ח' מאות חלל בפעם אחת והיה מחלצת על מאתיים דכתיב איכה יכדוף אחד אלף [דברים ל"ב ל'], כראשיתו הוא דומה להמאמר שלפנינו,

אלו בן, מה הראשונים של סנפירינין אף אלו; מה אלו ניתנו בפומבי אף אלו ניתנו בפומבי, א"ל לאו אמרת ואיש לא יעלה עמך מפני כבודך של ישראל? משל לאב וכו' א"ל הקב"ה אתה חוצב ואני כוהב שנ' פסל לך וכהכתי ואני מסייע אותך באצבע כבודי כמו שסמכתך בים בימיני שנ' מולך לימין משה. משל למה"ר? לזהבי שאיבד חתנו קוזמן של בתו, א"ל אני נתתי קוזמן ואתה איבדת אותה נהו' אני ואתה שותפין, אתה מביא את המרגליות וכו' ע"כ הצריך לעניינינו והנה המאמר הזה מצוין שם בשם מדרש סתם, אמנם מרבנינו נהן בעל הערוך למדתו שהוא מהילמדנו. כי ז"ל בערך פמבי בילמדנו בסוף כי השא ובוהיה עקב השמעון פסל לך לוחות הראשונות על ידי 1) שנתנו בפומבי לפיכך שלטה כהן עין. ע"כ ובערך קום: בילמדנו... ובוהיה עקב תשמעון פסל לך לזהבי שאיבד חתנו קוזמן של בתו, אמר לו אני נתתי קוזמן ואבדת אוהן. ע"כ ע"פ שנים עדים הנאמנים האלה נתקיים שהילקוט לקח דבריו מהילמדנו ורק בשגגה המדפיסים או הסופרים נשמטה מלת הילמדנו מן הציון.

החכם מהר"א עפשטיין נ"י כתב בבית התלמוד משנת הרמ"ו שלפני הילקוט לא היה הילמדנו על שמות, יען כי אינו מזכירו אף פעם אחת בכל הספר. ולפי האמור אין מזה שום ראיה, כי הנה על הרבה מאמרים ציין "מדרש" סתם ומי יודע אם לא חסר באיזה מהן המלה: ילמדנו עיין לעיל צד 11 הערה 1, כעת מצאתי שאמנם כן הוא. בספר

אמנם סוף המאמר: "והוא שולף" וכו' ליתא שם ובגמרא הגי' על מאתיס.

בהקדמתו דל י"ג הערה החכם יעלוינעק את מקור יתר המאמר סנהדרין ז"ה ע"ה, ואמנם נוסח המדרש משונה הרבה מנוסח התלמוד.

(1) עיין ווערטהיימער ב"מ ח"ג דל י"א וז"ל.

צורר המור פ' וארא [ויניציאה שנת ש'ו קף ס"ט ע"ב] כתבו:
 וכמדרש הגלוי בילמדנו אמרו טעם לעשר מצות :
 וים אמר הקדוש ב"ה בדבר שנזמנה בו אני מתחיל
 להתבותי והוא אמר לי יאירי לפי קח סמך ונמנה ירך על
 סימני מצרים, צפרדעים למה אמר הקב"ה יבואו צפרדעים
 שגידולם במים ויפרעו ממצריים שבקשו לאבד אותה שנמשלה
 למים שנ' הוי כל צמא לכו למים, כנים אהב"ה יבואו כנים
 שנבראו מן העפר ויפרעו ממצריים שבקשו לאבד אותה
 שנמשלו לעפר שנ' והיה זרעך כעפר הארץ (וכו'?), ערוב
 טהור ערוב? אריות ונמרים דובים זאבים ונחשים אהב"ה יבואו חיות
 אלו ויפרעו מהם שבקשו לאבד אותה שנמשלה לחיות (1) שנ'
 גיר אריות יהודה בנימין זאב יטרף דן (גור אריות), דבר אהב"ה
 יבוא דבר שממית ויפרע ממצריים שבקשו לאבד אותה
 שממיתין עצמן, על קדושת השם ואומרים בתפלתם (2) ב'
 עליך הורגנו כל היום, שחן אמר הקב"ה יבוא שחן העולה
 מן הכבשן ויפרע מן המצריים שבקשו לאבד אותה עתידה
 למסור נפשם על קדושת שמים, ומי הם? חנניא מישאל
 ועזריה (3) וכי' ע"ש עד לפ"כ הכיתים בי' מצות (4) והנה כל

(1) עיין מדרש שיר המזרים דף כ"ב ע"ב, ועיין ילקוט משלי
 ריש רמז התק"ס וקרב הדבר שהמאמר הזה נסיה בילמדנו על סמות
 ועיין פסדר"כ פ' אחרי דף קע"ג ע"א.

(2) בילקוט הגי' שאלמר כי עליך הורגנו כל היום והוא יוסר
 נכון, מכלן למדנו שאין לדון על לשונו של איזה מדרש אחר שהוכח
 מכלי אל בלי ועיין רב פעלים לד' 118.

(3) בילקוט שם נרם : אירחס מאור כסדים חמו"ע בכנפן
 האם וכי'.

(4) זה המאמר חסר בהתחומא הנדפס, ונ"ל שם קודם
 המאמר עשר מצות כוון מדה כנגד מדה, דם וכי' ע"ש וזה
 האחרון מיכל אות באת בספר והזכיר ריש פ' בל ואין ספק

המאמר מובא בילקוט וארא רמז קפ"ב המתחיל י' מכות דצ"ך
 עד"ש באח"ב א"ל הקב"ה למשה בדבר שנתנאה בו ואמר לי
 יאורי בו אתחיל פורענות זכו' עי"ש ומצוין מדרש ברור
 איפוא הדבר שחסר מהציון טלה ילמדנו. ומ"ש ר'
 אברהם סבא במדרש הגלוי, אין הכונה שזה מדרש בפני
 עצמו הוא, רק לפי שכתב לעיל מזה מדרש הנעלם, כתב
 כאן מדרש הגלוי וכן המצא כל לעומת שמביא מקודם את
 הזוהר או המדרש הנעלם כותב אחר זה [ועל הרוב כונתו
 על הילמדנו] ובמדרש הגלוי. ועוד לו היתה זאת כונתו,
 היה לו לכתוב ובמדרש הגלוי ובילמדנו ומזה "בילמדנו" ? א"ו
 כאמור ואף שדבר מבואר הוא אביא לי ראי' מדברי המחבר
 בעצמו. בפ' יגש אחר שהביא את המדרש הנעלם, כתב :
 ובמדרש הגלוי אמרו בי אדוני, בי [אה] אתה מעביר עלינו
 [למה אתה נוטל את בנימין לעבד ? אנחנו מכרנו את אחינו
 לעבד לכך נתחייבנו להיות עבדים אבל בנימין לא היה לו
 עסק בדבר זה. כן צ"ל ועיין ערוך ערך ביאה] א"ר סימון
 כך א"ל אי אתה דן אותנו וכו' וסיום המאמר : כי כמוך
 כפרעה מה פרעה מלך ואתה שני לו, כך אבא מלך בארץ
 כנען ואני שני לו ע"כ. והנה קצור לשון רואה אני כאן. וז"ל
 הילקוט ברמז ק"ו בשם הילמדנו : כי כמוך כפרעה מה פרעה
 גזור ואינו מקיים אף אתה גזור ואינו מקיים. ומה פרעה
 להוט אהר זכרים אף אתה להוט אחר זכרים ומה פרעה מלך
 ואת שני לו אף אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו ... הנה
 נאמנים עלינו שני עדים הללו שהמאמר נובע מהילמדנו,
 ומשם לקחו הצרור המור, נמצא איפוא שכוון במלת הגלוי
 ההפך ממלת נעלם.

וסיום המאמר שם כפי שמובא בילקוט, הוא : כיון

שהזיאו ממדרש השכם, יען קן דרכו של בעל מורס זה להעתיק
 מדרשים הקדומים לו מלה במלה.

שאמר ממך אני מתחיל רמו למנשה ורפש חר רפש וזעת כל הפלמין, אמר דין רפש מדבית אבא, כד חמא בן שרי משתעי רכיכין אדוני וגו' וכו' ע"ש הנה לשונו של הילמדנו כאן הוא לשון ארמי, וזה המאמר בעצמו מובא בב"ר פ' ויגש. ועיין לקמן.

בילקוט כי תשא רמו שצ"ו מביא מאמר אחד המתחיל שאלו את רבי יוחנן בן זכאי מפני מה לוחות הראשונות מעשה שמים וכו' א"ל אומר לכם לה"ר וכו' ע"ש, המאמר הזה מובא בקצת שינויים בהנחומא הנדפס שהוא קצור הילמדנו. נמצא איפוא שגם כאן נפלה המלה ילמדנו מן הכתב ונשאר הציון „מדרש" לכד ב"ס נמצאים בהילקוט עוד מדרשים שהוציא מן הילמדנו אך אין לידע מי אלה הם, יען אין הילמדנו לפנינו.

עוד שם ברמו ת"ה נבות היוזרעאלי וכו' שלא עלה לירושלם בראיה לכבד את הקב"ה וכו' גם המאמר הזה מצוין בשם מדרש, אמנם במשלי רמו התקל"ב מביא את המאמר הזה יותר באריכות ומצוין עליו פסיקתא רבתי ע"כ אין לידע אל מי מקדושים כיון פה.

(ב) עוד מאמרים אשר הערוך ורש"י ז"ל מביאים זה בשם הילמדנו וזה בסתם, אולם מקורם בהילמדנו.

א הערוך ערך פלק: בויקרא רבה אמיר אל הכהנים ובילמדנו ולקחתם לכם איתציר ההוא ליסמא ואיחבש בפילקי וכוו"ר שם: למה"ד? ללסמים שישב בפרשת דרכים ומקפי' לעוברים ושבים. חד זמן עבר עלוי חר לגיון למגב' וכו' בתר יימי אתצויד ההוא ליסמא ואהחבש בפילקי וכו' ע"כ. כל הענין איתא גם בהנחומא הנדפס פ' אמור, אך זה לשונו שם: משל למה"ד? לשליח של מלך שהלך לגבות (?) בעיר משגבה אותה מצאו עירוני אחד בדרך ליסמים קיפחו ונטל את כליו ואת המוגבה שהיתה בירו לאחר ימים וכו'.

הנה לפנינו כל הענין, אך תחת שבא בילמדנו בלשון ארמי (1) העתיקוהו הסיפרים מלשון ארמי ללה"ק ושנו לפעמים גם בהעתקתם כנמצא על הרוב בתנחומא הנדפס שהוא קצור הילמדנו. ולבד מן המקומות שכבר העירוהו עליהם אביא עיד ראיה אחת לדבר עד כמה הגי' משובשת לפנינו. במדבר כ"ב, ל"א, ויגל ה' את עיני בלעם כתוב בת"ה [תנחומא הנדפס] וירא וכי סימא היה? אלא וכו' ויאמר אליו מלאך ה' על מה הכית את אתונך, זה דינה של אתון בא המלאך לבקש מידו וא"ל ומה וכו'. אולם בילקוט במדבר רמו תשס"ה מביא בשם הילמדנו הגי': וכו'. עלבין האתון בא המלאך לתביע מידו? אלא וכו'. והילקוט מביא שם עיד דרשה על הפ' הנה אנכי יצאתי לשמן וגם על הפ' ותראני האתון ע"ש והת"ה מביא את הפסוקים אבל הדרש חסר בשניהם. והיה אם יזכנו השם להוציא לאור את הילמדנו ע"פ הספרים שהובא בתוכו, אאריך בענין זה יותר.

ב רש"י ז"ל במדבר כ"ג, ט' כי מראש צורים אני מסתכל בראשיתם וכתחלת שרשיהם וכו', מובא כן בילקוט רמו תשס"ו בשם הילמדנו: הרו אני הולך לשרשיהם וכו'.

עוד שם כי מראש צורים אראנו... ד"א כשהן שמחין אין אומה שמחה עמהם וכו' כך מובא שם בילקוט: הן עם לבדד ישכון כשהוא משמחין אין אומה שמחה עמהן וכו', ועיין עוד פירש"י ז"ל שם כ"ד, ז': יזל מים מדליו, ובמה שהניא הילקוט רמו תשע"א בשם הילמדנו.

עוד פה המקום להעיר כי מה שנמצא במדרש תרשא, הוצאת החכם עפשטיין מצד כ"ה עד צד כ"ז רובו הוא לקוח מהילמדנו, אפס שהבעל מדרש תרשא הרחיב מעט את הדברים במה שהוסיף עליהם (2) מאמרים גם ממדרשים

(1) ע"ן ערוך ערך סס ב' מה שמביא בטעם הילמדנו.

(2) כן חתי' המאמר ע"ד נתגלה בן לוט, ועיין ב"ר סוף פ' ע"ב.

אחרים, כו הנח מ"ש שם [צד כ"ה]: וכנגד שני ימי יהודע שהיו שניו ק"ל, מובא כן בילקוט נשא רמו השי"ד בשם הילמדנו, אשר ז"ל שם: שלשים ומאה בזכות יהודע הכהן וכו' ומת בן ק"ל ע"כ.

ומ"ש [שם צד כ"ו]: ע' ימים מימים שנוון הקב"ה לישראל נמצא בהילקוט בהעלותך רמו תשל"ו וחמאמר נובע מהילמדנו, כאשר כבר הוכיח החכם ביבער נ"י מובא בשמו בהערות לה"ג צד 632 [הכ"ו אינו ת"י לעיין בנ], ודלא כהר"ר חאנעס נ"י בסוף ספר רב פעלים צד 148 שמביא את המאמר הזה ע"ש מדרש אספה.

עוד שם: שבעים סנהדרין—כך נמצא בילקוט ע"ש הילמדנו שם בפ' נשא: שבעים שקל זה סנהדרי ישראל (1).

עוד שם: כף אחת עשרה זהב, כנגד יו"ד הדברות—כן כתיב בילקוט שם עשרה זהב בזכות עשרת הדברות.

עוד שם: פר אחד כנגד אברזים—איתא גם בילקוט שם; פר אחד בזכות אברהם.

ועוד שם: איל אחד כנגד יצחק—כן הוא בילקוט שם: איל אחד בזכות יצחק.

ובסמוך שם: בקר שנים כנגד משה ואהרן—נמצא גם בילקוט, זולת ששם נדרש כן על הפסוק שניהם מלאים זה משה ואהרן.

הוא הדבר שאמרתי שאין לך מדרש שלא שאב אם מינט ואם הרבה מהילמדנו.

ועיין רש"י ז"ל במדבר ז', י"ט, כי שם מובא כל המאמר הנ"ל שבמדרש תדשא ע"ש ר' משה הדרשן. ואל יפלא בעיניך, למה מיחסהו ר' משה הדרשן לר' פנחס בן יאיר (2)? לפי שכל המדרש תדשא מיוחס הוא לתנא זה,

(1) השבעים שמות שהציה גמלאים בסה"ס זוטא לד' ה'.

(2) עיין בכורי העמוס משנה הק"א לד' 87, ובמ"ר במקומו

ומטעם זה נקרא ג"כ בפי קצת ברייתא דר"פ בן יאיר לכן
הביאו ע"ש ר' פנחס בן יאיר.

ג מהו ענין ר'... פתח?

בספרי אגדת (2) חכו"ל נמצא על הרוב מלת ר'...
פתח. בהבנת המלה הזאת דעת קצת מחכמינו שהיא כמו
איינלויטען, ר"ל הדרש אשר המלה הזאת מוצקת על ראשו,
הוא רק חפתיחה אל הדרשה הבאה אחריו. הפירוש הזה
מופרך מב' טעמים. בראשונה ממה שלא נמצא אחר הדרש
חמתחיל במלת פתח שום דרשה אחרת, כ"א עוד: ר'...
"פתח". ואם כדבריהם בצדק נתפלא, והיכן היא הדרשה שבאה
אחר הפתיחה הראשונה? וא"ת שהסופרים השמיטה? זה לא
נתן להאמר כלל וכלל, כי מדוע תגרע גורל הדרשה מהפתיחה?
אזתה הציגו ואת הדרשה השמיטי כפעם בפעם?

ועוד כיצד נפרנס את דברי הירושלמי חגינה פ"ב ה"א

ומדרש מדשא הולאה יעליונעק זיה"מ ח"ג ובהערות שס.

(2) גם במלה הגדה בעברית או אגדה בארמית שהיא מההפעיל
או אפעל משרש נגד רכו הפירושים, בעל בקרת החלמוד ערך אגדה
זד מ"ג כתב שפירשה כמו עקסענעטיק בל"י ע"כ ועד כמה דבריו
דחוקים! לויך בספרו על שדרשות זד ס"א כתב שמלת אגדה היא כמו
עטוואס „געגאנגעס". אך לפי דבריו מהו ששינו ומלמדו מדרש,
הלכות ואגדות [נדריס ד, ג], מה לימוד יש בדבר, אשר לא לריך
רק להאמר? ועיין ערך מלין להגהון ראשאלפארט ז"ל ערך אגדה,
ולפ"ד נראה שמלת אגדה נדרשה למלת דרשה, כי הנה „ואין מגיד
לי" [בראשיש מ"א, כ"ד], וכן: הגד תיגדו אותה לי [שופטים י"ד,
יב], פירושו כמו פהר [דייעטן, אויפלעזען], נמצא כי על מונח
העלומה אורה נוסף הלשון „הגדה", לכן קראו בשם אה ההגדה אשר
על פי מדות נדרשה, „אגדה" והיא לריכה למוד.

[רף ע"ו ע"ב] אשר ז"ל: ר"מ 1) הוה יתיב ודרש בבית מדרשא דמבריה עבר אלישע זכו' א"ל מה הויתה דרש? א"ל וכו' ומה פתחת 2) ביה? וכו' ראינו איפוא מזה שמלת פתח אינה כמו פתיחה לדרשה שלאחריה כי לא על הפתיחה שאל אלישע את ר"מ כ"א "מה הויתה דרש", ר"ל על הדרשה עצמה שאל אותו, במה היתה? ולשון זה נמצא עוד שם איזה פעמים ועיין גם פ"א ח"א, ולכולם כונה אחת אך במלת "אינלייטען" אי אפשר לתרגם אותם.

לכן נראה לפ"ד כי מלת פתח היא נרדפה למלת פתח מלשון פתח לי אוון [ישעיי נ', ה']. שפירושו לשון הבנה ביאור. וכן הבינו המסדר הקה"ר והמסדר המדרש זוטא ע"כ כתבו במקום "פתחת ביה": מה "אמרת". בדבר התולדה היוצאת לנו מזה יבא הדבור במקום אחר.

ה'ש"ממה [עיין לעיל צד 5—7].

בספר צרור הטור על פ' וירא כתוב: ובמ"ה 3) אשר ישב בהן לומ' [כראשית י"ט, כ"ט] וכי בכולן ישב? והלא לא ישב אלא באחת מהן מהו אשר ישב בהן? ללמדנו שהצדיק אעפ"י שעומד במקום מיוחד הוא יושב בכל העולם [שצדיק יסוד עולם].

המאמר "לא גלתה 4) יהודה" וכו' [לקמן דף ז' ע"ב:]

- 1) כל הענין מובא בקה"ר וקהלת זוטא פ' ז', ה'.
- 2) במקום "פתחת" כתבו המסדרים הנ"ל "אמרת". והכונה פעמים ג"ל בוי"ר פתח במקום פתח.
- 3) ר"ל "מדרש השכס". וכן עוד שם: כאומנם "בגו"ה" פ' זאת תורת העולה וכו' כוננו אל המדרש השכס והדרש נמלא לפנינו לקמן דף כ"ו ע"א וע"ש הערה ב'. וכן מ"ש בפ' נח: ואמרו במדרש פרה אדומה זו מלכות בכל כוננו אל המאמר לקמן דף י"ח ע"א סי' ג'.
- 4) כך גרס המהרי"א ז"ל ומשם העתקי את המאמר הזה

טובא גם בספר המוסר (פ' ט"ו בלי הזכרת שם המדרש, אבל א"ס שממדרש השכם הוציאו. כי את הספר והזהיר לא ראה המחבר ז"ל מאחר שאינו מזכירו אף פ"א בספרו, ולפ"ז המאמר שלפנינו שם הוא קטוע.

כי הנה ז"ל הספר המוסר שם [מקודם מביא את המאמר לא גלתה ירושלים וכו'] עד אמר להם למרו הישב וגו' ואחר זה כתוב: [לפיכך (2) חייבין ישראל להזהר על הדינין ולהעמידן שלא להטות ושלא לישא פנים לדל ולא להדר פני גדול שכל המהדר פני גדול חייב הריגה. וכן מצינו בסנהדרין שהדרו לינאי המלך ובא גבריאלי והרגו,

כמבואר שם בהערוהו, אמנם בפ' הדין הני' : לא „גלחה ירושלים“ וכו' גם מכאן ראה שמיני נוסחאות היה במדרש השכם ועיין בסמוך ולעיל מצד ט' 7.

1) גי' המחבר קרובה לגי' הר"ר ישראל ולנקוט ז"ל.
 2) בספר והזהיר גרס: לפיכך חייבין ישראל להזהר על הדינין ולהעמיד את הדין ושלא להטות ושלא לישא פנים לדל ולא לפדר פני גדול, ושלא תאמר תואיל וזה עני, ועשיר זה חייב לפרנסו אזכינו בדין אמנא מהפרנס בנקיות ולכך נאמר לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול [ויקרא י"ט, ט"ו] שלא תאמר עשיר זה בן גדולים הוא ונשא תהדרנו בדינו כדי שלא יתבייש ת"ל לא תהדר פני גדול [ע"ש בה"כ]. וכן מצינו בסנהדרין וכו' [גם מכאן נראה שהמדרש השכם היה בשתי נוסחאות לפני הקדמונים]. והר"ר ישראל לנקוט ז"ל בפ' הדין שלו מקודם שהביא את המאמר לא גלחה ירושלים וכו' כתב: ולרוך הדין לעשות דין אחד וכו' שמה תאמר עני הוא זה תואיל והני והעשיר חייבין לפרנסו אזכנו בדין ונמנא מהפרנס בנקיות לכך נאמר לא תשא פני דל וגו' או עשיר הוא זה היתך תביישנו ותראה בבשרו לכך נאמר ולא תהדר פני גדול שכל וכו' מעשה בינאי המלך וכו' הנה לשון זה דומה ללשון של הבהזכיר. ונראה שהר"ר ישראל ז"ל השמיט כל זה מן המאמר „לא גלחה“ וכו'

אמרו חז"ל (1) מעשה (2) בינאי המלך שעבדו הרג את הנפשו
 אמר להם שמעון בן שמח לחכמים תנו עיניכם לישמים (3)
 ונדוננו. שלחו לו עבדך הרג את הנפש. שלח להם אותו
 העבד, שלחו לו בא אתה וקבל עדות שכן כתוב: והועד
 בבעליו וגו' [שמות כ"א, כ"ח] בא וישב לפניהם, א"ל שמעון
 בן שמח, ינאי המלך, עמוד על רגליך ויעידו בך ולא לפנינו
 אתה עומד אלא לפני הקב"ה דכתיב ועמדו שני האנשים
 אשר להם הריב לפני ה' [דברים י"ט י"ו] א"ל ינאי, לא כשם
 שאתה אומר אלא כשם שחבירך אומרים, פנה לימין וכבשו
 פניהם בקרקע פנה לשטאל וכבשו פניהם בקרקע אמר להם
 בעלי מחשבות אתם, יבוא בעל מחשבות ויפרע מכם. בא
 גבריאאל וחבטן בקרקע. באותה שעה גזרו סלך לא דן ולא
 דגין אותו. (4) ובל דיין שממח וכו' אך סיום הטאמר שם קצת
 משובש, כי ז"ל: ומי היו רב אמר דבורה וברק, וריב"ל
 אומר שמגר ואהוד היו. ר"ה אמר דבורה ויעל היו רב (?)
 אמר (5) דבורה וברק ויעל היו.

- לפי שכבר הביאו למעלה. ובחמת הוא מאמר אחד כמבואר בס' המוסר.
 (1) סנהדרין י"ט ע"א וע"ב, ומנחם גם במנה"מ סי' רכ"ה.
 ועיין גרסן דה"י ח"ג 3 גלע 17 וגייגער אורש"רספ 74 קמד—קמא.
 (2) בספר והזכיר גרם שכך אמרו חכמים מעשה וכו' ובס'
 הדין חסר כל זה. ומנחם ז"ל היא אוספת המחבר.
 (3) גי' הוזהיר: תנו עיניכם בו ונדונו.
 (4) הספר והזכיר מסיים: לפיכך אמר הכתוב ולא
 תהדר פני גדול.
 (5) ברות רבה פ"א גרם: רב הונא אמר דבורה וברק ויעל
 היו, וה"ל לומר שגם לפנינו היה כתוב כן ומנחם הונא נפלה אח"כ מן
 הכתב, כי הנה ר"ה כבר מוכר מקודם לכן. ואפשר שז"ל רבא וע"י
 סמיכות ב' הלפין נפלה אחת מן הכתב. הו שמר"ה עד "דבורה"
 בתרא יש למחוק.

וכל זה, ר"ל מלא גלתה ירושלים עד מלת היו הוא
מאמר אחד ובספר והזהיר הוא נחלק לשנים [ע"ש דף מג
ע"ב ומ"ז ע"א] כאשר כבר העירותי בדף ח' ע"ב נמצא
שהזהיר אינו המדרש השכם.

הרב החכם הגדול מוהר"ר שלמה בובער נ"י אשר כל
רו לא אניס ליה נכדני בהערותיו המאירות כברק השנון גם
על ספרי זה בצרוף מכתבו אלי מיום ט' אייר תרנ"ח
אשר ז"ל :

שלום לכבוד ידידי ומר חביבי . . . מוהר"ר אלעזר הלוי
דר' נרינהוט נ"י.

מכתבו היקר כא אלי כמועדו . ודבריו היו לי לעונג
רב, בשמעי כי מאסף לאספה שיורים ממדרש השכם הנמצאים
בקדמונים, וגוף המדרש נאבד מאתנו ואיננו . ושמחתי לשמוע
מכבודו פי הדברים אשר כתבתי אדות המדרש הזה במבוא
למדרש לקח טוב (סי' ט' אות כ"ג) היו לו לעינים. (1) והנה
שם במבוא בהערה אות י"ג הבאתי כי מובא בשבלי הלקט
כתב יד ה' אבל סי' מ"ז שכתב מצאתי בספר השכם ומטה
של מת שהוציאוה בין השמשות כו' וכאשר הוצאתי את שבלי
הלקט השלם לאור עולם [וויזנא תרמ"ז] מצאתי כי מובא גם
בה' שמחות סי' ב' (דף קס"ט ע"ב) וז"ל „והקורע על מתו
בשבת אע"פ שחלל את השבת יצא ידי קריעה . והקיבר מתו
בהולו של מועד פסק בעל ה"ג שצריך לקרוע בחולו של מועד,
וכן הורה הר' אליעזר ב"ר יואל הלוי ז"ל הלכה למעשה וכן
מצאתי בספר (2) השכם" . וכן עוד שם סי' מ"ד [דף ק"פ
ע"ב] וזכיא וז"ל מצאתי בספר השכם (3) „מי שבאה לו
שמועה קרובה בשבת מונה ששה ימים אחר השבת" . ומה
שהבאתי מסי' י"ז הוא בה' שמחות (דף קע"ג ע"ב) וז"ל מצאתי
בספר השכם ומטה של מת שהוציאוה בין השמשות או מעיר
לעיר ולא נסתם הגולל אלא בלילה אותן שהם עם המטה

(1) עיין לעיל דף 17 ולקמן דף י"ז ע"א הערה 2, המו"ל .

(2) מובא לקמן דף י"ט ע"א סיפא ד' המו"ל .

(3) מובא שם שם . המו"ל .

מונין משעה שנפתח (1) וכו' וזיינתי הטקומות האלה שהומא מדרש השכם בשבלי הלקמ, שם בהקדמה (דף י' ע"א) .
 והנה ראיתי בערוך השלם ערך סקלט שהביא במדרש השכם בפ' ויקהל ובא לסקליטין שלה פי' חצר שלה אי נמי פלמרון שלה". והעיר שם זרב הבלשן הגדול דר' קאהוט ז"ל: בכ"י ליתא כל הערך ולא נמצא רק בדפוס ראשון, ובדפוסים אחרים המלות "במדרש השכם" ליתא ומתחיל "בפ' ויקהל". ובמבוא שלי לתנחומא ברשימה מכל הערכים אשר בעל הערוך מביא בהם את הילמדנו והבאתי שם [דף צ"ט] את ערך סקלט ובכתבתי בהערה י' שחסר בערוך מלת בילמדנו גם העירותי שם במבוא צד 12) כי התנחומא הנדפס מכבר על ס' שמות הוא הילמדנו וכל מה שהובא בערוך בשם הילמדנו מספר שמות נמצאים כלם בהתנחומא שמות מלבד פרשיות האחרונות ויקהל פקודי .

לכן ברור כי המאמר מערך סקלט היה לפני הערוך בילמדנו ויקהל, ואם היה לפניו מדרש השכם היה מביאו עוד באיזה מקומות. כן באו לידי חגליונות מן המדרש השכם עם הערותיו והתענגתי מאד עליהן כי תורניה למדי רוב שקידתו לבאר בהרבה מקומות דברי המדרש הזה ודבריו נכוחים למבין. ומצאתי הערות אחדות להעיר ורשמתי אותן פה לתתן לפני כבודו ואם ייטיבו בעיניו ישמח לבי מאד .
 דברי ידידו המוקירו ומכבדו .

ה ע ר ו ת .

(דף ב' הערה ו') בענין ספר השכם וספר והוהיר שהם ספרים נפרדים דברתי גם בכבוד הלבנון שנה עשירית מחברת ראשונה. (שם ס' ב') הביא ויצא מעם פרעה בחרי

(1) מובא שם שם. כמו"ל .

אף מלמד שספרו ויצא טובא בנימוקי חומש של ר' ישעי' מטראני ו"ל בשם מדרש השכם כי בהקדמת המו"ל את ספר והזהיר דף ו' הביא בשם בנימוקי חומש שכתב וז"ל וירדו כל עבדיך אלה אלו [שמות י"א] ח' פ"י המורה שחלק כבוד למלכות ותיטה דאמרינן בובחים ק"ב ויצא מעם פרעה בחרי אף מלמד שספרו ויצא וכן נמי במדרש השכם ע"ש — המלות „וכן נמי במדרש השכם" מוסב על המאמר שחלק כבוד למלכות, כי המאמר השני ויצא מעם פרעה בחרי אף מפורש בגמרא זבחים ק"ב ע"א אמר ר"ל ספרו ויצא, ועליוהו אין לו להביא וכן במדרש השכם. כמו שהעירותי בכבוד הלכנון שם צד 7 סי' ו'. בתחלה הביא פ"י המורה (כונתו לפירש"י) אה"ב סיים וכן הוא במדרש השכם. (שם ע"ב סי' ה') א"ר שמעון בן אלעזר וכו' הביא בהערה 6 הוא מן מנורת המאור לה"ר ישראל אלנקוה בהקדמתו לפרק המצות בשם מדרש השכם ע"כ. ה' פרקים מספרו נדפסו בראשית חכמה וספרו זה מנורת המאור נמצא כולו בכ"י באוצר הספרים באקספארד קובץ 1312 עיין רשימת נייבויער ואין ספק שכספר הזה הובא גם במקומות אחדות המדרש השכם.

(דף ג' סי' ו') פוקד עין אבות כו' הביא בהערה 4 טובא שם במנורת המאור פרק גידול בנים בשם מדרש השכם כוונתו ג"כ לס' מנורות המאור הנ"ל ובהערה 5 הביא כל הענין איתא בפסיקתא דרכ' פסקא ביום השמיני עצרת דף קס"ט ע"ב. יש לתקן ק"צ ע"א. ולדעתי יש לתקן במנורת המאור „פסיקתא" במקום „מדרש 1) השכם", והנה בראשות

(1) והפער שציון „מדרש שכם" מוסב על המחבר קטנים כיצד, כי כחוק מהד' שנחלק להמחבר „פסיקתא" ב„מדרש שכם", אבל אפשר שלפני המחבר על שפסוק יספת נשמע הציון פסיקתא וזה שלפני קטנים כיצד נכתב במקומו. ועיין ספר והזהיר דף כ"ו ע"א. ובספר המוסר פ"ז כתוב ובמדרש כתיב: יסר בנך ויניחך, למד בנך

חכמה שם (אשר הובא זה מן מנורת המאור) מתחיל: וגרסינן במדרש השכם יספת לגוי ה' אבל לא על הפסוק פוקד עין אבות על בנים גם ברור אצלי כי המאמר המהחיל קטנים כיצד הוא מאיזה מקור אחר וחסר הציון ונלקח גם בחסר.

(דף ו' ע"א) והיכן מסרן כו' בלקח טוב משפטים כ"א א' מובא וז"ל: ר' יהודה אומר ואלה המשפטים, הוסיף על המשפטים שבמרה שנ' שם שם לו חוק ומשפט [שמות מ"ו, מ"ו] רשב"י: אומר מה ראו דינים לקדם לכל המצות? למדנו שכל זמן שיש דין בין אדם לחבירו תחרות ביניהם נתפסק להם הדין נעשה שלום ביניהם, ר"ע אומר ערכם לפניהם כשלחן ערוך שנ' ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם (דברים ל"א, י"ט) וכו' וזה נובע מהמכילתא.

(דף ו' ע"ב) אבל הדינין נאמר בהן עשרת מצות עשה ועשר לאווין כו' העיר כבודו בהערה 6 „עיון בלקח טוב ובהערה ד' אבל יען כי הדברים אשר כתבתי שם לא נמצאים לפני הרבה קוראים אמרתי להעתיק פה את אשר העירותי שם. וכנגד עשרת הדברות הוזהר הקב"ה את ישראל על המשפטים, עשרה לאווין כו' בהצופה להמגיד שנת המש עשרה גליון 29 הביא ירדני הרה"ח הגדול מהר"א זיבויער שבס' פענח רזא כתב יד הנמצא באקספארד מובא זה בשם לקח טוב, וכן ראיתי בס' וזהויר משפטים מ"ב ע"א הביא וזה לשוננו בוא וראה כמה חביבין הן הדינין לפני המקום ששקולין כנגד עשרת הדברות כו', ורכינו טוביה לקח דבריו ממדרש השבס 1) והובא במנורת המאור נר ג'

הורה וכו' והוא הדגש הנמלה לפנינו דף ג' ע"ב. אך אפשר שנמלה מדרש כוננה אל המדרש ל"ב מדות כי כן מביא הר"ר ישראל זלנקווה ז"ל בריש פ' גידול צניס את הדגש הזה בענינו בשם מדרש זה כאשר העירוהו פס' בהערה 2. המו"ל.

1) ומדפחה ואמר: „וכנגד עשרת הדברות הוזהר הקב"ה את

כלל מ' והובא בענפי יהודה שם אות א' וחושב שם בשם מדרש השכם וכ"ה בס' והזהיר לא תעשו עול במשפט כמדה במשקל ובמשורה (ויקרא י"ט, ל"ה). ורבינו טוביה הביא במקומו ודל לא תהדר בריבו, ונכון הוא דקרא זה לא קאי על המיית המשפט דכבר נאמר לעיל מניה לא תעשו עול במשפט וע"ש בענפי יהודה. גם הביא בעל מנורת המאור בשם מדרש השכם לא תמה משפט גר יתום, והוא קרא בדברים ב"ד, י"ז יש למחוק מלת "גר יתום" והכוונה להכתוב לא תמה משפט [דברים ט"ו, ט'] והביא שם את שלשתן לא תמה משפט, לא תכיר פנים, לא תקח שוחד אשר נאמרו בכתוב אחד"ע"ב.

(דף ח' ע"ב) ובזכות דין עתיד הקב"ו ליבנות בדכתיב ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה הציג כבודו סימן השאלה (?) על מלת ליבנות ולדעתי יש לתקן לפדות עפ"י מאמרם שבת קל"ט ע"א אמר עולא אין ירושלם נפדה אלא בצדקה שנאמר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה והוגה שם בגליון שצ"ל ישראל במקום ירושלים.

(דף ט' ע"א) אוי לו לדור שאין שומעין לשופטיהם שנאמר וגם אל שופטיהם לא שמעו. ברות רבה ריש פ"א הגי' לפנינו אוי לדור ששופטיו צריכין להשפט. וכאשר הובא בשם מדרש השכם היא גי' נכונה וכן הובא בשאלתה.
(דף י' ס"י י"ג) זהב כנגד גלות בבל כו' עיין מדרש אגדה (וויען תרג"ד) ריש תרומה ובהערות שלי.

(דף י"א אות טו) מעשה בתלמיד אחד מהלמדי רשב"י כו' כעין זה הסיפור הוא במדרש שו"ט מומור צ"ב אות ח' והעירותי שם בהערה ס"ח המאמר בשנה בסגנון אחר

ישראל על המשפטים וסיים אחר זה: "עשרה לאוין" נראה שגם לפניו לא היו כחובים רק הלאוין ולא קעטין. ועיין לעיל ד' ט. המו"ל.

קצת במדרש שמ"ר פ' ג"ב אות ג' מעשה בתלמיד אחד של רשב"י שיצא חוצה לארץ ובא עשיר והיו התלמידים רואין אותו ומתקנאין בו והיו מבקשין הן לצאת לחוצה לארץ וידע רשב"י והוציאן לבקעה אחת של פגי מרון והתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דיגרי זהב התחילה מושכת דיגרי זהב לפניך, אמר להם אם זהב אהם מבקשים הרי זהב מלו לכם אלא הו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו, חלקו של עוה"ב הוא נוטל שאין מתן שכר התורה אלא לעוה"ב הו ותשחק ליום אחרון, ומובא בילקוט משלי רמו התקס"ד בפ' עז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון כמו שהוא בשמ"ר ונרשם בצדו "מדרש" ובתהילים רמו תתמ"ג הביא כלשון שלפנינו בשו"ט והר' יוסף [צ"ל ישראל] בספר מגורת זהב כולה [הוא מגורת המאור] הנדפס בסוף ספר ראשית חכמת בפרק המצוות שער שני הביא המעשה בשם מדרש השכם כמו שהוא בשמ"ר וכמו שהביא הילקוט במשלי, לכן אין ספק שהילקוט העתיק מן מדרש השכם, כי מדרש שמ"ר לא ראה וגם המסדר ממדרש שמ"ר לקח את זה ממדרש השכם ע"ש. ועיין גם בל"ט פקודי מ' ל"ח ובהערה י"ב.

(שם דף י"א ע"ב) מעשה בר"ש בן חלפתא כו' גם זה הוא בשו"ט שם בהוצאה שלי וצ"ש בהערה ע"ב העידותי כי ליהא בנדפס מכבר ומוכא בילקוט תהלים רמו תתי"ג כמו שהוא בשו"ט ובילקוט משלי רמו תתקס"ד מסופר באופן אחר כמו שהוא במדרש שמ"ר שם וכמו שמוכא בראשית חכמה שם בשם מדרש השכם ע"ש.

(דף מ"ו 1) ע"ב סי' ד') כל המאמר הוא בוי"ר פ"מ 2) אות ג' ובתד"א רבה פ"ו.

1) סס ע"א סי' ג' ים לעיין בהנחומא הולתה החכם כ"י לו חות ג', המו"ל.

2) כן כחתי סס בהערה 6 שהצאמר נובע ממדרש וי"ר

(דף י"ו ע"ב סי' א) עיין תוספ"א שבת פ"ו ע"א דה"מ
 ואתה עמוד עמודי שהביאו את המאמר הזה בשם מדרש .
 בהמאמר מדרש תנחומא והילמדנו , על זה כתבתי די
 בטבוא ולא אוכל כעת לבוא עוד הפעם ולזה נדרש אריכות
 דברים ואניח הדברים לזמן אחר ופה אבוא רק להעיר בקצרה
 על איזה דברים אשר כתב כבודו .

(דף ה' ע"ב) העיר על דברי הערוך בערך כסד' שהביא
 בשם הילמדנו ונמצא בוי"ר , זה נמצא בהנחומא (2) שמיני
 אות ז' והעירותי שם בהערה ל"ד עיין וי"ר ריש פ' י"ב במ"ר
 פ"י אסתר רבה פ"ה מדרש משלי פ' כ"ג וכן הביא רש"י
 בפרישו למשלי שם .

(שם שם) הביא, הערוך בערך זיין הביא בשם הילמדנו
 ונמצא בוי"ר אמור פ"ל המאמר נובע מפסיקה (3) דר"ב
 ולקחתם לכם (ק"פ ע"א) וע"ש בהערה ל"ו ובתנחומא אמור
 הערה ק"צ ושול"ט מזמור י"ו הערה ל"ה.

(דף ו' ע"א) הביא , בערוך ערך פלק א' הביא בוי"ר
 ובילמדנו ולקוחותם לכם איתצוד ההוא ליסמאה כו' ועל זה
 כתב וכן איתא בוי"ר פ"ל א"ר לוי כו' לא הבנתי ביונתו בזה
 הלא הערוך הביא בעצמו בוי"ר (4) ובילמדנו . והמאמר נשנה

פ' ט'. המו"ל .

(1) גם אני הראיתי מקום לדברי תוספ"א אלו במבוא לד' 11
 הערה 2 ובמקום ואיתא שם ז"ל ו"אחיה" ובכור שכונתם היה על
 "מדרש השכס" המו"ל .

(2) נמצא בתנחומא לפי שהוא קצור הילמדנו . זאת התנחומא
 הוצאת מר ידידי ג"ו לא ראה רבינו הערוך , כאשר העיר הוא בעלמו
 על זה שם כ"פ במבוא , המו"ל :

(3) הילמדנו קשים מן הפסיקה המסדר בוי"ר והפסדר"ב
 שניהם שאבו מהילמדנו , המו"ל ! .

(4) הערוך הביא שהמלה "פלק" נמצאת בוי"ר ואני הראיתי

בפסיקתא דר"כ ולקחתם לכם (קפ"ב ע"א) וע"ש הערה ע"ז.
 (שם) כתב ובתנחומא הנדפס בא כל הענין בלה"ק"1)
 כן הוא גם בתנחומא הקרום אמור אות כ"ו והעירותי שם
 בהערה קפ"ה, כי בפסדר"כ שם ובוי"ר שם מובא המשל
 בלשון ארמית ובסגנון אחר.

(שם) הביא רש"י שמיני י"א ב' הביא משל לרופא
 וסיים כדאיתא במדרש רבי תנחומא. בסבוא התנחומא צד 90
 העירותי שהוא בתנחומא הקדום שמיני אות י' וכן הילקוט
 חבקוק (2) רמו תקס"ג הביא זה בשם התנחומא.
 (שם) הביא בילקוט צו רמו תקי"ג הובא מאמר ארוך
 ומצוין מדרש ילמדנו וכל המאמר ההוא נמצא לפנינו בוי"ר
 צו פ"י אות ו'.

מזה אין להוביח כלל, כי הילקוט ציין בראש רמו

לדעת שכל לשונו של הוי"ר הוא ענש לשונו של הילמדנו, שמו"ל.
 1) מסדרי התנחומא², הן זה שהוליא qהחכס כ"י לאור, וה
 זה שנדפס בכבר העתיקו זה לשון חרמי שבהילמדנו ללה"ק, המו"ל.
 2) בילקוט שם מובא מקודם מאמר מהמכילתא והוא גם
 לפנינו לקמן (שמות סי' ה') ומן ד"ח עמד וימודד חכ"ן ר"ש בן יוחאי
 וכו' הוא מו"ר ומן ד"ח בקס הקב"ה להחזיר וכו' עד החיר זוגאת
 שלהם הוא מתנחומא אבל המאמר ר"ת ב"ר הילחלי חיינו מן
 התנחומא, כי בילקוט גרס: מלה"ד לרופא שעלה לבקר את החולה,
 ובתנחומא³: למה הדבר דומה לרופא שהלך לבקר שני חולים" והסיוס
 בילקוט: כך הקב"ה אמר להם הכרתו את וכו' והיו עמים משרפות
 סיד אבל ישראל שיש להם לחיים שני חיים כלכם היום לכן וכו'
 בתנחומא: ובך הקב"ה החיר לגוים עו"כ שקיים ורמשים וזה כל
 העבירות לפי שהן לגוים אבל לישראל שהם לחיי ג"ע וכו' הכך
 רואה כמה מן הכפרש שיש בין הילקוט והתנחומא ברור חיפוש שהמאמר
 בהילקוט שם אינו נובע מן התנחומא. ולפ"ד חסר הציון "ילמדנו"
 ולשון רש"י ז"ל דומה ללשונו של הילקוט. המו"ל.

הק"ב וי"ר ומוסיב גם על רפזו הקי"ג, ומה שמצוין בגליון
 „מדרש ילמדנו" מוסיב על המלות „כתונת מפפר על זורעי
 כלאים מפני שהיתה מצמר ופשתים וי"א על הדם שנ' וימבל
 אותו בדם" וזה ליתא בוי"ר ובודאי הוא מילמדנו ועל זה מוסב
 הציון ילמדנו" (1).

(שם) מה שהביא ילקוט מצורע בשם ילמדנו והוא בוי"ר
 פ' מ"ז אות ב' [צ"ל אות ז'] זין ספק שחציון „מדרש ילמדנו"
 הוא בטעות וצ"ל „מדרש וי"ר" (2).

(שם ע"ב) כתב בהנחומא ויקרא אות ג' כתבתי שחמר
 בהנחומא ונמצא בספרא ועל זה העיר לא היה לו להביא
 טמרחק לחטו כי טובא בוי"ר פ"ב אות מ'. על זה אשאל
 האם הספרא אינינו מוקדם (3) למדרש וי"ר ? (4).

(1) גם פה יש שינוי לשון בין הוי"ר ללשוננו של הילקוט.
 ובוי"ר יש הרחבה דברים ובילקוט ליתא, גם הסיוס נשנה
 בילקוט בלי שם אומרו ובוי"ר ליתא ר"ה זר"ה ע"ש, ועוד וכי לא
 נדרש בהילמדנו רק על מלת כחונת? ואלמלי היה נדרש הפסוק הזה
 שם בחופן אחר לא היה הילקוט מביאו? ועוד מי יערוב לנו שלא
 נפל מהוי"ר הדרש הקצר הזה בשגגה המעתיקים? לכן אני על
 משאתי אעמודה שכל המאמר הוא מהילמדנו. המו"ל.

(2) הילקוט, במקום שמציה דברים מהוי"ר, מניין על הרוב,
 וי"ר או מדרש סהם. ועוד הרבה פעמים מניין „ילמדנו" אף
 שהמאמרים שהביא בשמו נמצאים גם בהנחומא, וכי בכל אותן
 המקומות נמחק מלת „ילמדנו"? על כן נראה שלא נכתב הציון
 בטעות, המו"ל.

(3) ודאי מוקדם הוא, אבל לא כל מה שמוקדם מובא
 בהנחומא, אולם אחרי שהוכחתי שהוי"ר נובע מהילמדנו, ושם
 ליתא להמדרש שאנו דנין עליו, ע"כ צ"ל שגם בהנחומא היה, יען
 הוא קציר הילמדנו. המו"ל.

(4) שם דף ג' ע"ב ב"ח ג' הוכחתי שהמאמר ר"ה פתח כי

דף ז' ע"ב) הביא דבאי הב"ר פ' ג"ה ארץ המוריה למקום שהוראה יצאה לעולם ובתנחומא נירא אות מ"ה טובא עם ראיות מהפסוקים והמסדר מן הב"ר השמיט הפסוקים אין זאת אפוא כי אם ששניהם ממקור שלישי שאבן־היונו הב"ר והתנחומא. נעלם (1) ממנו כי המקור הוא בירושלמי ברכות פ"ד ה"ו דף חי' ע"ג ושם חסרים ג"כ הראיות מהפסוקים ובגמרא תענית ט"ז ע"א לא נמצא ג"כ הראיות אולם נמצאים בפסיקתא רבתי פסקא ט' ע"ש.

(דף ח') הביא טאמרים אשר הערוך הביאם בשם ילמדנו ונמצאים בב"ר. הדברים האלה הם אך למותר (2) הלא ידוע כי טאמרים רבים נמצאים במדרשים שונים אשר שווים זה עם זה, והמדרשים שהביא בשם הילמדנו נמצים גם בב"ר. (דף ח' ע"ב) הביא רש"י ז"ל מ"ב כ', י"ד כתב כדאיתא בתנחומא והוא בב"ר פי"ט אות י"א, לא ראה (3) מה שהבאתי

גדול אחת היה כחוב בילמדנו ועתה מלאתי רחמי מוכרחת ממה שכתב האבודרהס בסדר של שמריה : ואמרינן בב"ר ר' תנחום פתח כי גדול אחת א"ר תנחומא וכו' ומסיים והכי ליחא. „בתנחומא" וכוננו אל הילמדנו. המו"ל.

(1) הירושלמי לא נעלם ממנו, רק בב"ר אחר פליגתחס מובא עוד : אמר ריב"ל וכו' רשב"י וכו' ר' פנחס לאחר מרות דעלמא וכל הכוונה יראה שכולו הוא מאמר אחד ובירושלמי ליחא כל זה. גם סדר פלוגתחס שם בירושלמי הוא קצת באופן אחר, כי שם מביא מקודם ארון ואח"כ דביר ובב"ר הוא לסיפך ע"ש לכן צדור שלא שאב המסדר מן הירושלמי כ"א ממקור אחר לקח כל זה. המו"ל.

(2) לא למותר הוא, כי פ"י זה בצדוף שאר ראיותי כבר נוכחתי לדעת שרוב הב"ר — לא מאמרים פרועיים — נובע מן הילמדנו. המו"ל.

(3) אמנם ראיתי, אבל לא נראה כלל לגרוס „צ"ר" במקום „תנחומא". הרב נ"י נכנס בדחוקים, כי במקום שמאל אח שמאלר בב"ר ולא בתנחומא שלו הגיה שז"ל „צ"ר" ובסמוך כתב שהמאמר

במבוא התנחומא צד 90 מה שהביא רש"י ט"ב כ' י"ד
 בדאיתא מתנחומא יש לתקן שצ"ל בדאיתא כב"ר והוא פי"ט
 אות י"א .

(שם דף ט') הביא רש"י יחזקאל ל"ה, י' ומדרש אגו'ה
 ר' תנחומא הוא כב"ר פס"ב 1) אות ח', בן העירותי במבוא
 שם דף ט"ו ומה שהביא כ"ר פס"ב צ"ל פס"ו.

(שם) רש"י איוב ד', ב' הביא במדרש התנחומא 2)
 והוא כב"ר פנ"ב אות ה' גם על זה העירותי במבוא שם .
 (שם) בהערה כתב התנחומא (הוצאה שלי) לא ראה
 רש"י כלל וכלל טעה בזה כי רש"י הביאו הרבה פעמים עיי
 מבוא סי' י' אות ז' 3) .

(שם) הרשב"ם בראשית, כ"ד הביא כב"ר ובתנחומא
 וכונתו אל הילמדנו עיין מבוא התנחומא צד 94 .
 (שם) בתוספ' ברכות ס' ע"ב הביאו בתנחומא והוא
 כב"ר פ"ח אות ו' על זה העירותי 4) במבוא צד 69 .

„נשמט" מתנחומא שלו יען לא מלא אותו כב"ר . מדוע לא כתב גם
 כאן נשמט מתנחומא? המו"ל.

1) מה יענה כבוד ידידי על ראיה זאת? למה לא נמלא
 המאמר הזה בתנחומא שלו?

2) על זה אשאל את פי ידידי נ"י וכי נשמט גם המאמר הזה
 מתנחומא שלו? המו"ל.

3) ומה יענה החכם נ"י על המאמרים — והם רבים
 במספר — שהביא בשם התנחומא, ואינם בתנחומא שלו? חולם
 האמת יורה דרכו רש"י ז"ל מעולם לא בון אל התנחומא כי אם אל
 הילמדנו, וכבר הוכחתי לעיל (נד 35 הערה 4) כי ר"ח פתח היה
 כחוב בריש הילמדנו לפיכך נקרא אלנו אגדת אור מדרש „ר"ח", וכן
 נקרא גם אלנו רב האי גאון, המו"ל .

4) ראיתי כל מ"ש שם במבוא אבל לא מלאתי שום סתירה
 לדברי המו"ל .

(שם) מה שהעיר על הילקוט וירא רמז פ"י שהביא בשם הילמדנו מה שנמצא בב"ר הוא בסגנון אחר (1) והם מאמרים נפרדים עיין לקח טוב בראשית י"ז ל"ג ובהערה ס"ג (שם ע"ב) בערוך ערך הר הביא בילמדנו והוא בתנחומא הנדפס מכבר סוף פ' מטות. כן הוא גם בתנחומא הקדום (2) מטות אות מ' וכתבתי שם בהערה מ"ב מובא בילקוט מטות רמז תשפ"ו ובילקוט שמואל רמז פ"ה בשם התנחומא ונמצא גם כן מובא המאמר הזה בערוך ערך הר בשם הילמדנו ויש שינויים בין התנחומא והילמדנו (3) ע"ש. (שם) כתב מה שהביא רש"י בראשית ד', כ"ג וכ"ד בשם התנחומא הוא בתנחומא הנדפס מכבר פ' בראשית, במבוא דף צ"א הבאתי בהערה ג' הטאמר הזה שהביא הילקוט ברמז ל"ח נשמט (4) מתנחומא בראשית ונס רש"י בראשית ד', פ"ג הביא הדרש וסיים כך דרש ר' תנחומא (5) וכן מובא בפ"ה המיוחס לרש"י על ב"ר פכ"ג בשם מדרש ר' תנחומא ונמצא בסגנון (6) אחר בתנחומא הנדפס מכבר בבראשית שם. ובמבוא שם דף ס"ה ע"א במקום דף כ"ג צ"ל ד', כ"ג. (שם בהערה) כתב לא טוב עשיתי שהוספתי השאלות בהלכה מאחר שהמסדר התנחומא השמיט אותן היינו נח סי'

-
- (1) נקוד על ויו — ואין לך כל שנה ומנה שאין קורין וכו' ליתא גם בב"ר, המו"ל.
  - (2) לפי שהוא קצור הילמדנו, המו"ל.
  - (3) כבר הראיתי לדעת שלח פעם, ולא שחיס שינו מסדרי התנחומא את לשונו של הילמדנו גם לרעה, המו"ל.
  - (4) לפי דעתי לא נשמט רק "ליתא" בתנחומא, לפי שכל הולאות התנחומא הנה רק קצור הילמדנו, המו"ל.
  - (5) ראונו בילמדנו, והיא הנקרא אללו אגדת ר' תנחומא המו"ל.
  - (6) לפי שכבר הודק מכלי אל כלי, ומו שהוכחתי הדבה פעמים במאמרי זה ובמפוא, המו"ל.

י"ח ולך סי' א' ע"כ. הקורא ימעה ויחשוב כי הוספתי מדרגשי (1)
שאלות בהלכה חלילה רק בהתחלה המלות „ילמדנו רבינו“
כמו שהם לנכון בכ"י רומי בתנחומא הנדפס (2) עיין שם נח
הערה קפ"א ולך הערה א'.

(שם דף י') הילקוט סוף מקץ רמו קי [צ"ל ק"נ] הביא
מאמר ומצוין „מדרש“ ונמצא בקצה שינויים בתנחומא הנדפס
מכבר ונראה שצ"ל ילמדנו, עיין לקח טוב (3) מקץ מ"ד
הערה ד'.

(מבוא צד 5) אודות ספר והזהיר. אודיע לכבודו, מה
שהביא הרב הגדול מוהר"ר ישראל מאיר פריימאן ז"ל בהקדמה
דף ג' בשם ס' הפרדס בענין קמץ בן יי שקידש לו אביו
אשה בעדים אם ימאנו צריך גט או לא כו' ואף ר' קלונימוס
טרומי פיטרה בלא גט ומראה ראייה בשאלות ובספר והזהיר
כו' ע"כ. מצאתי בספר האסופות כתב יד סי' שצ"ב דף ק"ה
ע"ד הביא וז"ל אבל ר' שלמה ב"ר שמשון (הוא המובא בשבלי
הלקט עיין הקדמה צד 16 ובהערה ק"פ ובהערה רי"א ועיין
אור החיים צד 592 כי ה' בומן רבינו קלונימוס איש רומי
ורש"י ע"ש) ור' קלונימוס דמן רומי פוטרין אותה ממנו בלא גט
ואין חוששין לאתן קידושין וראיותיהן הרבה בשאלות ובספר
והזהיר עכ"ל.

(שם צד 9) רצה לשער שהמדרש אספה אינו מדרש
בפני עצמו כי אם לקוח מן מדרש השכם. היא השערה רחוקה

(1) לוחן „לא השמים המסדך“ ואני „מאחר שהמסדך
התנחומא השמים לוחן“ בחבתי, המו"ל.

(2) כבר הובחתי נמדי שלא ראי התנחומא הנדפס כראי התנחומא
שהוליא החכם כ"י לאור, המו"ל.

(3) שם העיר ידו כ"י וז"ל בילקוט לאו ק"נ הביא בשם מדרש
ולא אדע לי לאיזה מדרש כוון, ולי אין ספק שכונן אל ילמדנו. המו"ל.

ובלי יסוד) ומה שהביא לראיה טן רבינו בחיי פ' בהעלותך

1) השערתו זאת לא רחוקה היא וגם י"ש לה יסוד כאשר
 אבאר. לא רחוקה היא, כי הנה לפי דעת ראשפורט¹ וטונז ז"ל נתחבר
 המדרש אספה לא בזמן מאוחר מבחני הראשונה להמאה החשיעית
 למספרם, ולזה מסכים גם החכם נ"י, והראשון אשר מזכיר את
 המדרש אספה הוא הרוקח ז"ל שחי בסוף אלף החמשי [הוא החילת
 המאה הי"ג למספרם], מעשה הגע בעלמך, אלמלי היה המדרש
 אספה, מדרש בפני עצמו, היחנן שכל אותם הקדמונים, שחיו
 בין זמן חיבורו לזמנו של הרוקח, לא היו מזכירים אותו? האין
 זה פלא, שיותר מג' מאות שנה איש לא ידע ממציאותו? מדוע נפל
 גורל המדרש הזה שמתהוה בשנה נשאר מבחון² כברייתא דלא שנויה
 בבי מדרשא דר"ח ור' אבשיא, ואח"כ חמלו עליו ויספחוהו לשאר
 כרבי קדש אך לא ארכו לו ימים, כי כלה אבד ואינו? אבל לפי
 השערתו אין כאן אף ריח קושיא, המדרש אספה אינו רק חלק מן
 המדרש השכם, והואו כבר מביאים הקדמונים ז"ל, על הרוב
 השתמש בו הבעל והזכיר, והואו העתיק גם המסדר את המדרש
 אספה, במקום שפסק הראשון שם התחילה מלאכתו של השני, ולא
 רחוק צעירי שהולאוהו אלו היו אחת מהסכות שבגלל אבד המדרש
 השכם, וכן אירע להילמדנו, כי מעט סדנו תולדותיו אבד גוף
 המדרש. וגם היסוד אשר עליו בניתי את השערה הנאת נראה
 לעינים, הגה סגנונו של המדרש השכם הוא עלם סגנונו של המדרש
 אספה, הראשון מבאר איזה פסוקים בכל פרשה ופרשה וכן גם
 השני; המדרש השכם מעתיק מדרשים אחרים וכן המדרש אספה;
 המדרש השכם נמשך אחד הה"ג והמדרש אספה נוסד ציטבתו של ר'
 חנינאי כהנא גאון, אלמיד רב יהודאי גאון. ההלכה לקמן ויקרא סי'
 א' נמלאת בהלכות גדולות הולאת ה"ה, ובדפוסים ישנים ליחא ע"ם
 מ"ם בעברה. ועתה נראה לי יותר וקרוב הדבר לודאי שההלכה זאת
 נחוספה מחלמידי הגאון ז"ל לכן נמלאת בקלת נוסחאות ובקצתם לא
 נמלאת, הנך רואה שכל הסימנים שנמלחו במדרש אספה נמלחים גם

לא זכותי להבין (1) .

(שם שם) הביא הילקוט בהעלותך רמז תשמ"ו [יש להקין רמז השמ"ב] (2) הביא מאמר אחד על פסוק ויצעק משה (3) ומצוין „מדרש אספה ספרי" ובאמת נמצא כל המאמר לפנינו בספרי בלי חסרון ומגרעה ואין זה אלא דרכו של המדרש השכם להעתיק ספרים אחרים. אם היה באמת כן שהביא בשם אספה וספרי ונמצא כל הלשון בספרי אין מזה שום ראיה הלא הרבה מאמרים נמצאים באיזה מדרש והמאמרים נמצאים (4) גם במקום אחר כידוע, רק בזה לא קלע אל השערה, כי הציון מדרש הספה מוסב על המאמר שלפניו אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו יש אדם אומר כו' והציון ספרי מוסב על המאמר ויצעק משה, וידוע כי הציונים נשממו הרבה פעמים טטקוסם והרמזים בילקוט אינם נכונים עיין

בהמדרש השכם לכן נראה ששניהם נמקום אחד ילאו ויד אחת חברה אוהם יחדיו ורק אחר זמן מן הזמנים נחלקו לשנים, ועיין עוד לקמן, המו"ל.

(1) המאמר מהביא נמצא כנורחו וכהויחו בתחומא בהעלותך ועיין בתחומא בזכר שם סוף אות ז' ובהערה ובאות פ"ה ועיין גם בזה"כ פ' תרומה; וכבר בארתי שזה דרכו של המדרש השכם להעתיק מדרשים אחרים מלה במלה, המו"ל.

(2) המסדרים מחליפים על הרוב את האות ז' בז', לכן לא בי תלויה האשמה, המו"ל.

(3) בדפוס זאלקווא הונג הציון, מדרש אספה ספרי, על הפסוק ויצעק משה. המו"ל.

(4) לא על שיווי המאמרים אנו דנין, כי כזה ימצא לא במקום אחד ולא בשנים, כ"א הרבה פעמים במדרשים כידוע, אבל הדבר שעמדתי עליו הוא שהמאמר נמצא במדרש קדום במקומו והמחבר העתיקו אות באות, אמנם בגוף הדבר הזדק עם ידידי כ"י ולפני נדממה לי ג"י מוטעה, המו"ל.

מבוא למדרש זוטא סי' י"ח.

(שם צד 10) באות ג' הביא ר' איה ילקוט רמו תשס"ג
מביא מאמר אחד בשם מדרש אספה והוא מובא לקמן במדבר
ה' ו' בשם צרור המור שהביא זה בשם מדרש השכם. גם
מבאן אין ר' איה כי הילקוט שם לא הביא זה כלל בשם מדרש
אספה (1) רק הביא שם מאמר על ותמת שם מרים שנו
רבותינו אין מניחין את המטה וציין מ"ק כ"ח התחלת המאמר
הוא משנה כ"ו ע"א והמאמר אמרי בנהרדעי הוא שם כ"ו ע"ב
וכ"ח ע"א ועל המאמר השני בילקוט שם ולא היה מים לעדה
ג' פרנסים טובים היו להם לישראל ציין תענית מ' [ע"א]
והציין מדרש אספה מוסב על המאמר וירב העם. ומה שמביא
בעל צרור המור המאמר בשם מדרש השכם מה שהביא הילקוט
בשם הגמרא בודאי טעות (2) בצרור המור בהציין.

(שם שם) באות ד' הביא הילקוט ברמו תשל"ו ע"פ
אספה לי מביא את המדרש בשתי נוסחאות ולעיל כבר ראינו
שהמדרש השכם באמת היה מונח לפני הקדמונים בב' נוסחאות
כו' כל זה הוא בלי יסוד (3) ומה שהביא הילקוט שם „פנים

(1) גם כזה נמשכתי אחר דפוס ז'לקווא ושם מצוין כמו
שכתבתי ושם במקומו העירוני כי במקום ר' אמי בגמרא גרס הילקוט
ר' ינאי וציין בתי מדרשה להחכם ווערעסוימער בית פליסי נד ח'
ולמה נסמך וכו' ומובא גם בלקה טוב וזה המדרש אספה אינו מזכיר
הל"ע, ואפשר שכל"ע במקום רבא בר"א ז"ל רבי אלעזר בר אבינא.
(2) לא הבנתי דבריו בזה, הנה החילה המאמר מפני מה
נשמעה וכו' מובא גם בוי"ר מעשה הגע בעמך מי שיביא את המאמר
הזה בשם וי"ר לטועה יחשב? המו"ל.

המאמר על וירב העם נחלף כמעט מלה במלה במכילתא
בשלה וכן הוא דרכו של המדרש השכם להעתיק ספרים אחרים, המו"ל.
(3) הכנסת ישראל אינו ח"י ואין לדע מה דעת החכם ג"י
בבבנת המלוח „פנים אחרים“, אמנם ישיב כונתם איך סיהיה עדיין

אחרים" אין כונתו לב' נוסחאות עיין בכנסת ישראל להחכם
שפ"ר משנת הרמ"ז מה שכתבתי שם .

(שם צד 13 בהערה) כתב ודע כי התוספתא הזאת
נקראת בפי רבותינו הצרפתים פסיקתא ועליוז כווננו בתוספ'
יבמות ט"ז ע"ב כמה שהביאו ובפסיקתא ח' שמות של מטמרון
ע"כ. עיין מה שכתבתי במבוא לפסיקתא דר"כ סי' ח' אות ב'.
(שם צד 16) הביא בילקוט דברים רמז תתנ"ד הביא

מאמר ומצוין „מדרש" והוא מילמדנו והובא בערוך ערך
פמבי ובערוך קום בשם הילמדנו כן העירותי גם א"אני במבוא
התנחומא דף צ"ז הערה ג' כי במעות 1) מצוין בילקוט שם
„מדרש" סתם וצ"ל „מדרש ילמדנו והבאתי כי הערוך בערך
יקנטין פומבי קום מביא המאמר שמוכא בילקוט שם בשם
מדרש . ובילקוט שם במעות ודייקוסנין צ"ל ודייקונמין .

(שם שם) הביא בשם החכם מהר"א עפשמיין שלפני
הילקוט לא היה הילמדנו על ספר שמות, יען כי אינו מזכיר
אף פעם אחת בכל הספר ע"כ . במבוא לתנחומא סי' ט"ז
רשמתי רשימה טכל המקומות אשר בעל הילקוט הביא
מאמרים בשם הילמדנו וברשימה ההיא לא נמצאו ציונים 2)

אשאל את פי ידדי, הלא מהוך מהזכרו יריטוה שלמה זד 11 מפורש יגלה
שמן המאמר בילקוט על פסוק אספה מלא נוסחא אחרת בקובץ כ"י
וואטיקאן [עיין רב פעלים דף ע"ה], א"כ מדוע אין לדברי יסוד
הלא כבר היו ב' נוסחאות ממדרש אספה?

שם במבוא הבאתי כי המאמר בילקוט באדנר רמז תרפ"ד
אשר מלויין במלת מדרש אספה נמלא בקלה שינוים גם בספר והזהיר
ס' במדבר ומוכא בקלרה גם בלקח טוב וצנייהם אינם מזכירים בשום
מקום את המדרש אספה ע"כ נראה שהמאמר נובע ממדרש השכם המו"ל .

1) טעות אין כאן רק מלה ילמדנו הסרה ון הליין, המו"ל .

2) לא ידעתי לכוון מה כונתו בזכ, האם לא נקבל עדותו של
נרוד המור, יען פי מה שכתב במטה מהנגד לזכריו? לפ"ד ברוד

מן הילמדנו על ס' שמות .

(צד 18) הביא ומה שהביא ר' אברהם סבא בפדרש הגלוי אין הכוונה שזה מדרש בפני עצמו רק הוא נגד מדרש הנעלם שהביא ע"כ . עיין מה שכתבתי אודותיו בטבוא התנחומא סי' נ"ג דף ו"ז ע"כ והבאתי שם המאמר הזה שביא בסוף וארא וכתבתי וקראו הגלוי נגד מדרש הנעלם שהביא .

(שם) הביא בצרור המור בפ' ויגש הביא ובמדרש הגלוי אמרו כי אדוני ביאה אתה מעביר עלינו , בילקוט רמז ק"ו [צ"ל ק"ג] הביא זה בשם הילמדנו כו' אמת כי הילקוט מצוין ילמדנו אבל הציון חוזה מוסב למאמר שלפניו , על ידבר נא עבדך דבר , דבר 1) אני מוציא כו' כל המאמר שם נובע מן ב"ר פצ"ג אות ה' ובילקוט חסר הציון . ובעל צרור המור כוון לב"ר 2) , ועיין הנחומא הקרום ויגש אות ה' הערה

הדבר שהילקוט ראה את הילמדנו על שמות והשתמש בו , רק או שהציונים נכתבו בטעות , או שחסרה מלת ילמדנו מהציון ולא נשארה רק המלה „מדרש" לבדה , והמו"ל .

1) לא ידעתי לכוון מה הקן בזה , הלא גם המאמר הזה בפנמו מובא שם בצ"ר : ידבר נא עבדך דבר , אר"י בר"ש דבר אני מוליא מפי ומכניס דבר נא וכן איהא ג"כ בילקוט : דבר אני מוליא מפי ומכניס דבר ונא . המו"ל .

2) כדי להראות שלא קן תוא אליגה נא את המאמרים הנה זה לעומת זה .

הצרור המור .

הב"ר .

בי אדוני , ביליא אתה מעביר עלינו א"ר סימון כך א"ל אי אתה דן אותנו לא בדיני הנולדות ולא בדיני שמים בדיני מולכות מי שנמלא גבב נופלים כל מה שבדו ובדיני שמים משלם כפי שכתב אמר אס ימלא	ד"ה בי אדוני ביא אתה מעביר עלינו אדוני שך אמרת לנו הורידהו אלי וגו' זו היא שימת עין נהפך הדבר שאמרת לטמיות עינים . א"ר
---	--

י"ב ובאות ו' הערה י"ח ובלקח טוב שם ובהערות שלי (1).
 (שם צד 19) הביא דוילקוט כי תשא רמז שצ"ז מביא
 מאמר אחר המתחיל שאלו את רבי יוחנן בן זכאי מפני מה
 לוחות הראשונים מעשה שמים כו' ורצה לשער יען כי מובא
 בקצת שינויים בתנחומא הנדפס מכבר שהוא קצור הילמדנו
 ולכן צ"ל בילקוט מדרש ילמדנו. טעה בזה (2) כי בילקוט
 יש לחקן „מדרש דברים רבו" והוא בסוף עקב פ"ג אות י"ז מלה
 במלה. ומה שכתב תנחומא הנדפס שמות הוא קצור הילמדנו
 אינו כן התנחומא הנדפס מכבר על ספר שמות הוא הוא
 הילמדנו (3) מס' שמות כמו שהעירותי במפוא התנחומא דף ז' ע"ש.

סימון בנימוכות שלנו כתיב
 ואש אין לו ונמכר בנבחו זה
 יש לו לשלם. ידבר נח עבדך
 יפנסו דברי באזניך זקינתו של
 זה פ"י שמשכ' פרעה לילה
 אחד לקה וכו' אמו של זה לא
 מחה וכו' שנים ממנו וכו' ד"א
 ידבר נח אר"י בר"ש דבר וכו'

הגנב ישלם שנים אם צדיני המלכות
 טול כל מה שכדינו ואם צדינינו
 אנחנו נשלב הכל. ד"א כי אדוני
 ביאה אלה מעביר עלינו במוהג
 שבולס מי שלקח עבד ומונח אוחו
 גנב מחזיר לאדונו זה שנמנח גנב
 מבקש אלה לקנותו כעבד. ואל יחר
 אפך בצבדך א"ל יהודה אל יזוח
 דעתך עליך וכו'.

הנה כל רואה מכיר שהם מאמרים נפרדים לא ראי זה כראי זה
 אין ספק מעשה שהלכוד המוד כוון אל הילמדנו וכן נמי הילקוט כמו
 שכחתי. ועיין מובא התנחומא דף ז' א. המו"ל.

- (1) משם לא ראיתי שום ראיה לדבריו ולא סחירה לדברי. המו"ל.
- (2) טעות אין כאן; ואדרבה ממקום שבה אלי משם ראיה
 לדברי, כי הנה הד"ר הוא ג"כ רק קצור ילמדנו, ואם נמנח בד"ר
 ודאי שהיה המאמר ההוא ג"כ צילמדנו ומ"ש שצ"ל „מדרש דברים"
 רבה, דע כי על הרוב מזיין הילקוט אלה דברים רבה ולא מדרש
 דברים רבה. מעשה יוסר יכון להגיה מדרש ילמדנו. המו"ל.
- (3) באמת לא הבנתי מפני מה זכה הילמדנו על שמות יוסר
 להאקיים אן הילמדנו על השאר החומשים? ועוד הלך הערוך מביא

(שם שם) הביא בילקוט כי תשא רמז ה"ה [צ"ל ת"ד]
 נבות זיזרעאלי כו' מצוין מדרש אמנם במשלי רמז התקל"ב
 מביא את המאמר הזה יותר באריכות ומצוין פסיקתא רבתי,
 ואין לדע אל מי כוון. הוא בפסיקתא רבתי פסקא עשר העשר
 ואין שם אריכות (1) יותר רק ככתבו וכלשונו (2) בילקוט כי
 תשא ובמקום מדרש צ"ל פסיקתא רבתי וגם בילקוט מלכים (3)
 רמז רכ"א הביא המאמר הזה בשם פסיקתא רבתי.

(שם) הערוך ערך פלק הביא בוי"ר אמור אל הכהנים
 ובילמדנו ולקחתם לכם איתצוד ההוא ליסמא כו' כל הענין
 איתא גם בתנחומא הנדפס פ' אמור בו' האמת אנד כי לא
 אבין כוננתו בזה (4).

המאמר הזה נשנה גם בפסיקתא דר"כ ולקחתם לכם
 (קפ"ב ע"א) ויותר נכון שצ"ל (5) בערוך בוי"ר ובפסיקתא
 ולקחתם לכם כמו שהעירותי שם בהערה ע"ו, ומה שמביא
 רומ"ם מן מדרש תנחומא הנדפס מכבר אמור הוא באות י"ח
 ונשנה גם בתנחומא הקרום אמור אות כ"ו והעירותי שם בהערה

מאמרים מהילמדנו על שמות אשר אינם צמ"ה? המו"ל.

(1) המאמר בפסיקתא רבתי מחיל מן הי"ח בן אחוה וכו'
 ובילקוט כי תשא מן נבות הזרעאלי. המו"ל.

(2) וכי מפני זה ח"א שהיה גם בהילמדנו? המו"ל.

(3) ה' משום היא לא איריא, כי הרבה פעמים מביא מאמר
 אחד בשנים ושנשא מקומות ופעם מליין עליו כך ופעם כך, לפי מה
 שמלא אחוה במדרשים שונים. עיין למשל ילקוט בשלח רמז רס"ב הוא
 לפי דעת ידירי נ"י מן המכילתא ובילקוט במדבר רמז תסס"ג מובא
 המאמר הזה בעצמו בשם מדרש חספה. המו"ל.

(4) כונתי שאין לדון על לשונו של הילמדנו מאחר שהורק מכלי
 אל כלי. וכזה דעת קצת מחכמינו שאומרים שלשונו של הילמדנו שורה
 על ילדוהו, נסחרה. ועיין לעיל דף 34 הערה 1, המו"ל.
 (5) לא ידעתי מה יכריעו לשבש הספרים. וכי בשביל שנשנה

קפ"ה בפסיקתא ובו"ר מובא המשל בלשון ארמית ובסגנון אחר, לכן אין להביא רא' משם לדברי המדרש וי"ר ופסיקתא (צד 20) הביא בתנחומא הנדפס מכבר בלק [אזה י'] המאמר משובש ומובא בני' ישרה בילקוט במדבר רמו תשס"ה בשם הילמדנו. האמת אניד כי נעלם ממני מה בא להודיעני (1) האם בא לתקן טעותים בתנחומא ? והנה המאמר הזה נמצא לנכון בתנחומא (2) הקדום בלק אות י"ד והעירותי שם בילקוט במקום הציון "ילמדנו" צ"ל "תנחומא" (3) וכוון לתנחומא הקדום שם.

(שם) הביא רש"י במדבר כ"ג, ט' כי מראש צורים, אני מסתכל בראשיתם כו' מובא כן בילקוט רמו תשס"ו עיין תנחומא הקדום בלק אות י"ט והעירותי שם בהערה קי"ג מובא בילקוט רמו תשס"ו והציון ילמדנו נשמט (4) ממקומו ויש להציגו שם במאמר שלאחריו על ד"א כי מראש צורים והמאמר הוא מתנחומא שלפנינו וכן מובא בתנחומא הנדפס (5) מכבר ובמדרש במ"ד ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה.

- בפסיקתא, ח"א שהערוך ראה את המאמר הזה גם בילמדנו ? וכבר מלתי אמורה שהרבה דברים מן הילמדנו באו לתוך הפסיקתא, המו"ל.
- 1) שה"ס הוא רק קצור הילמדנו ושגרתו משושפת ועל זה הבאתי לאות את גי' הילמדנו המובאה בילקוט. המו"ל.
  - 2) בתנחומא גרס: שאף העין ברשותו [מוסב על תקב"ה]; ובילקוט הגי' שאף העין אינה ברשותו [מוסב על בלעס]; בתנחומא שם: עלבון של אחון וכו' ובילקוט: וכי עלבון... אלא, המו"ל.
  - 3) במקום "במדבר רבה" צ"ל תנחומא. ועוד וכי בשביל הגהות החכם י"י לא היה המאמר בילמדנו ? המו"ל.
  - 4) אמת הדבר הציון נשמט ממקומו אבל צריך לתחו עוד מקודם, ועיין בסמוך, המו"ל.
  - 5) מכאן רחיש שהמאמר קנה מקומו בילמדנו, כי דק מטעם זה

(שם) הביא עוד מפי רש"י ומובא בילקוט. בתנחומא שם הערה קמ"ו העירותי על דברי התנחומא (1) לזה כוון רש"י ד"א כשהן שמחין אין אימה שמחה עמהם.

(עד 21) העיר כי במדרש תרשא מובא הרבה דברים הנובעים מן מדרש ילמדנו. והביא מה שהובא במדרש תרשא ע' ימים טובים שנתן הקב"ה לישראל נמצא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו והמאמר בילקוט נובע מהילמדנו והביא אות בשמי, כ"י בילקוט שם המאמר והיה מוליכו לאסכולו מובא בערוך ערך אסכלי בשם הילמדנו. ומ"ש שם כבודו "הכ"י אינו ת"י לעינינו בו" הכונה בהר"ת "הכ"ו" הכנסת ישראל, ואך למותר להציג ר"ת אשר הקורא לא יבינם (2).

(שם) הביא במדרש תרשא שבעים שקל זה סנהדרין פר אחד כנגד אברהם, איל אחד כנגד יצחק בקר שנים כנגד משה ואהרן והעיר כי זה מובא בילקוט נשא רמז תשי"ד בשם הילמדנו. יש להעיר כי כל זה מובא במדרש במ"ר פי"ג אות

נמצא בה"ה לפי שהוא קצור הילמדנו. המו"ל:

(1) כבוד ידידי כ"י לשיטתו חזל במקום שמלא חזוה מאמר צ"ר הגיה ש"ל צ"ר ובמקום שמלא חזו בתנחומא הגיה ש"ל הנחומא. אמנם המאמר שאנו דנין עליו נובע מן הילמדנו ולא זה בלבד כ"א גם המאמר שלפניו הוא מן הילמדנו, כי בתנחומא ליתא רק עד "הוי מה אקוב לא קבה אל", אכן בילקוט מובא אחר זה עוד: ח"ל הכתובים חולקים כבוד ליעקב ואני באתי לקללו ראה מה כתיב אדם כי יקריב מנח, מנח וכו' עד מה אקוב וזה ליתא בתנחומא ובדאי שקודם המאמר הזה היה הליון ילמדנו ומוסב גם על של אחריו וגשמת ממקומו והולג על הפסוק כי פראש וגו' לכן כולו הוא מהילמדנו ועליו כיון רש"י ז"ל, ועיי' הוספ' סנהדרין דף כ"ט ע"א דה"מ ח"ל. המו"ל.

(2) חזי ליינתי על ההלכות גדולות ושם אמר בפירוט "הכנסת ישראל". המו"ל.

י"ג ומדרש במדבר 1) רבה לקח זאת מן מדרש תדשא כי המדרש תדשא היה למראה עיני בעל המסדר מן מדרש במ"ר והביא דרשות ממנו ולפעמים בשם ר' פנחס בן יאיר או ר' פנחס כמו שתראה פ' נשא פ' י"ב, אות י"ב ר' פנחס בן יאיר אמר כנגד הדורות שהיו מאו"ם הראשון ועד המשכן וכנגד המצות כו' הוא במדרש תדשא פ"י ובמדרש במד"ר שם הוא בהרחבת דברים וכן עוד שם ד"א למה שבעים מראש ספר בראשית עד קלל נחש שבעים פסוקים הוא ממדרש תדשא שם שם. עוד שם א"ר פנחס שני אויבים לא נארו עד שהשלים עליהם שבעים פסוקים, הוא ומדרש תדשא שם. ושם הגי' לא נעדרו, וכן עוד שם לתכלית שבעים נתלה על חמשים וכ"ה במדרש תדשא שם. וכן יסד ר' אליעזר הקליר בפיוט לפ' זכור. עוד שם ד"א כנגד שבעים ימים שבכו את יעקב החסיד הוא במדרש תדשא שם. וגם שם מתואר יעקב בתואר „החסיד“, עוד שם ד"א כנגד ג' ימים טובים כו' כנגד ע' שמות שיש להקב"ה כו' הוא במדרש תדשא שם. עוד שם ד"א כף אחת עשרה והם כנגד עשרה מאמרות הוא במדרש תדשא שם, עוד שם אות י"ח א"ר פנחס בן יאיר קערת כסף שתים עשרה כו' כנגד י"ב מזלות, י"ב חדשים וי"ב מנהיגים בנפש הוא במדרש תדשא שם, ואולי בילקוט נשא רמז השי"ד אשר מצוין שם „למדנו" צ"ל „מדרש תדשא" 2) והילקוט הביאו יהושע רמז ט' יש נשים חסידות גיורות כו' הוא במדרש תדשא פכ"א וכן שופטים רמז ט"ב מכל השבטים יצאו שופטים כו' מצוין נ"ב מדרש תדשא והוא במדרש תדשא פ"ח וכן מלכים רמז קפ"ה

1) עיין לויך על הדרכות הוצאה ב' 75 ש"ה ובהערות סס, המו"ל.

2) זה אי אפשר בשום אופן; כי הנה כל מה שהביא הילקוט בשם הולמדנו איחא במדרש תדשא, אבל לא נמצא אף החזי מ"א המאמר שבמדרש תדשא בילקוט סס, המו"ל.

ד"ה ויעש שולחנות ומצוין מדרש תרשא והוא בפ"ב וכן
 המאמר השני שם ויקם את העמודים יכון ובוועז יכון כנגד
 הירח כו' הוא במדרש תרשא שם במאמר שלפניו לכן בלקוט
 נשא יש לתקן (1) מדרש תרשא במקום ילמדנו .

שלמה באבער

(1) כבוד ידידי נ"י ממליט כאן מה שכתב בסוכה אחרת
 קודם לזה בדרך „ואולי . המו"ל .

הערות

מאת החכם המפורסם דר' לאָו רב בעיר סעגדין נ"י.
 (דף ז' ע"ב סי' ט') „שהגוף הולך אחר הראש“, עיין
 תוספתא הענית ב', הי „בתר רישא גופא אזיל“, עירובין פ"א
 ע"א וברילל ספר שנתי ח"ז צד 18.

(דף י"ג 1) הערה 4) עיין בתרגום אונקלוס שכתב :
 די יקרבון מנה קרבנא 2; גם בת"י ובהרגום שמרוני וסורי
 איתא „קרבנא“; וגם בהרשב"ם בפירוש על התורה איתא
 יקריבו — קרבן. ועל פי השתי נוסחאות מתפרש מה
 שהרמב"ן ז"ל אומר במקומו.

(דף י"ח ע"ב הערה 2) היא ראייה קלישה על מקומו
 של זומחבר 3).

(דף י"ט ע"א הערה 4) עיין גייגער, יידישע צייטשריפט
 חלק י"א צד 179, ל' לאָו געזאממעלטע שריפטען ח"ב
 צד שמ"ט וח"ג צד הנ"ז בהערה.

(שם הערה ח): ו„בעין מדרש שלפנינו מובא בילקוט
 חקת רמו השם"ג ומצוין מדרש אספה" הציון מדרש אספה
 מוסב על המאמר המתחיל בפסוק וירב העם עם משה, וזה
 שמתחיל אמר ר' ינאי 4) נובע מטסבת מ"ק דף כ"ח ע"א.
 ע"כ דברי החכם הג"ל.

1) סס בפנים נפל טעות בלין המקרא ונ"ל ויקרא ז',
 כ"ה. המו"ל.

2) לפי הנראה היה כפוז בקנה נוסחאות יקריבו בלשון רבים,
 אבל דע כי מלת אישה במקרא מתורגם בכל מקום במלת קרבן,
 עיין לדוגמא ויקרא ב', ב'; ט'; י'; י"א ועוד. מעשה אין לדע
 אם קראו התרגומים: אשה, או קרבן מאחר שתרגום שניהם
 סוה. המו"ל.

3) עיין מ"ש במנזר. המו"ל.

4) עיין בהערות החכם בזבער נ"י [נעיל 42] ונמה
 שכתבתי סס המו"ל.

מדרש שמות השבט ב

א ויאמר ה' אל משה השכם בכקר והתיוצב לפני
 פרעה הנה יוצא המימה [שם ח' ט"ו] יוצא המימה (1) לנקביו,
 ואע"פ שאין (2) ראייה לדבר [זכר לדבר] כי בלשון (3) נקיה
 דבר הכתוב, כמו ויבא שאול אל גדרת הצאן להסך רגליו
 [ש"א כד, ד].

ב ויצא מעם פרעה כחרי אף [שם י"א, ח] מלמד (4)
 שסמרו ויצא.

ג והיה לך לאות על ירך ולמוטפות בין עיניך [שם יג"]

(1) מובא בלקח טוב במקומו צ"ש ספר השכם כאשר כבר
 העיר על זה החכם בזבוער כ"י במכואו ללקח טוב. והנה מזה המאמר
 ומאבאים אחריו עד סי' ד' חוק מסי' ג' אין זכר בספר והזהיר
 המחיל מפ' בא ואילך נמא שפשוהיו של החכם מזהר"ר י"מ פריימאן
 ברור מללו, שהספר והזהיר לחוד וספר השכם לחוד. ואף אם נדחק
 ונאמר שנסבה לא ידוע לנו נשמע המדרש על פרשת זארה מן הכתב
 ועמו ביחד גם המאמר שנס' א' עדיין שאל נשאל, א"כ מדוע הסכים
 המאמרים הבאים על פ' בא ובשלח? ועיין לקמן אות ד'. אין זאח חיפוא
 כ"א שלא ראי ספר השכם כראי ספר והזהיר כאמור, וכן דעת
 החכם בזבוער כ"י.

(2) נוסחה בזבוער, "ואעפ"כ" אין לה שום הבנה. ויותר נכון
 כ"י פלארענין: "ואע"פ שאין" כמו שהיא בפנים.

(3) המלות שהסגרתו בפנים הוספתו ע"פ רענין, ואין ספק
 אלפי שלא נפלו מן הכתב רק בשגגת חיזה מעתיק.

(4) מובא בנימוקי חומש של ר' יצעי' מעראני ז"ל בשם מדרש
 השכם ועיין הקדמה לספר והזהיר.

מ"ו], על של יד 1) מברך בא"י אמ"ה אקב"ו להניח תפילין,
ועל של ראש מברך על מצוות 2) תפילין.
ד ואתה הרם את מטך וגו' [בשלח י"ד ומ"ו] המטה 3)
שבו קרע משה את היס לא היה דוגמתו בעולם שהיה חקוק
עליו שם המפורש 4). ואדם מסרו לשת וכל הדורות מסרוהו
זה לזה עד שירד יעקב אבינו למצרים ומסרו ליוסף וכשמת
יוסף חיפשו עבדי פרעה כל מה שבביתו והניחוהו בבית
גנזיו של פרעה. והיה שם יתרו משה שהיה מאצטגניני
יפרעה וידע מאצטגנינותו חשיבתו של משה ונטלו ושתלו
בגן ביתו ונשתרש בארץ וראה באצטגנינותו שכל העוקרו יהיה
מושיעו של ישראל והיה מנסה בו בני אדם וכשנודמן לו משה
ועמד ועקרו השליכו לבור בחצרו, וצפורה נכנס אהבתו של
משה בלבה ותבעתו מאביה, ועמד והשיאה לו 5).
ה אמר ר' שמעון 6) בן אלעזר מה אם בשבעה

- 1) מוכח בהעיוור ה' תפילין בשם ספר השכם ועוד בפוסקים
אחרים עיין מוכח ללקח עוב. ודין זה איתא גם בספר והזהיר
וממדרש השכם היא לקוח ועיין מ"ש מזה במכח.
- 2) הגי' בל"ט היא על מצוות, חולם יותר כגון על מצוות
כמו שהיא גם בספר והזהיר. ובה"ג הולאת א"מ הגאון מו"ה עזריאל
הילדעסהיימער [ה"ה] בהלכות תפילין הגי' "במצוות" ע"ש.
- 3) מוכח בפי' לאבות פ"ה בשם אגדת השכם.
- 4) בהערות ותקונים שם [י"א לאור בפעם הראשונה ע"י החכם
ד"ר בערלינער ג"ו] גרס "שה"מ ה' לבאות" ועיין ילקוט שמות רמז
קס"ח ועיין עוד בזה י"א ע"א.
- 5) עיין שם בילקוט. שם הענין באופן אחר.
- 6) מוכח במזכרת המאור להר"ר ישראל אלנקוה ז"ל בהקדמתו
לפרק המצוות בשם מדרש השכם ומשם לקחו הספר והזהיר לפ' יתרו
ע"ש חולם מקור המאמר הוא המכילתא פ' ה'. ועיין מ"ש החכם
פריימאן הערה ב' מזה.

מצות 1) לא יכלו אומות העולם לעמוד היאך יעמדו על התורה כולה. משלם [לך] שמינה לו ב' אפומרופסין א' על אוצרות הבן וא' על אוצרות בסף וזהב, אותו שנתמנה על התבן נחשד והיה טחכעם על שלא נתמנה על הכסף והזהב, אמר 2) לו ריקה, על התבן לא היה לך אמנה, על הכסף והזהב יהיה לך אמנה! והלא דברים קו"ח ומה אם בו' מצוות לא יכלו לעמד בתרי"ג מצוות עאכו"כ 3).

7 פוקד עון אבות על בנים [יתרו כ, ה] [ושה"ב] [יספה4] לגוי ה' וגו' [ישעי' כו, טו] עכו"ם 5) אתה נוהן לו בן זכר הוא מושך לו ערלה ומגדל לו בלורית הגדיל מוליכו לבית ע"א ומכעיסך, אבל ישראל אתה נוהן לו בן זכר טל אותו לח' ימים ואם הוא בכור פודה אותו לל' יום הגדיל מוליכו לבית הכנסת ולבית המדרש לברך שמך בכל יום ואומר ברכו את ה'. קמנים 6) כיצד? באסיפתם כשהם קמנים. גדולה הצלת

1) במכילתא שם הגי' ז' מנחות, וכן בצרייתא דס"ע רבה פ"ה ובחוספתא סוף ע"ז. ובמלח ס"ר צנסהדרין דף נ"ז ע"ג הכונה על החוספתא הזאת ע"ט, ובפדר"כ פסקא בחדש השלישי ג"כ הגי' ז' מנחות, חולס בצרפות לא תמלא שם כ"א שם, ועיין מ"ש החכם בזכר נ"י שם בהערותיו ובצ"ר פ' ט"ז וכ"ד, ד"ר פרשת ולחתן פ"ב, קה"ר פ' ג' פסוק י"א, במדבר רבה פ' כ"ד ש"ר פ' ל' הגי' שם מנחות, ונראה כי במכילתא אחריתא דר"ש צ"י כך היתה הגי'.

2) במכילתא ובספר והזכיר הגי' אמרו לו.

3) בספר והזכיר מסיים כ"ש בשם וכו'.

4) מובא שם במנה"מ פרק גידול בנים בשם מדרש השכם ובספר והזכיר ליתא. ועיין מ"ש לעיל דף ה' הערה 1) והכנס פריימאן לא העיר על מאמר זה.

5) כל הענין עד קמנים כיצד ליתא בפדר"כ פ' ציום השמיני

[דף קס"ט ע"ב].

6) ר"ל כיצד מכפרים. ולפי הנראה חסר החילה המאמר.

קמנים לאבותם, שהצלת יזדים פעמים היא ממחנת עד ד' דורות, אבל הצלת קמנים מכפרת מיד. ומנין שהצלת גדולים עד ד' דורות? שנאמר פוקד עון אבות על בנים וגו' אין אתה יכול לומר שאם היה האב רשע והבנים צדיקים שהוא פוקד רשע האב עליהם, שאין זה מדה"ר. ואין אתה יכול לומר שהוא נתפס בחובו, שאין זה מדה"ר. ואיוו מדת הרחמים? תולה לאב עד ד' דורות, אם נמצא אחד מהם צדיק הרי האב ניצול, לא נמצא א' מהם צדיק כל אחד נתפס על מעשיו, שלא האמר פוקד עון אבות על בנים לשון קצף הוא. צא ולמד מי"ג מדות (1) ה' ה' אל רחום וגו' פוקד עון אבות על בנים וגו' [שמות ל"ד, ו—ב] אף כשהוא אומר פוקד עון אבות על בנים לשון רחמים הוא שהוא תולה לאבות ד' דורות שאם יהיה א' מהדורות צדיק הוא מצילם מדינה של גיהנם, ועוד משה רע"ה בשעה שבא לבקש רחמים מהו אומר? ועתה יגדל נא כח ה' וגו' אך אפים וגו' פוקד עון אבות וגו' [במדבר יד, יב—יח] ואלו היה לשון קצף לא היה אומר זה, ושלמה המלך ע"ה אמר יסר בנגד ויניחך וגו' [משלי כ"ט, יב], למד בנגד תורה ויניחך מדינה של גיהנם, ויתן מעדנים לנפשך [שם] בנגד עון עם הצדיקים (2). וא"ת האב צדיק, כבר זכה לעצמו וא"צ לבנו, והרי נדב ואביו הוא מתים ומת"ל ובנים לא היו להם? [במדבר ג, ד], שאם בנים צדיקים היה להם, היו ניצולין בזכותן מפני שמושה רע"ה בקש מהקב"ה שאל יתנהג עם קרח במה"ר

ורש"י ז"ל דברים כ"ד, ט"ז כתב והקמנים מתים בעון אבותם צדיקי שמים. וכ"כ הכעל העורים: ובנים לא יומתו על חבותם, לומר שפעמים בחטאך יומתו בניך".

(1) בקצת נוסחאות מוסיף שהתורה נדרשת בקן ושגרה דלעניה נקיע וחסה.

(2) הר"ר ישראל ז"ל מביא בריש פרק הג"ל זה הדרש בעלמנו בשם מדרש ל"ב מדות.

כדרך שהוא נוהג עם בני אדם, אלא במה"ד, שנא' אם כמות (1) כל האדם וגו' [כמדבר מ"ו, כ"ט]. ומנין שהיה לקרר בניס ונצולו? שנא' ובני קרח לא מתו [שם כ"ו, י"א]. ומנין שהיו צדיקים? שנ' למנצח לבני קרח על עלמות שיר אלקים לנו מחסה ועונו עזרה בצרות נמצא מאד על כן לא נירא וגו' [תלים מ"ו, א, ב], מזמור זה מדבר שישמו באלקים כסלם ושהיו בוטחים שלא יהו' נבלעים עם אביהם, הרי שהיו צדיקים.

ר' יהושע אומר וכי איזו מדה (2) מרובה? מדת הטובה או מדת הפורענות? ומה אם מדת הפורענות שהיא מעוטה נמשכו בה הבנים אחר האבות בעין האבות, מדת הטובה שהיא מרובה אינו דין שימשכו בה האבות אחר הבנים לחיי העוה"ב. וכה"א ובניהם יראו וישמחו (3) וגו' [זכריה י, ז] מלמד שהקב"ה מקרבן אלו אל אלו האבות אצל הבנים למחיצתם לג"ע, לכן כתיב וכאב אח (4) את בן ירצה [משלי ג' יב], ר' חנינא אומר הרי ה"א כי יקרא קן צפור וגו' [דברים כ"ב, ו], וכי מי הם גדולים? רחמי הבריות או רחמי מי שאמר והיה העולם? אם הבריות שרחמיהם מועטין נצטוו שאם יקחו הבנים ישלחו את האם חפשי הקב"ה שרחמיו מרובין עאכו"כ

(1) רבינו יעקב צעה"ט כהב על מלה ופקודה: אמר משה שהקב"ה לא יעשה באלו כמו שעושה לכל אדם שהוא פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים אלא שיענישם מיד ע"כ דכרו אלו לקח מהמאמר ש"סנינו.

(2) עיין סנהדרין ק' כוף ע"א ומכאן כעין ראיה לגי' הספרים שס. ומאן הגרס ר' יהודה יש להביא ראיה מקס"ר פ' ד', ה' ועיין באבער, אגדת התנאים ה"ב נד רכ"ה בהערה שס. ועיין עוד מבוא.

(3) בפסוק ושמחו כתיב ובקס"ר וזוטא שס מביא את הפסוק וחיו את בניהם ושבו [זכריה ט' וי'] ועל דרש זה כיון רש"י ז"ל באמרו שס עם בניהם, ועיין תנחומא הנדפס מכבר סוף פ' יתרו.

(4) עיין ספרי ואתחן פ' ו' ה' וספר וזה"ר יתרו דף כ"ו ע"א.

שאם נמל את הבנים שישלח אבותיהם הפשי מדינה של גיהנם (1). ר' מאיר אומר (2) הרי הוא אומר כבר את אביך וגו' [שמות כ' י"ב] היכן מצותו של מלך ביותר? בפלטרין שלו או חוץ לפלטרין? הוי אומר בפלטרין, ומה אם חוץ לפלטרין צוה הקב"ה כבר את אביך וגו' בפלטרין של ממה"מ הקב"ה שהיא ג"ע עאכו"כ ואם יושבין הבנים במחיצת הצדיקים והאבות במחיצת הרשעים אין זה כבוד. חא למדת שהן סכפרין עליהן. וכה"א (3) ברוד ויאמר דוד אל נתן חמאתי לה' ויאמר נתן אל דוד גם ר' העביר חמאתיך לא תמות [ש"ב י"ב י"ג] יכול בלא דבר, ת"ל אפס כי נאץ נאצת את אויבי ד' בדבר הזה גם הבן הילוד לך מות ימות [שם] לפיכך היה מתודה כל אותם הו' ימים, שמא יחיה הילד, שמא ימחול לו הקב"ה ולא יהי' צריך שיתכפר במיתת הילד והיה מתענה וכשבשרוהו שמת ידע שנוצול מדינה של גיהנם. וכה"א ויאמרו עבדיו אליו מה הדבר הזה אשר עשית, בעבור הילד חי צמת וגו' וכאשר מת הילד קמת ותאכל לחם. ויאמר בעוד הילד חי צמתי וגו' [ש"ב יב, כא—כב] (4).

קמני (5) ישראל שהם מתים מאימתי הם באים לחיי העוה"ב ר' מאיר אומר משידעו לענות אמן שנ' פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים [ישעי' ב', ב] זה העונה אמן. ו"א (6)

(1) עיין ד"ר סס במקומו.

(2) ר' מאיר לסיטמו ס"ל במדה שאדם מודד^ל בה מודדין לו

[סנהדרין סס] ועפ"י יונן הדגם שלפניו.

(3) בקלף נוסחאות הגי' סס ח"כ "למה הוא חונק" וט"ס הוא.

(4) עיקר הדגם כובץ והולך על סיפא דקרא: כי אמרתי מי

יודע יחנני ה' וגו' כ"ל שימחול לי הקב"ה וחי הילד שלא לחנך להחכר במיחמו.

(5) סנהדרין ק"י ע"ב.

(6) בגמרא סס היא דעת ר' נחמן ב"ר ינחק, וס"פ"י ז"ל:

מושעה שימולו שנאמר עני אני וגוע מנוער נשאתי אמך [תלים פ"ח טו] זה אימת המילה והלכה כי"א . ר"ע אומר (1) קמני ישראל אע"פ שאבותי רשעים באים לחיי העוה"ב שני שומר פתאים ד' [שם קט"ו, ו] אבל קמנים עכו"ם אינם באים לחיי העוה"ב .

ז ואלה המשפטים אשר השים לפניהם [משפטים כ"א, א]. [הקב"ה 2] הזהיר את ישראל למנות שופטים שדנים דין אמת לאמתו ועומדין בדרכי (8) צבור וגודרין (4) להן את הפרצות ויתקנו את הטקולקל; שכשדנין דין אמת לאמתו מתקיים העולם ויהא שלום בעולם שכך שנו הכו"ל (5) במשנה על ג' דברים העולם קיים (6) על הדין ועל האמת ועל השלום [אבות סוף פ"א] ושלישתן (7) נאמרו בפ' אחד שני' אמת ומשפט

עני אני וגוע מנוער אע"פ שאני עני וכו' נושא אמך ופחדך וכו' היונו מילה ....

(1) מובא שם בגמרא בשם ר"ע .

(2) מובא במגורה המאור לר"י אבוהב סי' רכ"ב בשם מדרש השכם ושניו צ"פ הדין להר"ר ישראל אלנקווה ז"ל שבסוף ספר ראשית חכמה בשם מדרש זה ומשולם בספר והזהיר לפ' משפטים אך לא על הסדר כפסוקים . גם בין גי' הר"י אבוהב לגי' מהר"י אלנקווה יש הפרש רב, ובפנים שמתי גי' הראשון לעיקר ועל השינויים שבינו ובין האחרון , העירר את לב הקורא בהערות שבסמוך .

(3) בפרק הדין [בפס"ד] גרם ועובדין בלרכי צבור ובספר והזהיר ועומדין בלרכי צבור .

(4) בספר והזהיר גרם שיגדרו . כעין זה היה בספר המלות להרמב"ם ז"ל מלה קע"ו : „ויעמידו הגדרים” .

(5) בפרה"ד הגי' שכך שנינו על וכו' וספר והזהיר גרם שכך שנו חכמים במשנה ובשניהם ליחא למלת ז"ל ועיין מ"ש מזה במובא .

(6) כך הגי' גם בספרות לפרקי אבות וע"ש הערה ז' .

(7) בספרות המשנה שם מובא הפסוק שבסמוך במשנה וכן

שלוש שפמו בשעריכם [זכרו' ח' מו]. שכיון שנעשה הדין
 נעשה האמת וכיון שנעשה (1) האמת נעשה השלום.
 לפיכך צריכין* (1) הדיינין לידע את מי הן דנין ובפני
 מי הן דנין ותיאך הן דנין, ואם לא ידעו ולא יבינו בחשבה
 יתהלכו וגו' [תלים פ"ב, ה], כלומר (2) גודמין לעולם שיתמוטט
 [שנ' ימוטו כל מוסדי ארץ [שם] (3) וכן וירעשו מוסדי תבל (4)
 [ישעי' כ"ד, י"ח] ואטר רועה התרועעה הארץ פור התפוררה
 ארץ מוט התמוטטה ארץ [שם י"ט], נוע הנוע ארץ [שם כ'].
 כל כך למה? לפי שאין עושין את המשפט שנ' וירא ד' וידע
 בעיניו כי אין משפט [ישעי' נ"ט, ט"ו] אמר הקב"ה לדיינים
 אני אמרתי אלקים אתם [תלים פ"ב, ו] [ר"ל] (5) דיינים כמו

גרם הילקוט בחרי עשר רמו הקע"ד, וגי' הספר שלפנינו שיה לגי'
 הירושלמי מנילה פ"ג ה"י ועיין בסמוך. ועיין בהערות החכם פריימאן.

(1) כפה"ד: שכיון שנעשה הדין נעשה האמת ונעשה שלום
 זכספר והזהיר: שכיון שעושין דין נעשה האמת וכיון שעושין האמת
 נעשה שלום. וזירושלמי שם: נעשה הדין נעשה האמת נעשה אמת
 נעשה שלום. אך שם נוסף המאמר הוא ר' מנא.

(1*) מכאן ועד מה לא עשה נמא בספר והזהיר דף מ"ה
 ע"א אות ב' בקצת שנויים. ובפרה"ד גרס אחת מלת לידע "צריכין
 לדעת". ודע כי מולא המאמר הוא החוספתא סנהדרין פ"א. וע"ס
 בבבלי ו' ע"ב.

(2) כפה"ד גרס ר"ל זכספר והזהיר חסר כל זה.
 (3) חוספתא את הפסוק שהסנרתי ע"פ גי' והזהיר ונכון
 הוא. ועל דגש זה כיון רש"י גמ"ס: לא ידעו הדיינין המעוטי' את
 הדין ולא יבינו את אשר וכו' וימוטו על כך כל מוסדי ארץ.

(4) במקרא ארץ כתיב וספר והזהיר גרס: וכן הוא אומר
 זירעשו מוסדי תבל, חללה גרסמו נכונה אבל חתה חבל צריך גם
 שם להגיה ארץ.

(5) הרב פעלים דף כ"ה מוחק המלות "ר"ל דיינים" ולפ"ד

עד האלקים יבא דבר שניהם [שמות כ"ב, ח] 1; ; אכן כאדם תמותון [תלים פ"ב, ו] נתתי לכם מה שלא נתתי לאומה אחרת שג' מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל [תלים קמ"ו, י"ט] [אחריו 2] מה כתוב] לא עשה כן לכל גוי [שם] [למי נתתי מה שנתתי לכם?] 3).

ראה כמה אוהב המשפט וחביב לפניו 4) ולפי שהמשפט 5) מרה טובה ויתרה 6) לפני הקב"ה מסרן למשה קודם לתרו"ג מצות והיכן מסרן לו? במרה קודם לעשרת הדברות 7) שג' שם שם לו חוק ומשפט [שמות ט"ז, כ"ה] ואמר למשה 8)

הסיבה „דיינים אינה מיותרת ואפשר שג' כלומר ועיין לעיל ה' ע"ב הערה 2. וגי' ספר והזכיר היא: אני אמרתי אלקים אחס כערן שג' ומביא על זה הפסוק אלקים לא תקלל [שמות כ"ב, כ"ז] ואח"כ את הפסוק שלפניו. והיא כמו שהגיה הרב פעלים.

- 1) בספר [והזכיר מוסף]: אחס לא עשיתם כן.
- 2) הוספתי ע"פ גי', והזכיר השלשה חיצות שהסגנתי.
- 3) החיצות שהסגנתי הוספתי ע"פ גי' והזכיר.
- 4) כפה"ד גרס כמה אוהב וחביב לפניו המשפט ובספר והזכיר הגי' והקב"ה אוהב את המשפט וחביב הוא לפניו. ודע כי הבעל והזכיר חלק את המאמר שלפניו לג' חלקים, ראשיתו מובא שם ריש פ' משפטים [ג"ח ע"א], אמצעיתו מלפידך [גריסין הדיינים] [לעיל דף ה' ע"ב] עד לכל גוי מובא שם דף מ"ה ע"א וזה שנכחן עד סוף המאמר מביא בדף מ"א ע"ב עד מ"ב ע"א. מובא גם מזה שהספר והזכיר אינו אחד עם הספר השכם.

- 5) כפה"ד גרס שהדיינים ובהזכיר ולפי שמשפטים מדה יחירה וליחא שם למלת עובה.
- 6) כפה"ד ליחא למלת יחירה.
- 7) בספר והזכיר הגי' „קודם הדברות" וכפה"ד ליחא כל זה, כ"ל מחיבת וסיון עד הדברות.
- 8) כפה"ד הגי' ואמר ליה ובספר והזכיר ואמר לו. ותיבת משה ליחא בשניהם.

סדרם לפני בני כשלהן ערוך שבן כהוב ואלה המשפטים אשר תשים וגו' כאדם שהוא נותן 1) בפי התינוק שנ' שימה בפיהם [דברים ל"א, י"ט]. ולמה אהבן כל כך? לפי שהשלוש תלוי בהן. כשיש בין אדם לחברו תחרות 2) ומצה כשעושין ביניהן דין השלוש נעשה ביניהן . 3) בא וראה כמה חביבין הדינין לפני המקום ב"ה 4) ששקלן כנגד 5) עשרת הדברות שהדברות כל דבור ודבור מצוה היא בפני עצמה אבל הדינין נאמר בהן עשרת מצות עשה ועשר לאוין 6). ואלו הן 7)

1) צפה"ד גרס משיס בפי וכו' ועיין מכלתא משפטים, ותגומא שס .

2) שס הגי' דין ותחרות וקטעה ועושין ביניהם וכו' ובמכלתא ר"ם אומר... שכשהדין בין אדם לחברו תחרות ביניהם נפסק הדין נעשה שלום ביניהם . ובוזהיר חסר מלה אחת בין דין ותחרות ואח"כ ומקוטין וכו' ע"ס .

3) בוזהיר : כשנעשה להם דין השלוש ביניהם . ומתיבא כך עד במרה שס ליחא לפנינו .

4) צפה"ד גרס „הקב"ה" ובוזהיר „המקום" בלבד .

5) כך גרס גם הספר וזהיר ובפרה"ד כעשרת הדברות והוא ע"ס כי הדינים הם בערך יותר גדולים מהעשרת הדברות כדלקמן .

6) צפה"ד גרס ל"ה ובוזהיר עשר מצות ועשר לאוין . ועיין

לקח טוב משפטים ובמ"ס החכם בובער שם הערה ד' .

7) המצות לא הביא המר"י אבוהב גם בל"ע ובספר וזהיר

אינו . והר"י אלנקווה ז"ל מביא אותן בפרק הדינין שלו וז"ל : ואלו

הן מצות עשה א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם [שמות כ"א, ה] [

ב) בלדק חספוט עמיתך [ויקרא י"ט, ט"ו; ג) שופטים ושופרים חתן

לך [דברים ע"ז, י"ח]; ד) ושפטו את העם משפט דק [שם; ה) ושפטתם דק [שם א, ע"ז]; ו) ונגשו אל המשפט ושפטו [שם כ"ה,

א]; ז) והפילו השופט [שם ב'; ח) שוט [י"ז, ט]; וזוהי אולה

לה חמיהה הרב פעלים [ע"ס]; ט) שמים עליך מלך [שם; י) אשר

הלאוין 1) א) לא תכירו פנים במשפט [דברים א, י"ב] : ב) לא תגורו מפני איש [שם] : ג) לא תעשו עול במשפט [ויקרא י"ט ט"ו] ד) לא תשא פני דל [שם] : ה) לא תהדר פני גדול [שם] : ו) לא תמה משפט אביונך [שמות כ"ג, ו] : ז) לא תמה משפט גר יתום 2) [דברים כ"ד, י"ב] : ח) [לא תמה 3) משפט [שם ט"ז י"ט] : ט) לא תכיר פנים [שם] : י) לא תקח שוחד [שם].

הא למדת שחביבין הדינין לפניו כעשרת הדברות 4).
 ה) ומה משה 5) רבינו שכתב בו בבל ביתי נאמן הוא [במדרש י"ב, ג'] וברחמני נהג עם ישראל ונתן נפשו עליהם ואמר ואם אין מחני נא מספרך [שמות ל"ב, ל"ב] אב לחכמים

בחר ד' אלהיך בו [שם] ונ"ל שעל ספא דקרא סס סמך. ולפי הנראה היה המדרש השכם בשתי נוסחאות לפני הרמב"ם ז"ל, באחת באו הלאוין בלבד ובאחרת גם העשין "עין מבוה".

- 1) בפה"ד גרס ועשרה לאוין אלו הם ובהזכיר חסר זה.
- 2) בספר והזכיר מביא הספוק לא תעשו עול במשפט [ויקרא ל' י"ט, ל"ה] וע"ש בהערות החכם פריימאן. ועיין סס בלקח עוב.
- 3) הגוף הזה חסר במנה"מ, והעמקתי מפרק הדינין ולכן הגנתי אותו בשני הצ"ח מרובע.

4) כאן סוים המאמר גם בספר והזכיר, אולם בפה"ד מוסיף: 'דברות, כל מנהג ומנהג בשני עממה ועל מנהג הדינין לזה עשרים מלות ו' מלות עשה וי' מלות לא תעשה ע"כ, ונכון הוא, גם מכאן נראה שהספר והזכיר השתמש במדרש השכם, כי הנה כן דרך כל מעתיק מספר אל ספר לקצר במאמרים.

5) מובא בראשית חכמה להגאון מוהר"ר אליהו בן מוהר"ר משה דינורדאש שער הענוה פ"ב בשם מדרש השכם. ומלא ג"כ בקלה סיגים בספר והזכיר למשפטים דף ל"ט ע"כ. ולפי שהבעל והזכיר כבר השתמש במדרש השכם והעתיק ממנו מאמרים שלמים כמעט מלה במלה, אין ספק שגם המאמר הזה לקח משם לכן הגנתי אותו הנה, ועיין מ"ש החכם פריימאן בהערותיו סס.

ולנביאים כשבעם שעה אחת נתעלמה ממנו הלכה הדיוטות
על אכו"ב .

טו חייבין (1) ישראל למנות דיינין שיהא (2) בהם י"ש
כדי שלא יהי' בהם משוא פנים ולא מקח שוחד. שכשופטי
ישראל ומנהיגי (3) הדור וגדולינו הולכין בישרות ובתמימות
ומתרחקים מן הכיעור ומן (4) החטא כך הם (5) כל ישראל
שהגוף הולך אחר הראש וכן מצינו במלכי ישראל שכשהיה
המלך (6) פושע היו כל ישראל בפורענות וכשהיה המלך ירא
חטא היו כל ישראל מדקדקין על נפשותיהם והיו בהשקט
ובבטחה והיו מתגברין על שונאיהם.
לא גלתה (7) יהודה (8) אלא שלא העמידו את הדין שני

(1) מובא במגורח המאור סי' רכ"ה בשם מדרש השכם וכמו
כן בפה"ד בקלח שינוים כמבואר בשמוך. והספר והזכיר מביא את
המאמר הזה בריש הפ' מיד אחר המלות נעשה שלום [לעיל ה' ע"ב].

(2) בפה"ד גרס שיהי' י"ש ובוזוהיר : שיש בהן י"ש, שאין
נושאין פנים ואין נוטלין שוחד .

(3) שם הגי' ומנהיגי וגדולי הדור, ובוזוהיר : וגדולי הדור
ומנהיגים .

(4) בפה"ד מוסיף: ומן הדומה לו. וספר והזכיר גכ' ומתרחקין
מן החטא ומן הכיעור כך הוויין וכו' .

(5) שם הגי' כך הוויין נמי כל ישראל, ובוזוהיר מוסיף : בישרות
ובתמימות שהגוף הולך וכו' .

(6) שם הגי' להיפך : שכשהיה המלך ירא חטא וכו' ובוזוהיר
שכשהיה המלך בלא חטא מדקדקים וכו' .

(7) מובא שם במנהמ"א סי' רכ"ט בשם מדרש השכם וכמו כן
בפה"ד ולפ"ד הוא ההמשך מן ההוא לעיל חייבין ישראל וכו' ועיין
מ"ש בזה הרב פעלים כ"ד ע"ב .

(8) בפה"ד גרס ירושלים ועיין איכה רבה על פ' א, ו. ובספר
והזכיר מובא זה המאמר דף מ"ב ע"א וגרס : וכן מצינו באנשי'

היו שריה כאילים לא מצאו מרעה וגו' [איכה א, ו], מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה כך דיני ישראל שבאותו הדור זה כובש פניו מפני זה וזה כובש פניו מפני זה. כך (1) אמר להם הנביא שריך סוררים וחברי גנבים וגו' [ישעי' א' כ"ג] ומהו שלמונים? [שם] שהיו אומרים ול"ו עשה עמי היום ואני אשלם לך למחר (2) והנביא צווח ואומר מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים [שם כא] היכתי להם שיעמידו את השופטים ויקיימו את הדין הן לא כן עשו אלא עשו את שלהן עיקר ואת הדין מפלה לפיכך (3) נעשו הם מפלה לגוים בארצם שנאמר ויקו למשפט והנה משפט (4) צדקה והנה צדקה [ישעי' ה' ז'] ולפיכך ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו וגו' גולה העני בבהיכם [שם ג', י"ד], וכי בבתיהם היתה הגולה? אלא מתוך שצווחים היתומים והאלמנות והעניים על גולותיהם והם מעלימים עיניהם מעלה עליהם הכתוב כאלו הגולה בבתיהם שנאמר (5) יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא

ירושלים שלא הוגלו וכי'. ועיין מש"כ החכם פריימאן בהערותיו שם.

- (1) שם הגי' ו"כך" אמר להם וכו' וכן גרס הספר והזהיר.
- (2) שם: שם לי ואני אשלם לך עשה עמי היום ואני אעשה לך למחר ועיין פדר"כ דף קכ"ג. ובספר והזהיר מוסיף וכו"ל והשפט בשלום ע"ש.

(3) בספר והזהיר הגי' והנביא צווח מקום שהיו מרדפין את המשפט ומגליחין את הדין לאמיתו נעשו רלחנין דכתיב מלאתי משפט וגו' ונפה"ד חסר ממלה "לפיכך" עד "לפיכך".

(4) דרש מלשון ספחתי לה וגו' [ש"א, ב] כן כתב הרב פעלים והוא נכון. ובסמוך אחר ולפיכך ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו גרס הספר והזהיר: אם שרים חטאו זקנים מה חטאו? אלא זקנים שלא מיחו בשרים ע"כ ולפינו חסר כל זה. ועיין ה"ג [ה"ה] 465.

(5) נפה"ד חסר מממלה שג' עד לפיכך ובהזהיר גרס והוא

יבא אליהם [שם א', כ"ג]. לפיכך אמר להם הקב"ה (1) אין לי חפץ בקרבנותיכם (2) וגם לא בתפלותיכם (3) ולא בחדשיכם ובמועדיכם שנאמר לא תוסיפו הביא מנחת שוא וגו' [שם י"ג] הדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי [שם י"ד] (4) ובפרשכם כפיכם אעלים עיני וגו' [שם ט"ו]. אמרו ישראל (5) ומה נעשה וישב חרון אפו (6) ? אמר להם למדו היטיב דרשו משפט אשרי חמוץ וגו' [שם י"ז], ובזכות (7) דין של צדק עתיד הקב"ה ליבנות (8) כדכתיב ציון במשפט הפדה ושביה בצרקה [שם כ"ז].
 וכל (8) דיין שממנה את הדין גורם שממון לעולם שנאמר שמועז נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו [מיכה ג', ט'] ועל ה' ישענו לאמר הלא ה' בקרבנו לא תבא עלינו רעה [שם י"ז]; [לכן (9)

שאמר הכסוב וכו' ע"ש :

- (1) צפה"ד יתח' למלת להם ובוזהיר גרם : לכך אמר ה"ק .
- (2) עש הגי' בקרבנותיהם ובוזהיר : בקרבנותיכם ולא בתפלותיכם ולא בחדשיכם ולא במועדיכם והיינו דכתיב .
- (3) צפה"ד חסר מלת בתפלותיכם .
- (4) קודם למלת ובפרשכם גרם צפה"ד וכתיב .
- (5) עש צפה"ד מוסיף: לפני הקב"ה וגו' הוזהיר כגו' הספר שלמינו .
- (6) בספר וזהיר גרם : ומה לנו עושין וכו' ותחת אפו הגי' צפה"ד אפך .
- (7) מכאן ועד סוף המאמר העתקתי מפה"ד כי במכה"מ חסר נקט וחתאי .
- (8) גס את המאמר הזה חלק הבעל וזהיר לשנים, כמו מכאן ועד סאפו מביא צדק מ"ג סוף ע"ב . ובפסוק שמועז נא זאת גרם : "ראשי בית ישראל" ועיין מ"ש החכם פריימאן בהערותיו .
- (9) הוזהיר גרם : לכך ה"ק מביא עליהם ג' פורעניות כנגד ג' עבדות שצידס וע"ש בהערות .

טביא עליהם שלש פורעניות שנאמר לכן בגללכם ציון שדה
 החרש וירושלם עיין תהיה והר הבית לבמות יער [שם י"ב].
 אוי לו לדור ששופטין (1) את שופטיון, אוי לו לדור שאין
 שופטין לשופטיהם (2) כשהם ישרים שנאמר וגם אל שופטיהם
 לא שמעו [שופטים ב', י"ז], ומי הי' ? רב אמר דבורה וברק
 הי' ר"י בן לוי אומר שמגר ואהוד הי', ר' הונא אמר דבורה
 ויעל היו (3).

י... שכשהדינין (4) נעשין כתיקונן הם מעכבין ארבע
 שפטים...

י (שפמו דל 5) ויתום עני ורש הצדיקו [תלים פ"ב ג']
 לא שתאמר שיצדיק אותם ברשע ח"ו אלא בין לזכות בין
 לחובה הצדיקו עליהם הדין. שלא תאמר הואיל וזה עני אפול
 מזה (6) ואחן לזה, אמרה תורה, לא תשא פני דל ולא תהדר

(1) עיין רוח רבה פ' א', פסוק א'. ונפטים נשמעו התבנות
 אוי לדור שצדיקין השופטים להשפט כדורו של אבימלך שלי ויהי צימו
 שפוט השופטים וכן הוא בפה"ד.

(2) ברות רבה שם ליחא כל זה עד ומי הי'.

(3) ברות רבה: דבורה וברק ויעל הי' ובספר והזהיר הגי'
 משוכשת ע"ש ובמ"ש שם בהערות.

(4) מובא מה"ר יוסף קרא בפירושו על הפייט לצוסף יוס
 א' דר"ה, בשם ס' השכם עיין בהקדמה לספר והזהיר לד' ח'.

(5) מובא בפרק הדינין להר"ר ישראל אלנקוה ז"ל בשם מדרש
 השכם.

(6) בספר והזהיר מ"ה ע"א גרס: ולא שחצדיקס ברשע חס
 ושלום, אלא בין לזכות בין לחובה הצדיקו עליהם אה הדין, שלא
 תאמר הואיל זה עני, אפול מן הפעור הזה ואחן לו, ת"ל ודל לא תהדר
 בריבו ואומר לא תשא פני דל ע"כ הגי' כגרסת המדרש השכם זולת
 כי במקום "אמרה תורה" נאמר שם ת"ל. אכן מכאן ואילך יש הפרש
 רב בין ההזכיר להשכם.

פני גדול [ויקרא י"ט. ט"ו] שכל 1) העולם שלי היא שנאמר לי הכסף ולי הזהב וגו' [חגי ב/ ח] א"ר שמואל ב"ר 2) נחמני א"ר יוחנן 3) כל דיון שנוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדיון הקב"ה גובה את נפשו שנאמר: וקבע את קובעיהם נפש [משלי כ"ב, כ"ג], א"ר חמה 4) ב"ר חנינה אמר הקב"ה לא די לרשעים שנוטלין ממון מזה ונותנין לזה שלא כדיון אלא שממריחין אותם להחזיר ממון לבעליו. א"ר 5) נחמיה כך הוא מנהגם של דייגין, בעלי דינין עומדין לפניהם ושומעים דבריהם דמוציאים אותם לחוץ ונושאים ונותנין בדבר גמרו את הדבר מכניסין אותם והגדול שבדייגין אומר איש פלוני אתה זכאי איש פלוני אתה חייב.

יב שנייב 6) שבאו לדין לדון, קודם שישמעו דבריהם

1) בספר והזהיר גרם: ולמה? שכל העולם שלי היה שני לה' הארץ ומלואה.

2) סנהדרין דף ב' ע"א, ובספר והזהיר ליחא.

3) בגמרא הגי' ר' יוחנן. ובה"ג [הוצאת ה"ה] דף 463 גרס ג"כ ר"ש בר"ן א"ר יוחנן חולם במאמר שלפני זה גרס ר' יוחנן ובגמרא בשניהם הגי' ר' יוחנן.

4) שם בגמרא דף ח' ע"א והגרסאות דשם ודקבא עולות בקבא אחד. חולם בס' והזהיר שם מ"ה כהב: ואחיה מבקש להעניי אח העשיר ולהעשיר את העני ליעול פזה וליהן לזה בלא דין וחטריחוטי לגבות מזה ולשלם לזה לפיכך עני ורש הדדיקו. הכי לך שהספר והזהיר אינו ספר השכס.

5) מוצא דין זה הוא הס"כ במקומו ומוכא בגמרא סנהדרין ל' פ"א, ולפי הכלל שמנח לנו רש"ג היה לו לומר ת"ר עיין אגרת רש"ג הוצאת ב"ג דף 16. וגם פה חלק הבעל ספר והזהיר את המאמר בלפנינו לשנים, כי את הדין הזה מביא בריש דף מ"ח ולפי המדרש השכס הוא נסנה מיד אחר המאמר של ר"ח ב"ר חנינה.

6) מוכא בפרק הדייגין בשם מדרש השכס גם בספר והזהיר

(1) או משישמעו דבריהם ולא ידעו להיכן הדין נוטה ב"ד רשאיין לומר להם צאו (2) ועשו פשרה, ולעולם יפה כח הפשרה מכח הדין (3) אבל מששמעו דבריהם ויורעין להיכן הדין נוטה אין (4) רשאיין לומר להם עשו פשרה שנאמר פומר טים ראשית מדון ולפני החגלע הריב נמוש [משלי י"ד, י"ד] (ר"ל) (5) קודם שיתגלע (6) לך הדין אתה רשאי לנמשו. ב"ד (7) מכין ועונשין שלא מן התורה כדי לעשות סייג לתורה שנאמר הן למות הן לשרושי [עזרא ז', ב"ו].

דן וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף וגוי [שמות כ"ה ג'] זהב (8) כנגד גלות בבל דכתיב ביה אנת הוא רישא (דרהבא) [צ"ל דיהבא]; ובספ גלו' מדי דכתיב ביה הכסף נתון לך [אסתר ג', י"א]; ונחשת כנגד מלכות יון דכתיב ביה טעוהי (וידעוהי) (9) וירכתה די נחש [דניאל ב', ל"ב]; ותכלת

איחא לכל זה בדף כ"ב ע"א וע"ב עד מנח לנטוש ומסס ואילך מובא בדף כ"ג ע"ב, ובה"ג שס מביא מקודם הך דינא דצ"ד מכין וכו' אח"כ תחי' המאמר הזה, ועיין סנהדרין ו' ע"ב כי שס מולא הדין הזה. (1) בזההיר גרס אלל צ"ד וכנ"ל, כי בסמוך נאמר "צ"ד רשאיין וכו'.

(2) שס ובלעו ועשו פשרה.

(3) דין זה מובא גם בספר זההיר ומדרש השכם שאבו.

(4) מחיבת אין עד פשרה ליחא שס.

(5) מלת ר"ל ליחא שס צ"ס שקולמסו של המעתיק פלטה.

(6) בה"ג שס ובספר זההיר הגי' שיתגלה בה' לבסוף ובגמרא

צע' כמו שלפניו.

(7) סנהדרין מ"ו ע"א ומובא גם בזההיר כ"ג ע"ב ועיין מ"ט

החכם פריימאן כ"ב ע"א הערה ד'.

(8) מובא בספר נרוד המור להר"ר אברהם סבע פ' חרומה

ואיחא בקלח שינויים גם בזההיר ובל"ט ומקור המאמר הוא הילמדנו.

(9) גדרעוהי ליחא שס במקרא ועיין רב פעלים.

וארגמן וגו' [שמות שם שם ד'] ועורות אלים מאדמים [שם ה] כנגד מלכות אדום דכתיב ביה מן האדום האדום הזה (1) [בראשית כ"ה, ל'] וכתיב מי זה בא מאדום וגו' [ישעי' ס"ג א'] שמן למאור זה מלך המשיח שנקרא זית רענן (2) [ירמיה י"א ט"ו]; זית זך [שמות כ"ו, כ'] לפי שעתיד להאיר לישראל מתוך החשך דכתיב לאמר לאסורים (3) צאו וגו' [ישעי' כ"ט ט'] וכתיב והלכו גוים לאורך [שם ס' ג]; ואבני שוהם ואבני מלואים [שמות כ"ה ז'] כנגד ישראל שנקראו אבן (4) ישראל [בראשית מ"ט כ"ד] וזאת האבן שראה דניאל דכתיב' עד [ראיתגורת] [צ"ל די הגורת] אבן וגו' [דניאל ב' ל"ד] וא"ה נמשלו לחרס דכתיב ושברה כשבר (5) נבל ויצרים [ישעי' ל' יד]. המשל אומר נפל כיפא על קדרה ווי לקדרה נפל קדרה על כיפא ווי לקדרה. ולכן נמשלו ישראל לצורים דכתיב מראש צורים אראנו [במדבר כ"ג ט] [וא"ה] לשבר נבלי חרש.

יד ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש [שמות ל"ה, ב]... וקודם (6) שיקדש אין מנוחין את השלחן

- (1) עיין מדרש שה"ט דף ל"ט ע"ב ודף מ"א ע"א.
- (2) עיין מנחות ל"ג ע"ב וילקוט ירמיה רמז רפ"ט.
- (3) עיי"ש פירש"י ז"ל במקומו.
- (4) עיין פירש"י ז"ל על פסוק בראשית מ"ט, כ"ד.
- (5) עיין בספר והזכיר שם. וממלה הושל עד סוף המאמר ליחא שם.
- (6) מובא מהרי"ן גיאות ה' קידוש דף י' ע"ב בשם מדרש השכם וכן ליחא נמי בספר והזכיר ויקהל, דף קכ"ד ע"א. וכבר העיר החכם פריימאן [שם הערה ב'] שמקור המאמר הוא השאלחות יחרו סי' נ"ד. ומה שהגנתי את המאמר הזה הנה? לפי שראיתי שגם הספר והזכיר, אשר שאב ממדרש השכם מביאו כאן, ע"כ נראה שגם שם קנה מקומו בפ' ויקהל.

מ"ט? שבתחילה מקדש לשבתות ואח"כ מניחין את השלחן שיהא מונח לכבוד השבת. ואם הניחו השלחן קודם לקידוש אין מסלקין אותו אלא פורסין מפה עליו ומקדש שכך שנו חכמים בכרייתא (1) ושון שאין מניחין את השלחן ואין מביאין לפניו שולחן אלא א"כ קידש. ואם הביאו פורס עליו מפה ומקדש. מו וביאו המשכן אל משה [שמות לט, לג] מעשה (2) בתלמיד אחד מתלמידי רשב"י שיצא לחו"ל ובא עשיר כשראו התלמידים שהעשיר בקשו אף הם לצאת לחו"ל בא רשב"י והוציאן לחוץ למדינה (3) לבקעה אחת והתפלל לפני הקב"ה ונתמלאה הבקעה דיגרי זהב, אמר להם כל מי שמבקש לימול ימול אלא הווי יודעין כל חי (4) שנוטל מחלקו (5) של העוה"ב נוטל שאין מתן עברה של תורה אלא בעוה"ב שג' (6) ותשחק ליום אחרון [משלי לא, כה].

(1) פסחים דף ק' ע"ב.

(2) מובא בספר המנוח להר"ר ישראל הלנקווה שבסוף ר"ה בשם מדרש השכם ונסנה בספר והזכיר ומשולם בשנחומא בזבער ומרובע בש"ר ומחומם בלקה טוב וכולם מביאים אותו על פסוק זה שבפ' פקודי ולכן הנגתי את המאמר הזה הנה. ושם בלקה עוב [אות ל"ח] נריך למחוק אמרו רבותינו והתה אמר רב נריך לקרות אמרי רבותינו, ואין ספק שהיה כהוב „אמר" רב"י בסיומן ר"ת ורק כוספד עושה עשה ממנו „אמר" רב"י וגי' זו מתאמתת עם גי' הספר והזכיר. וע"ש מ"ש המכס בזבער נ"י בהערה י"ב.

(3) בילקוט משלי רמז תתקס"ד גרס חוץ לעיר ודא ודא אחת היא. כי עיר בלשון ערבי שמה מדינה. וע"ש בספר והזכיר.

(4) בספר והזכיר הגי' שכל מי שהוא נוטל, משלו יטול ובלק"ט מוסף מחלקו הוא נוטיל ממה שיש לו מעוה"ב.

(5) בילקוט שם גרס מתוך חלקו של עוה"ב הוא נוטל.

(6) כך גרס גם בילקוט שם והספר והזכיר ולק"ט מסיימים

הוי ותשחק וגי'.

ומעשה 1) בר"ש בן חלפתא שהיה בע"ש ולא היה לו
 מה לאכול באותה שבת, עם חשבה יצא חוץ לעיר להתפלל
 ונחננו לי אבן טובה ונתנה לשלחני ופרנס את השבת, אמרה
 לו אשתו ומנין לך כל זה? אמר לה כך וכך היה המעשה,
 אמרה לו אשתו אינו מועמת כלום עד שהקבל עליך להחזירה
 2) למוצאי שבת החזירה ויצאה כמין פס 3) יד ונטלתיה וגדול
 הנס האחרון מן הראשון 4) ולכך נאמר ותשחק ליום אחרון.

-
- 1) גם זה מובא שם בספר והזהיר וזילקוט שם. ומלוין עליו
 "מדרש" וע' מ"ש לקמן בהערות ובהוספות וזלק"ט ליתא.
- 2) בספר והזהיר מוסיף: למחר ב"ה' חכר'ך ונעלים הלקס
 שלם ואתה נטל חסר קיב' עליו להחזירה. וכעין זה זילקוט שם.
- 3) שם: כמין פיסת יד, וכן בגמרא תענית דף כ"ה ע"א.
- 4) עיין שם בתענית דף כ"ה ע"א ורות רבה פ' ג', ובספר
 והזהיר מוסיף: "כביכול יד הלוקת מחתח ויד הנותן ממעל".

א) חקת עולם לדורותיכם בכל מושבתיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו [ויקרא ג' י"ב] בכ"ד 1) מקומות יש לנקות את הבשר בבהמה מן הדם ומן החלב שנים עשר מאיסור דם

1) מובא מהר"ר שמואל גאמט בשם מדרש השכם, עיין הקדמה לספר והזהיר דף ה' ע"א, ודין זה מובא גם בספר והזהיר ובלק"ע לפ' ויקרא. ולפי שראיתי בענין זה נוסחאות שונות, צריך אני להאריך קצת. ההכס פריימאן בהערותיו לא מלא המקור שממנו שאב הבעל והזהיר את דבריו אלו; יען כי בזמן שהזיח הוא את הספר הזה לאור עדיין לא נדפס הספר הלכות גדולות מחוץ, אמנם כעת שזימו לאורו בנקל למלא גם המקור, שממנו לקח המחבר הנ"ל וכן הבעל מדרש השכם והבאים אחריהם את הדין הזה. והנה ז"ל ה"ג בסוף הלכות שחיטת חולין [דף 519]: בכ"ד מקומות יש בבהמה לנקות את האברין מגיד הגשה (?) ומן החלב ומן הדם שנאמר כל חלב וכל דם לא תאכלו, כל חלב לרבות בעשרה (?) מקומות, כל דם לרבות בעשרה (?) מקומות, ואלו הן: קרום של מוח, ושנים מזרקין של דם ושני חוטים של לחיים, שני קרומים של ציץ, שני חוטים של ציץ שנים עוקיין, חוט של שחול, והללו כולם משום דם. כל חלב לרבות בעשרה מקומות ואלו הן חמשה חוטין שבכסלים שנים וכו', ושני חוטין של כליות ושני קרומין של כליות ושני קרומים של כסלים וקרומם של שחול. הל'ו כולם משום חלב. ע"כ דברי ה"ג ודבריו תמוהין מאד ראשית מה ענין גיד הגשה לכאן? ועוד שפירח "בכ"ד", [וכשהמנה המקומות בפרוטרוט תמלא בלמה כ"ד] ומסיים בעשרה — בעשרה? אין זה כ"א ש"ס נפ' בדבריו או שתלמיד טועה כהנס. ולי אין ספק שחיבות מגיד הגשה צריך למחק מן הכתב וחסת בעשרה — בעשרה צריך להגיה בשנים עשר — בשנים עשר. ע"פ הנה זו עולות דבריו כהוגן ואין בהם שום עקם ופזלוח, והיו ג"כ דברי המדרש השכם והספר והזהיר רק ששם, בין ארזת המקומות שחשב משום חלב צריך להכניס ו"שני קרומים של כסלים", כי לולא זאת לא המלא בפרוטרוט רק י' מקומות שהם משום חלב. וכבר הרגיש בזה הבעל ענפי יהודה

ושנים עשר מאיסור חלב, ואירו הם: קרום של מוח ושני מזרקין של צואר ושני חוטין של לחיים ושני חוטים של ידים ושני קרמין של בצים ושני חוטים של בצים וחוט של 1) כחל הרי אילו של דם. ואילו של חלב חמשה חוטים שבכסלים שנים משמאל מהפורין 2) לשלשה שלשה ושלשה מימין מהפורין לשנים שנים. שני קרמין שלהם ושני חוטים של כליות ושני קרמין של כליות וקרום של טחול הרי אילו מאיסורי חלב. וחלב 3) אינו נוהג אלא בבהמה מהורה שכך שנינו [חולין קי"ז

ע"ש. וגי' הספר שם כן ז"ל: ואילו של חלב: חמשה חוטים של כסלים שנים וכו', שני קרמין שלהם, ושני חוטים של כליות, ושני קרמין של כליות וקרום של טחול.

ו"ל הלק"ט [ויקרא דף ה' ע"ב]: בכ"ד מקומות מנקין את הבשר של בהמה מן הדם ומן החלב, י"ב מאיסור דם וי"ב מאיסור חלב ואילו הן: קרום של מוח, [ב] מזרקין של צואר, ושני חוטין שביד ושני קרומים של ביצים וחוט של טחול. ואילו של חלב: ה' חוטין בכסלים שנים וכו', ושני חוטים של כליות, ושני קרמין של כסלים וקרום של טחול. גם הגי' הזאת משובשת עד מאד. כי בפרש"ט לא תמצא בין הכל רק ח"י מקומות, ומ"ש הלק"ט בסוף דבריו יקור בשר, ששה חוטין, הוא ענין אחר כמבואר בסמוך. אבל האמת יורה זרכו, כי בין אותם המקומות שהם משום דם לריך להכניס: ב' חוטין של לחיים וב' חוטין של ביצים ובין אותן שהן משום חלב לריך להיות עוד ושני קרומים של כליות. ועתה דבריו מכוונים לדברי ה"ג ולמדרש השבט אשר לפ"ד ממני שאב ה"ט ועיין עוד בסמוך מזה.

- 1) יפה רגיה החכם פריימאן ע"ל טחול כי כן גרס גם הגי'.
- 2) בגמרא חולין ז"ג ע"א הגי' מפלגי ובל"ט מהפזרין כמו כאן.
- 3) מובא בלק"ט שם בלי שם אומרו, אך יען שנוסחהו משונה מנוסח ההזכיר, כמבואר לפנינו בסמוך, ע"כ אין ספק שנומדרש השבט לקח דבריו. ועיין מ"ש החכם פריימאן בהקדמתו

ע"כ [1] חומר בחלב טברס וברס מבחלב שהחלב מועלין בו
 וחייבין עליו משום פיגול ונותר וטמא מה שאינן (2) בדמים
 חומר בדם שהדם נוהג בבהמה ובחיה ובעופות בשמאין
 ובטהורין והחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד (3) שנ'
 כי כל אוכל חלב (4) מן הבהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' וגו'
 [ויקרא ו' כ"ד]. ואעפ"י שאמרו חכמים (5) חיה בכלל בחמה
 [חולין ע"א ע"א] כאן חילוף שנ' כי כל אוכל וגו' אשר יקריבו
 ממנה קרבן לה' וחיה אינה ראויה לקרבן. וא"ת שיש בבהמה
 בע"מ שאינו ראוין לקרבן והיה חלבן (6) מותר? בעלי מומין
 ריבה בהן הכתוב הואיל ובמינו קרב שכך שנו רבותינו (7)
 כברייתא (8) אין לי אלא תמימין הראוין [לקרבן], חלב בע"מ

לספר והזהיר דף ה' ע"א הערה ד'. ועיין עוד בסמוך. ודע כי
 בעל מדרש השכם לא חדש דבר זולת מה שהעתיק את השאלות ריש
 פ' ויקרא מארמית לעברית.

1) הוזהיר גרס: והחלב אינו נוהג בחיה, ובסמוך: חומר
 בחלב. שהחלב וגו'.

2) שם במשנה הגי' מה שאין כן, וכמו גם בספר והזהיר.

3) בספר והזהיר הגי' והחלב אינו אלא בבהמות קרבן בלבד
 ומינין שהחלב אינו אלא בבהמה טהורה בלבד? וכל זה ליחא לפנינו
 ועיין ענפי יהודה הערה ו'.

4) פסוק זה מובא בטעות ולא במדרש לקח טוב בלבד, כ"א גם
 בת"כ לו ס' ט"ו, בשאלות שם בה"ג ה' חלב בהשכול ה' חלב ודס
 דף נ"ד ע"א ובהוספ' חולין נ"ב ע"א דה"מ אמר אבוי, וז"ל הפסוק
 כי כל ח"ת מן הבהמה אשר יקריב ממנה חסה ל"ה וגו'. ופלא שלא
 סרגיש בזה אדם.

5) הוזהיר גרס ואע"פ שאמר הכתוב.

6) שם הגי' ויותר חלבן.

7) שם שכך שנו חכמים.

8) שם בת"כ וחולין מ"ט ע"א וע"כ.

מניין? ת"ל מן הבהמה; חלב חולין מניין? ת"ל כי כל אוכל חלב. וכל חלב שהוא קריב על גבי מזבח אסור באכילה. מ"ט לפי שאיסור חלב בענין קרבנות נכתב. ואיזה זה? זה החלב המכסה את הקרב והוא המצה הפרושה (1) על הקרב ושעל המסס ובית הכוסית ענוש כרת (2) וזהו שעל הקרב. ולמה נאסר זה מכל (3) החלב? לפי שהוא דומה לחלב המכסה את הקרב (4) הותב קרום ונקלף, אף זה תותב קרום ונקלף. אמר ר' יהודה חומ של בני מעיים צריך לגוררו עד אמה. מ"ט לפי שחיתוב קרום ונקלף היא וזהו חלב שעל הדקין חלב שעל הקבה הדומה לקשת אסיר (5).

ומחלוקת (6) ר' ישמעאל ור"ע הוא. ואע"ג שר"ע מתיר נהגו (7) בו אסור, חלב שעל הכליות אסור וענוש כרת שעל הכסלים שהירבים דבוקים (8) אסור ענוש כרת שכך אמרו חכמים א"ר אבא (9) אמר ר' יהודה א"ש חלב שעל הכסלים

(1) בשאלות פריסותא ובהזכיר המפורשת.

(2) הספר והזכיר מוסף כאן: כך אמרו חכמים ארבע אר"י א"ם חלב שעל המסס ובה"כ ענין כרת. זה הוא חלב שעל הקרב.

(3) שם מכל הפרס סולו.

(4) שם מה חלב המכסה את הקרב וכו' ופה חסר.

(5) שם חלב שעל הקבה על הדומה לקשת וכו' מלת "על"

מיוחדת היא ועיין בסמוך. ובמקום גוררו גרס השאלות גרירא כרים לבסוף.

(6) מוסב על שלמעלה ממנו: "זהו חלב שעל הדקין". וא"ש

להגיה כלום וע' פירש"י ז"ל חולין ז"ג ע"א דה"א וזהו חלב.

(7) הוזהיר: חכמים נהגו בו וכו' ובשאלות ליחא.

(8) בשאלות: היכא דליסף והיא היא. עיין ערוך ערך לפ

א'. והה"ג מביא לשוני של שאלות.

(9) בשאלות: אר"א אמר רבי שמואל. ובה"כ חסר: "זהו

חלב" וכו'.

עב"ר, אליה 1) אע"ג דלענין הקרבה חלב היא מותרת באכילה, מ"מ לפי שנאמר כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו [ויקרא ב' כ"ג], למה נאמר? אם להוציא את החיה, מאשר יקריבו ממנה קרבן לה' יצאת, אלא אמר לך הכתוב כל חלב ששנה בשור וכשב ועז אסור יצאת אליה שאינה שנה בשור ועז להקרבה שכך אמרו חכמים לימד על העז שאינה טעונה 2) אליה ומתוך שאינה טעונה אליה לקרבן מותרת באכילה, אליה של כבש מותרת שאינה שנה בשור ועז. ניקור בשר, ששה 3) חומין יש בבהמה וצריך ליטולן

1) אם בשלמותה מגמרא חולין קי"ז ע"א.

2) בזהויר: לימד על העז שאינה טעונה אליה להקרבן מותרת

באכילה ואליה של כבש וכו'.

3) דברי הל"ק"ע קשים בזה מהחילה ועד סוף. בראשונה קשה

שפתח "בששה" ומסיים בחמשה: דהיינו של כליות, של כסלים ושל

טחול שהם ביחד שלשה וגופף עוד עליהם של ביצים ושל מוח שהם

בין הכל ה' חומין; ועוד חוש של מוח מאן דכר שמייה? גם בתחילת

דבריו לא תנה אותו לא בין חומין שהם משום דם ולא בין החומים

שהם משום חלב. וזו קשה שדבריו כותרים זה את זה. בתחילה

חשב לחוש של טחול ב"ב מקומות שהם משום דם ובאן מונה אותו

בין אלה שהם משום חלב. ועוד הלא החומין שהם משום חלב צריכין

חשיטה בדחיתא בגמרא וכל הפוסקים, וקליפה וגרדה לא נאמר רק

על הקרומים ולפי דבריו כאן משמע שקליפה וגרדה די גס בהו"ע.

מכל הלין נ"ל שרוב דברי הלכה הזאת נשמעו מן הכתב, וכנ"ל: ששה

חומין וכו' וצריך ליענן; של כליות ושל כסלים איסורן איסור חלב

וצריך לחשוב אחרת; שביד, ושבחיים, שבצבים ושבטחול, איסורן

איסור דם אם פסקן וחסכן מותר". והא דלא חשב חומי הלאה.

לפי שבגמרא לא קמייבא. ועיין רש"י ז"ל דף נ"ג ע"א דה"מ ודלע"א

"וחמשה קרמין הם של כליות וכו' וחיבוש: וקרמין שלהן כן צריך

למחוק מן הכתב. וע"פ זה עולים דבריו כהוגן. והנה הך ניקור

של כליות ושל כסלים ושל מחול איסורן איסור חלב וקרומין
 שלהן כן וצריך לקלפן ולגרדן, ושל ביצים ושל מוח איסורן
 איסור דם. ואמרו חכמים (1) כסלים שהן בחלב אל יניחם
 על גבי בשר וידיחם או ינקרם לפי שהבשר בולע מן החלב
 של כסלים, והקשו חכמים על דבר אמר (2) זה, א"כ כסלים
 עצמן כשאתה מנקרו בולע בשר שכסלים מחלב שבכסלים? (3)
 וחזרו (4) ואמרו קרום יש בין חלב לכסלים ואינו בולע, ועוד
 (5) הקשו א"כ חלב גופו קרום יש לו ואין הבשר שתחתיו
 בולע ממנו? אמרו אותו קרום רך הוא ונמרט (6) ובולע
 ואסור.

טבח שנמצא (7) אחריו חלב ר"י אומר בכשעורה,
 ור' יוחנן אמר בכזית, ואמר ר"פ לא נחלק בדבר זה (8) האומר
 בכשעורה לעברו בלא מלקות, והאומר בכזית להלקותו
 ולעברו. ואמר מר זוטרא כזית אפילו בשנים ושלושה מקומות

בשר"י איחא גם בספר והזהיר ואך ביהר דבריו נמשך אחר השאלות
 ט"ס. מטעם זה לא השב שם רק ה' חושים כדאיחא נגמרא שם,
 ובאמרו דבריו חמוסים שמונה לחוט של מחול לאיסור מחמת חלב,
 שלא ידבריו בראשונה. נהדרר איפוא שהל"ק"ט לא מהזהיר לקח
 דבריו, וממי לקח? ב"ס מ"ספר השבס, כי שם היה כחוב כל
 הענין וספר והזהיר שאב משניהם מההשכס ואהשאלות.

(1) כך איח בשאלות שם ובה"ג וכו"א נגמרא חולין ח' ע"ב.

(2) בזההיר חסר מלת אמר.

(3) בזההיר גרס: א"כ הכסלים נוסף כשאתה מנקרם בולע,

בשר של כסלים נמי בולע לחלב שבכסלים.

(4) שם חסר למלת וחזרו.

(5) שם והקשו עוד.

(6) ע"ס בשאלות ובה"ג נד 549. והזהיר גרס כמו באן.

(7) שם בשאלות.

(8) בספר והזהיר הגי' אין חלוקה בדבר זה שאמר וכו'.

בכשעורה במקום אחר, והלכתא 1) רווחת היא להלקותו בכזית לעברו בלא מלקות בכשעורה.
 ב. אמה 2) ר"י אמר ר' שמואל 3) החליד הסכין בין סי' לסי' ופסקה טרפה, כיצד יעשה? ירביץ הסכין על רוחבה במקום שנחלדה בו ויוציאנה מעט מעט בנחת ואל יגביהנה מצואר בהמה ויחזור וישחית בראוי במקום אחר, ולאחר ששחט, יבדוק ויראה בוושט [קנה, אם נפסקו או נקבו או נקרעו שניהם או אחד מהם ע"י שהחליד מקודם טרפה].
 ג. צו את אהרן ואת בניו וגו' [ויקרא ו' ב'], מה כתוב למעלה מן הענין 4) והשיב את הגולה אשר גול [ויקרא ה'

1) בזהיר הגי' ו"הלכה" ומסיים ו"אפילו ספק אסור לאכל והוא משאלתוה שס':

2) מובא בפרדס הגדול סי' רי"ח בשם ספר השכם. עיין חולין דף ל' ע"ב.

3) בנמרה וכל הפוסקים הגי' אור רב ואני גי' המחבר מלאחי בה"ג [הולאת ה"ה] ה' שחיתה לך 511. ובספר וזהיר הגי' אר"י ה"ר ומוסיף שם [דף י"ג ע"ה] או שהחלידה במיעוץ סימנין וכו' והוא ענין לשונו של ה"ג רק שהוא הולואו ללקוי ולדקו דברי הר"ר שמועל גאמע שהבעל וזהיר העתיק את דברי ה"ג. ובספר אלדד הדני הולאת החכם עפשטיין נ"י הלכה א' לך פ"ג מלאחי שכתב: חלדותיה... וחבא המאכלת בין הושט ובין הנרגרת אם שחטה מלמעלה כשרה... והגיה החכם הנ"ל ש"ל טרפה, וע"ש הערה ה' [לך ז'] בטעמו ש"ד. אך לפ"ז לא הבנתי מ"ש שם בסמוך: ואם שחטה מתחת בטרפה, למה לא כלל את שני הדינים באחד? ולפ"ד נראה שקך כוונתו: אם שחטה מלמעלה ר"ל מלמעלה למטה כשרה ואם שחטה מתחת, ר"ל מתחת למעלה טרפה. והא ראיה כי לקמן לך ק"א כתב: ושחט למעלה טרפה, ולא כתב מלמעלה ור"ל מתחת למעלה מש"ה טרפה.

4) מובא בספר לרור המור להר"ר חברהם סכע ריש פ' לו

כ"נ], ואם עשית כן זאת תורת העולה, מה טעם? כי אני
ה' שונא גול בעולה [ישעי' ס"א ח'] ד"א זאת תורת העולה
שהיא מעולה מכל הקרבנות, לפי שכל הקרבנות באין על
חטא והעולה אינה באה על חטא ועין, ולכן היא בראש
הקרבנות, דכתיב זאת התורה לעולה וגו' [ויקרא ב' ל"ב]
ד"א זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח,
כל המעלה עצמו (1) סיפו ליפול באש, וכן מצינו בדור
המבול שאמר מה שדי (2) [איוב כ"א ט"ו], ונידונו באש
שהרתיח עליהם את התהום לשרוף רגליהם שהיו מכסים בהם
מעינות תהום דכתיב בעת יורבו נצמתו בחטו נדעכו ממקומם
[שם ו' י"ד] וכן פרעה אמר מי ד' וגו' [שמות ה' ב'] ונידון
באש דכתיב ואש מתלקחה וגו' [שם ט' כ"ד], וכן סדומיים
דכתיב בהו הלא (3) זה היה עון סדום אחוהך גאון שבעת
לחם [יחזקאל ט"ז מ"ט], מה כתיב בהו? וה' הממיר על
סדום ועל עמורה גפריה ואש [בראשית י"ט כ"ד], וכן
סנחריב נתגאה ואמר מי בכל אלהי הארצות וגו' [מלכים ב',
י"ח ל"ה] מה כתיב ביה? ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור
[שם י"ט ל"ה], ואמרו (4) כמין שתי חומי (5) אש נכנסו

בשם מדרש השכם. ובלקט טוב לו [ט' ע"ב] ראימי שכתב בסוף
דכור המגוין עליו "מדרש" וז"ל: זאת תורת העולה לפי שאמר למעלה
מן הענין נפש כי החטא לריך להביא עולה שלא מן הגזל אלא עולה
שהקב"ה חסן בה שאמר שונה גזל בעולה וכו' והוא הדרש שלפנינו.
ואפשר שכל המאמר שם נובע ממדרש השכם.

(1) עיין וי"ר ריש פ' לו. ואלה המאמר הזה מביא המחבר גם כפי
וי"ר בשם מדרש השכם שכתב בלשונם במ"ה פ' ז' זאת תורה וגו' יע"ש.

(2) עיין סנהדרין ק"ח ע"א.

(3) בפסוק "הנה" כתיב.

(4) עיין סנהדרין נ"ב ע"א, נ"ד ע"א, נ"ה ע"א.

(5) דומיא מיחה שני בני אהרן ועיין ת"פ שמיני.

בחומטמיהן ונשרפו מבפנים ונשארו כגדיהם, דכתיב (1) ותחת כבודו יקר יקד ביקד אש [ישעי' י' ט"ו] איזהו כבודו של אדם? זה מלבישו (2) וזה בזכות אביהם דכתיב ויקח שם ויפת את השמלה [בראשית ט' כ"ג]. וכן מלכות אדם על שנתגאו עתידים ליפיל באש דכתיב ושלחתי אש בבצרה (3) [יחזקאל ל"ט ו'], והיינו דכתיב זאת זורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה.

(ד) אם על תודה יקריבנו וגו' [ויקרא ב' י"ב] א"ר שמואל 4 בר גחמני גדולה דרך ארץ שקדמו; לתירה כ"ו דורות שג' לשמור את דרך עץ החיים [בראשית ג' כ"ד] דרך זו דרך ארץ, החיים זו תורה.

ה. אך איז זה לא תאכלו ממעלה הגרה [שם י"א ד'] נמצאו (5) שתי מרות או שני סנייא דיבי מרפה.

(1) עיין ילקוט יחזקאל רמז ש"ע.

(2) עיין שבת ק"ג ע"ב. ורש"י ז"ל על פסוק ותחת כבודו יקד יקד וגו' כתב: ועדכס האדה, כלן פרע לבני שם הכבוד שעשה שם לאביו וכו' ובלק"ט פ' נח פ' כ"ג כתב ולבני יפת [ז"ל שם כאשר כבר הגיה שם החכם בזנער נ"י] בזמן שעלה חיל סנחריב על ירושלים כתיב וינא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' וכתיב ותחת כבודו יקד ביקד אש מלמד שגופן נשרפו ונגדיהן קיימין כי הא דר"י וכו' ולפי הגרסה, שניהם למדרש השכם כוונו.

(3) בגרסה ליתא במקרא, וז"ל במגוג. ודע כי מכל אות ג' חין זכר בספר והזהיר, כאשר כבר העיר החכם פריימאן.

(4) מובא בספר המוסר לר' יהודה כלן פ"כ בשם מדרש השכם ובספר והזהיר ליתא. ודע כי כמו זה המאמר שלפנינו כן כל מה שהביא בזההיר מן האגדה מובע ממדרש וי"ר פ' ט'. ותחת ר' ישמעאל שם שנכתב בטעות ז"ל ר' שמואל כמו שהוא לפנינו.

(5) מובא בספר המכריע בשם ספר השכם ועוד בפוסקים אחרים. ועיין ה"ג ד' 524 ספר והזהיר דף מ' ע"ב ובמ"ש שם

ו. זאת תהיה תורת המצורע [שם י"ב א'] א"ר אלעזר
 (1) משום ר' יוסי בן זמרא (2) רמ"ח אברים יש בו באדם (3)
 מהם זקופים מהם רבוצים ולשון זה נהון בין שני לחיים (4)
 ואמת המים נהונה תחתיו ומכופל כמה כפילות (5), בוא וראה
 כמה שריפות שורף ואלו היה זקוף ועטר על אכו"ב .
 ז. ולא תונו איש את עמיתו ויראת סאלהיך וגו' [שם
 כ"ה י"ב] ולא תונו איש את עמיתו (6) יכול אונאת דברים (7)
 או אונאת ממון, כשהוא אומר אל תונו איש את אחיו [שם
 י"ד], הרי אונאת ממון אמור ומה אני מקיים ולא תונו איש את

החכם פריימאן בהערותיו, ועוד בלק"ע שמינו דף י"ד ע"ב . וה"ס
 שרוב דברי הוזהיר שנפרשת זאת היו כהובים על ספר השכם .
 (1) מובא במנ"ה להרי"א סי' ל' בשם מדרש השכם ושנה
 בו"ר פ' מזרע ובספר הוזהיר שם, אך שם הגי' ר' אלעזר והוא
 ע"ס וי"ל אלעזר . ומשולש בשו"ע מזמור נ"ב ושם הסר ר' אלעזר .
 (2) בשו"ע מוסיף : קשה היא לשון הרע .
 (3) שם בשו"ע גרס : יש זקופים ויש מוטים ויש עומדים .
 (4) שם הגי' ולשון הזה נהון בבית האסורין והלחיים מקיפין
 אהו .

(5) שם : וכמה מנגנאות יש עליו ואין אדם יכול לעמוד בו
 אלו היה זקוף וכו' ותיבת ואמת המים עד ואילו היה זקוף ליחא שם
 וכביאור מלה מנגנאות עיין ערוך ערך זה . וגי' הספר שלפנינו וכן גי'
 הוזהיר והילקוט ריש מזרע הוא ממש גי' הו"ר הנך רואה שהמדרש
 השכם העתיק את המדרשים שלפניו אות באות ועיין במבוא .
 (6) מובא בפרק משא ומסן להר"ר ישראל אלנקוה ז"ל שבסוף
 ספר ד"ח בשם מדרש השכם וליחא גם בספר הוזהיר פ' בהר דף
 ק"ה ע"ב וגי' הלק"ע הוא ממש הגי' הספר שלפנינו, אולם מקור
 השמעתא הזאת הוא בת"כ במקומו ומובא במסכת בב"מ דף נ"ח ע"ב .
 (7) בספר הוזהיר שם אחר שמביא את הפסוק ולא תונו כחב
 מיד : זו אונאת דברים . כי"ד וכו' .

עמיתו? הרי אינאת דברים. כיצד? אם בעל תשובה הוא לא
 יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, ואם היה בן גרים לא יאמר
 לו זכור מעשי אבותיך שנ' וגר לא תינה [שמות כ"ב כ'] (1)
 היו חלאים ויסורין באין עליו או קובר בנו אל יאמר לו כדרך
 שאמרו חבריו לאיוב הלא יראהך כסלהך וגו' [איוב ד' ו'] ,
 זכר נא מי הוא נקי אבד וגו' [שם ד'] (2) .

(1) פסוק זה ליחא בספר והזכיר .

(2) בכרייתא שם [בכ"מ נ"ח] מוסיף: אם היה גר וצא ללמד
 תורה וכו' ועוד בכ"כ וכן בכרייתא שם: ראה חמרים מבקשים
 תבואה, וכו' ומוצא גם בספר והזכיר, אולם בלק"ט ליחא. הסיוס
 בלק"ט הוא: כ' יהודה אומר חף לא יחלה עיניו על המקח וילמד
 לו בכמה חפץ זה ואינו רוצה ליקח. גדול אונאת דברים מאונאת ממון
 שהממון יש בו בחזירה ואונאת דברים אינן בחזירה ע"כ. ומחיבת
 גדל וכו' ליחא בספר והזכיר ובגמרא שם הוא מימרא דר"ש ב"ר
 נחמיני, אך הלשון שם: זה ניהן להשבון וזה לא ניהן להישבון.
 לכן אין ספק שהלק"ט, שאב דבריו ממדרש השכם. ועיין פסחים
 קי"ב ע"ב ופרקא דרבינו הקדוש צבא דשליטה סימן מ"ו .

במדבר .

א וכן מצינו (1 אהרן 2) ומרים שספרו לשון הרע עד משה ובאת עליהם הפורענות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה הדכה (3) צפורה ושחה לה למרים אמרה כששרתה רוח הקדש על אלדר ומידר היו הכה (4) שמחים . אמרה לה לצפורה (5) [מה עסקן של נרות הלכו דולקין? אמרה הענין. אמרה מרים] אשרי בניהם (6) שכ אלו ואשרי נשותיהם! אמרה לה צפורה אשרי בניהם ואוי לנשותיהם . אמרה לה למה ? אמרה לה מיום שנזקק (7) אחיך לרוח"ק לא הייתי לו לאשה . הדכה מרים ודברה לאהרן ודברו שניהם דברי תלונה על הצדיק (8) מה כתיב שש? והענין סר מעל האהרן והנה מרים מצרעת כשדג [שם י"ב, י"י] ואף על אהרן באה הפורענות (9) שנאמר ויחר

- (1) שם בנה"מ סי' נ"א בשם מדרש השכם .
- (2) עיין בספרי סוף פ' בהעלותך ותנחומא הגדפס מכבר פ' לו .
- (3) כה"ע מובא בילקוט במדבר רמז תש"ה בשם הילמדנו משם לקחו הבעל! מדרש השכם .
- (4) שם [שם האומר כ' אנה בר כהנה]: מרים רואה את הנרות דולקות וכו' .
- (5) התיבות שהסגרתו בפנים הוספתו ע"פ הילקוט, כי בלעדן אין קישור להמאמר שלאחריו .
- (6) שם הגי' אמרה מרים אשריהן נשים של אלו מה רואות היאך עלו בעליהן לשררה אמרה לה נסורה אוי לכן שמעכשיו אינם נזקקין להם לאשמים אלא הן נעקרות א"ל מנין את' יודעת? א"ל מאחריך וכו' .
- (7) שם הגי' : שמשעה שנתקדש לדיבור אינו מכיר למטהו .
- (8) שם : החמילו יושבין ונושאים ונוטין בדבר הרק אך במשה דבר . והחומר "לדיק" נמצא על הרוב בספר אלדד הדני .
- (9) כל הענין בספרי סוף פ' בהעלותך וקצת מאנו מובא גם בילקוט טוב, ועיין ברור המור .

אף ד' כס ויכך (שם ט), וכתיב ויפן אהרן אל מרים (שם י') מלמד שנפנה מצרעתו. ומה אמרו עליו? מרים אמרה עליו הדבור ולא פירשתי מבעלי; אהרן אמר עליו הדבור וכא פירשתי מאשתי וזה, וזה דעתו עליו ולכך פירש מאשתי. ומה אנו הצדיקים גמורים שקא דברו (1) בפניו כך גענשו, המתכוין להכות את חברו וכביש ולהלבין פניו על אכו"ב.
 ב. ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא הכלם שבעת ימים [שם י"ב י"ד], אמר (2) ר' יששעאל מ"ג מדות התורה נדרשת (3).

ג. זאת חוקת התורה אשר צוה ה' לאמר דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אדומה המיטה [שם י"ט ב'] פרה (4) אדומה זו מלכות בכל (5) דכתיב אנת היא ראשה [ד'] דהבא [דניאל ב' ל"ח], תמיטה זו מלכות מדי שהיו (6) המימים ויעשו טובה לישראל בזמן מרדכי ואסתר, וכן (7) אמר כורש מלך פרס מי בכס מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל [עזרא א' ג'] אשר אין בה מום, זו מלכות יון, כי אלסכנדרוס מקדון עשה

-
- (1) זכו מה שכתב הנצל הטורים [שם יב, כ], ושמע ה' וסמך לזה והאיש משה דברו עליו זינו זינו ולא שמע אותם אדם אחר.
  - (2) מובא באכודרהס סדר שחית של חול בשם מדרש השכם.
  - (3) עיין ווערטהיימער בהי מדרשות בית ג' מ"ט פס במבולו נד י"ד הערה א'. וא"ס כי כל הפרק של ר"י היה כהוב פה.
  - (4) מובא מהר"ר אברהם סנע בספרו נרור המור לש' חקת בשם מדרש השכם. וכבר נמצא דרש קרוב לזה בסדר"כ פ' פרה דף מ' ע"ב ולהלכה.
  - (5) שם בפסיקתא נדרש באופן אחר: פרה זו מלרים, אדומה וכו' וזה ליהא לפנינו.
  - (6) שם המימה זו מדי דאר"י בר אבא מלכי מדי המימים ה' וכו' ע"ש.
  - (7) מכאן עד אשר אין בה מום ליהא שם.

1) טובה עם ישראל בשביל שמעון הצדיק (כמבואר במסכת יומא [ס"ט ע"ב] שאמר דמות של זה אני רואה במלחמה 2) ונוצח) אשר לא עלה עליה עול [שם] זו מלכות אדום, כי מעולם לא עלה 3) עליה עול המקום ועשתה רעות גדולות לישראל, והוא פרא 4) למוד מדבר [ירמ' ב, כ"ד], ועתיד 5) הקב"ה להורידו מגדולתו דכתי' אם תגביה כנשר וגו' [עובדיה א, ד]. ונתתם אותה לאלעזר הכהן [שם] דכתיב הנה 6) אנכי שולח לפס את אליהו הנביא וגו' [מלאכי ג', כ"ג]. ושחט אותה לפניו [שם] כדכתיב זבח לה' בבצרה וגו' [ישעי' ל"ד, ו]. ושרף את הפרה לעיניו [שם ה], כדכתיב הוזה הויה עד די קמלית חיותא והובד גשמה ויהבית ליקדת אשא [דניאל ב, י"א]. אה עורה ואת בשרה ואת דמה על פרשה ישרף, שרים ואלופים דבכוס ודוכוסיהסם 7) כדכתיב שמה אדום מלכיה [וכל נשיאיה וגו' [יחזקאל ל"ב, כ"ט].

1) שם: זו יון, אלכסנדרוס מוקדון כד הוה חמי וכו' ומסופר שם, כי דמות שמעון ראה ונלה. ותינוח: עשה טובה עם וכו' ליתא שם. 2) התיבות שהסגרתו נראה שהם דברי הנרוד המור בעלמא. ועיין גרסן דה"י ח"ב נד רכ"א. ודע כי שם העיר אלכסנדריא בערבית "אלכסנדריא" ואם לא ע"ס נפל סה היה אפשר להביא ראיה מכחיבת השם "אלכסנדרוס" על מקומו של המחבר ועיין עוד במ"ש במכוא.

- 3) שם: זו אדום שלא קבלה מזוהו של הקב"ה.
 4) במקרא פרה ב"ה לבסוף כתיב. ושם בפסיקתא ליתא לפסוק זה.
 5) ליתא שם.
 6) ליתא שם.
 7) שם מסיים: היא ודוכסיה ואפרכיס ואסטרעליצים. ועיין ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב [דף כ"ח ע"ב] ובפירוש שם הגי' הסב שלמיה וע"ס הוא.

ד ואת התורה אדם כי ימות באהל וגו' [שם י"ט, י"ד]...
 הקובר (1) מהו בחוה"מ צריך לקרוע. [עיון שבלי הלקט
 השלם ה' שמחות סי' ב'] .

ומטה של מת (2) שהוציאה בין השמשות (3) או מעיר
 לעיר ולא נסתם הגולל (4) אלא בלילה, אותן שהם עם
 המטה מונין משעה שנסתם הגולל, ואותן שבבית מונין משעה
 שנחכסה מהן שכך אמר (5) רבא לבני מחוזא אוזם שאינכם
 הולכים אחרי המטה משעה שתחזירו פניכם מן המטה מני
 לעצמכם .

מי שבאתה לו שמועה (6) קרובה בשבת מונה ששה
 ימים אחר השבת (7) .

ה ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר ציון וגו' ותמת
 שם מרים ותקבר שם [שם כ, א] סמך (8) לבאן מיתה מרים

(1) מובא בספר הגיא רבתי סי' ס"ד בשם ספר השכם ובה"ג
 הלכות אבל [הולאת ה"ט כ"י נד ר"ן] הגי' מי שנפטר אביו או אמו
 בחוה"מ חייב לקרוע. וע"ש בהערה .

(2) מובא בשבלי הלקט השלם סי' י"ז בשם ספר השכם .

(3) כל הענין בה"ג שם נד ר"ח, הפס' כי המחבר העתיק את
 לשונו שם שהוא לשון ארמי, ללהק"ד .

(4) על ענין הגולל מהו, עיון ספר שו"י "ירושלים", טולאח
 הר"ר אברהם משה לונן שנה ב' נד קסז והלאה, ואור זרוע הלכות
 אבלות סוף סי' תכ"ד .

(5) מו"ק כ"ב ע"א ומובא שם בה"ג .

(6) מובא שם בשו"ת השלם סי' מ"ד בשם ספר השכם? .

(7) עיון בה"ג ריש הלכות אבלות .

(8) מובא שם בספר לרור המור והליון שבראש הפ' מוסב
 גם על זה המאמר. וכעין מדרש שלפנינו מובא בילקוט חקה רמז
 תשס"ג ומליון עליו מדרש אבסה, וז"ל: אמר ד' יאל, למה נכמכה
 מיתה מרים לפרה אדומה? מה פרה אדומה מכפרת חף מיתשתן של

ל' כשם שפרה אדומה מכפרת כך מיתת מרים מכפרת. ותמת שם ותקבר שם, מלמד שמתה על פי ה', כתי' הכא ותמת שם וכתוב ההם ויהי שם עם ה' [שמות ל"ה, כ"ה] מה להלן שם ה' אף כאן שם ה'.

ו' ולא היה מים לעדה [שם ב'] שלש מהנות טובות נהן הקב"ה לישראל בשביל ג' אחין המן בזכות משה, דכתיב וישבת המן ממחרת וגו' [יהושע ה', י"ב]; הבאר בזכות מרים דכתיב ותמת שם מרים וסמך ליה ולא היה מים לעדה עננים בזכות אהרן דכתיב ויראו כל העדה כי נוע אהרן [שם ב', כ"ט], אל תקרי ויראו אלא ויראו (1).

[שמעו נא וזמורים [במדבר כ' י'] קראם (2) שוטים

לדיקים מכפרין, ולא היה מים לעדה, ג' סרנסין טובים היו לישראל משה ואהרן ומרים וכו' ע"כ. וסיוס המאמר נמצא לפנינו, ועיין מסכת העניית דף ע' ע"א, ותחילה המאמר איחא גם בנמרא מו"ק דף כ"ח ע"א אך שם הגי' ר' אמי אימר למה וכו'. והש' אלוה' פ' חקת גרם: ר"א ע"ש וכו"ר סוף פ' כ' נושא המאמר הוא ר' אבא ז"ר אבינא, וזנק"ט נפל טעות בנושא המאמר הזה כי תחת אמר רבא ז"ל ר' אבא בר אבינא, ורבא בר אבינא ליחא בשום מקום. וכו"ו ביה שלמי גד ח' כחוב: המדבר הזה קושץ משניש בניסן בשנה השנית לאלה בני ישראל מארץ מצרים, לאחד בניסן בשנה הארבעים... ולמה נכתב מיתה מרים סמוך לפרה? כשם שהפרה מטהרת את העמא כך גזילות חסדים מזכס את הכניות, הלשון הזה דומה במקנה ללשון הלק"ט, אך שם חסר שם האומר לגמרי ועיין מזה מ"ש במבוא, וסיוס הלק"ט: ולא היה מים לעדה למדנו שבזכות מרים וכו' לקוח מנמרא העניית שם. ועיין עוד ספקא דרבינו הקדוש בבא דג' סי' קי"ד. ועיין מבוא.

(1) עיין ר"ה דף ג' ע"א ושם נסמן.

(2) המאמר הזה מובא שם בספר צרור המור אחר המאמס

דלעיל וכתב עליו, ״ודרך המדרש הוא זה שאמרנו וכו' ונראה שכונתו

מדרש במדבר השכם כ

1) למלך שמצוה לאהובו שלא יקרא לבנו שומה. וכנצוה השם למשה שלא יקרא להם שומים וכשאמר להם שמעו נא המורים אמר הקב"ה כל עצמי לא צויתוך אלא על זה לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ [שם י"ב] כי אין דרך החכם לילך עם השומה].

על מדרש השכם הנזכר לעיל ממנו. ומה שמחזיק השערתי ז"ח, הוא, שבטיקר מקומו של המאמר ההוא, שהוא הפסיקתא דר"כ פסיקתא דשמעו [דף קי"ח ע"ב] נשנה בלשון ארמי, וכבר ראינו שדרכו של מדרש השכם הוא להעתיק הלשון הארמי ללהק"ד ע"כ נראה שהוא ממדרש השכם.

1) פה לא נחבאר מהיכן למד שקראם שומים, ושמך על מה שכתב שם בפסיקתא: כהדין ליטנא יוני לוחין לשפיה מורום. וע"ס בהערות החכם בזנער ג"י.

מדרש אליהו (1)

א אל יההלל חכם בחכמתו [ירמ' ט/ כ"ב] זה יש מה
 (2) בן דוד שנאמר עליו בשעה שישב על כסא מלכותו נשתבח
 ונתגאזז ואמר אין כמוני בעולם ועבר על מה שכתוב בתורה
 לא ירבה לו נשים [רברים י"ו, י"ז], מה עשהה יו"ד (3) ?
 עמדה לפני הקב"ה ואמרה לפניו רבש"ע, כלום כתבת בתורה
 דבר אחד לבטלה? אמר לה לאו. אמ' לפניו וחלא שלמה
 המלך בטלני ונשאו לו אלף נשים שנאמר ויהי לו שבע מאות
 שרות ושלוש מאות פלגשים [מלכים א' י"א, ג], ועבר שלמה
 על מה שכתוב בתורה, אמר הקב"ה ליו"ד ועלי לריב את
 ריבך ולרוץ את דינך.

מיד אמר הקב"ה לאשמדאי (4) מלכא דשיראי, לך
 אצל שלמה ומול חותמו מידו ותדמה ברמותו ותשב על כסאו.

(1) המדרש הזה נמצא אפי' בקובץ אחד עם עוד מדרשים
 אחרים, אשר כבר דברתי עליהם במבוא, ונוסחחתו משונה בזמנה
 דברים מנוסחחת יעליינעק, אשר ראה אור בבית"מ שלו חלק ו', לכן
 אמרתי להביאו עוד הפעם תחת מכשף הדפוס אחרי שערכתי עליו
 הערות ומראה מקומות ביד, ה' העונה עלי והחלק הראשון מזה
 המדרש נקרא גם "מדרש שלמה", עיין רב פעלים נד 29 — 28
 הערה א'. ואנכי הנחתי לו את השם "מדרש אל יההלל", לפי שהוא
 כולל גם את השנים האחרים הבאים בסמוך.

(2) הילקוט ירמ' רמז רפ"ה מביא מאמר אחד על הפסוק
 קאלה ע, י"א ומניין עליו מדרש, דומה לו מנאחי בקהלת זוטא וקה"ר
 ע"ג אך מה שסיים: ולא לחכמים לחם זה שלמה כשדחפו אשמדאי
 ממלכותו וכו' ולא לנבונים עושר זה קרא ע"כ זה לא מנאחי בשם
 מקום. ועיין בסמוך.

(3) עיין מדרש שה"ש שהנאחי לאור בשנת תרנ"ז דף כ"ט ע"א
 ושם נסמך.

(4) עיין שם דף כ"ט ע"א הערה ג' ועוד הוכה זוטא נד 77

באותה שעה הלך אשמדאי ונמלֵּחַ חותמו מידו ונדמה בדמותו
 ישב על כסאו והיו ישראל סבורין שהוא שלמה, והיה שלמה
 משומט בכל העיירות והכפרים ואמ' אני שלמה אני קהלת
 הייתי מלך על ישראל עד שעברו שלש שנים (1) והיו בני
 אדם אומרין זה לזה ראו שזה כמה שוטה, כי המלך יושב
 על כסאו וזה אומר אני קהלת הייתי מלך, והי' משומט נע
 ונד, אמר הקב"ה כבר נשלתי דין יו"ד.

מה עשה אשמדאי באותן ג' שנים? עבר על כל נשיו
 של שלמה עד שבא אצל אחת מהן והוא פרשה נדה (2) כיון
 שראתה אותו אמרה לו שלמה, למה שנית את מעמך ומנהגך
 שהיית נוהג בנו? מיד שתק, אמרה לו, אין אתה שלמה, ולא
 עוד אלא שהלך גם לאם (3) שלמה, אמר לה אמי כך וכך
 אני (4) מבקש ממך אמרה לו בני ממקום שיצאת ממנו שם
 תמצא שום הנאה? אם אהה עושה בן אין אתה בני, מיד
 הלכה אצל בניהו בן יהוידע ואמרה לו [ל] בניהו כך וכך
 תבע ממני שלמה, מיד נודעו וקרע את בגדיו ותלש בשערו
 ואמר בודאי אין זה שלמה אלא, אשמדאי הוא ואותו הנער
 שהוא משומט ואומר אני קהלת הוא שלמה עצמו.

מיד שלח וקרא לאותו הנער ואמ' לו בני אמור לי מי
 אתה? אמר לו אני שלמה בן דוד, אמר לו בני כיצד היה
 מעשיך? אמר לו יום אחד הייתי יושב במקומי ובא עלי כטו
 רוח שערה והשליכני ממקומי ומאותו היום ועד עכשיו נפלה
 דעתי לפיכך היתי משומט, אמר לו כלום יש לך סימן? א"ל
 הן, בשעה שמלכתי נמל דוד אבי ידו אחר והניחה בידך וידו

ודם כי כל הענין עס מובא כה"ג נד 603 .

(1) עס עס דף כ"ט ע"ב .

(2) עיין גיטין דף ס"ח ע"ב .

(3) כה"ל שלפני נקוד על מלה אס כמו במניס .

(4) עס גיטין כל הענין .

שושך אותו והארץ קפצה לפניו עד שהביאו אצל ישבי בנוב ואמר ישבי בנוב זה דוד שהרג גלית הפלשתי אחי . נטל ידו ולקחו והביאו ושם אותו תחת המרתף (1) וישען עליו (2) לשברו מיד פתח ואמר תרחיב צעדי תחתי ולא מעדו קרסלי [הלים י"ח, ל"ו] ונעשה לו הארץ כבאר . כיון שכלה את מאכלו (3) נטל את דוד והיה זורק בו למעלה באוויר השמים כסבור היה לקבלו בראש הרומח, ונעשה כמגן עליו ואמר דוד מגני וקני ישעי משגבי [שם יח, כ] בראש הרומח . היה משליכו תחתיו והיה דוד אומר תרחיב צעדי תחוני .

ובכל זאת לא ידעו ישראל באיזה מקום הלך דוד עד שנכנס אבישי בן צרויה למרחץ כדי לרחץ וראה את המים שבידו שנהפכו לדם . רב ושמואל (4) חד אמר ראה דם וחד אמר יונה מטרת לפניו . אמר בלבו בודאי המלך שרוי בצער . הלך אבישי בהיכל המלך ולא מצאו שאל בעבורו ואמרו לא ידענו היכן הלך . מה עשה אבישי נטל הפרדה של מלך ורכב עליה עד שבא אצל ישבי בנוב ודוד בידו ומשחק בו ברומח .

קטביא , עיין זיה"מ שם .

(1) נגמרא שם הגי' שדייה חוסי אי כדייא ועיין מה שפירש"י ז"ל והילקוט ש"כ דמו קנ"ה גרס כי כדיל וכן נמי גי' הערוך ערך קמט ב' . שם בכיה"מ הגי' משונה .

(2) זילקוט שם : חנא עליה אמר איכול ואשתי ואטל לביה כדבעינא ע"כ זה ליחא נגמרא שם .

(3) מובן ע"פ גי' הילקוט שם .

(4) נגמרא שם גרס : חוינהו כחמי דמא ; א"ד אחא יונה איצריף קמיה , וזילקוט שם : אחפיך מיה והוה דמא ; וא"ד אחא פרדא ובכח קמיה ; וא"ד אחא יוהא ואצריף קמיה . ושמות האמוראים ליחא שם , לא נגמרא ולא זילקוט . גם בנוסחאות יעלוינעק לא נזאתי חוהס .

מדרש אל יתהלל

מה עשה אבישי? ירד מהפרדה ונלחם (1) עמו והכהו טכה אחת ומצא דוד הולך בלא רוח ותשש כחו מרוב הצער והפחד שנ' ויעזור לו אבישי בן צרויה [ש"ב כ"א ח], מה עשה אבישי? נמל ידו וכפתו לאחוריו ורצעו ונשבע שלא לבא אל ירושלם אלא על רגליו, והוליכו עד ירושלם ברגליו. אז אמר דוד ענה בדרך כחי קצר ימי [תלים ק"ב, כד]. אמרו ישראל לדוד לא בקשת אלא לאבר שונאיהם של ישראל שאלמלא היה הזוגך הפלשתי היו ישראל הולכים ספורין בצאן אשר אין להם רועה. אמר להם חטאי (2) גרמתי לי מיד אמרו אנשי ישראל שלא יצא מביתו שנ' אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר לא תצא עוד אתנו למלחמה וגו' [שם כ"א, י"ב]. מיד אמר דוד המע"ה איה כחי איה גבורתי.

3. אל יתהלל עשיר בעשרו [ירמיה שם], זה (3) קרח הלוי שהיו לו שלש טאות פרות (4) לבנות סוענות מפתחות גנזיו. מפתחותיו כך, הממון ע"א כו"כ. ומאין היה לו כל זה הממון? מן הממון שקבץ יוסף הצדיק (5) במצרים ומלאו שלש סגדרות וכל סגדל ומגדל עומקו טאה אמה ורחבן טאה וחללו טאה אמה וכולם נתנם לבית פרעה ולא נתן לבניו אפילו

(1) מבין וליך ליהא בגמרא שם.

(2) עיין גמרא סנהדרין שם.

(3) עיין לעיל חוה א' הערה (2).

(4) פסחים קי"ט ע"א. ועיין ירושלמי סנהדרין פ"י ה"א

[דף כ"ז, ע"א].

(5) שם בגמרא זכפרק חלק דף ק"י ע"א. ועיין פסד"א פ'

ג' זנאיה באסתר רבה פ"ז, חוה ה' ר' פנחס אמר שני עשירים

עמדו בעולם... ולא עמד זמונס אלא לרעהם קרם בישראל סמנא

אזננה של כסף וזהב שהעמין. יוסף ע"כ ועיין עוד מדרש פנים

אחרים על מגלת אסתר הוצאם החכם בזבצר נ"י נוסח א' ד' 46

זאגדה אסתר ד' 26. ונוסח יפליינטק הוא באופן אחר.

חמישה כסף. ומפני מה? מפני שעשה באמונה שנ' ויבא יוסף את הכסף ביהה פרעה [בראשית מ"ב, יד]. וכיון שמצא קרח פגדל אחד נתנאה (1) בעשרו. והשני נהגלה (2) לאנטונינו והשלישי גנוז לעולם הבא (3).

תחילת מחלוקת קרח בסאי היא עם משה ועם אהרן? בעבור אלמנה אחת שהיתה לה רחלה אחת, כשבאה לגזוז הצמר שלה שמע אהרן ונטל הצמר ואמר לה שלי הוא מן התורה דהכי כתיב ראשית גז צאנך תהן לו [דברים י"ח, ד]. הלכה אצל קרח צועקת ובוכה ואמרה לו כך וכך עשה לי אהרן; הלך קרח אצל אהרן ואמר מה לך ולאלטנו; הענייה הזו? השב לה את הצמר שלה. א"ל אהרן שלי הוא מן התורה דהכי כתיב ראשית גז צאנך תהן לו. מה עשה קרח? נטל ד' כסף ונתן לה והלכה לה וקרח הלך מלא חמה. ויהי לימים ילדה הרחלה בן זכור (ו) שמע אהרן ונטל הכסוף והלכה האלמנה אצל קרח צועקת ובוכה אמר קרח לאהרן, מה לך ולענייה האלמנה התייא? אמר לו אהרן שלי הוא מן התורה שכן כתיב כל הכסוף אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר הקדיש לה' אלהיך [דברים ט"ז, יט]. והלך קרח לדרכו מלא חמה. כיון שראתה זאת האלמנה כך הלכה ושחטה אותה שמע אהרן ובא ונטל הזרוע הלחיים והקבה, אמר לו קרח מה לך ולאלטנה הזאת? אמר לו אהרן שלי הוא מן התורה שנ' ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה [שם י"ח, ג]. הלך קרח מלא חמה וכיון שראתה האלמנה כן עמדה ונשבעה ואמרה בחרם בשר רחלה זו עלי, שמע אהרן ונטל כל הכסוף שנ' כל חרם בישראל לך יהיה [במדבר י"ח, יד]. אמר לו קרח למה תשתרר עלינו גם

(1) רש"י ז"ל על קבלת ה' י"ב פירש: כעשרו של קרח שפ"ו כן נתנאה ויכד לשלול. וכן פירש הרשב"ם ז"ל שם פקחים ק"ט ע"א.

(2) שם שם בנמרו.

(3) כל הענין בקלח שייחוס והוספה במדכס שו"ט מומנו ח"א.

מדרש אל יתהלל

השהרר? למה התגאה עלינו בן עמרם? העיני האנשים ההם
תנקר לא נעלה [שם ט"ז, י"ד]. ולא אמרו הפסוק הוה אלא
כנגד משה ואהרן. אמר לו משה לבקר משפמ בבקר נתקבצו
אצל קרח מאתים וחמשים איש [ו]אצל משה ואהרן כל
הנביאים; אלו במחתותם, אלו מובחים ואלו מקטרים, מיד
עמד משה רבינו בהפילה לפני ה' ואמר לפניו ר' של עולם
נבואה זו ששלחתני אמת היא? א"ל אמת ועתה תראה מה
אעשו לך. ולמה נרקא שמו קרח? שבימיו נעשה קרחה (1)
בישראל, ועוד אמר משה לפני הקב"ה אם כמות כל האדם
ימותון אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם לא ה' שלחני? [שם
ט"ז, כ"ט], אמר לו הקב"ה למשח כפרת בעיקר (2) אמר משה
לפני הק' רבונו ש"ע אם בריאה יברא ה' [שם, ל], א"ל הקב"ה
אני עושה רצונך.

מיד רמו הקב"ה לארץ ובלעתם עד טבורם, צעק קרח
וכל אנשי ביתו ואמרו משה משה רחם עלינו. אמר להם משה,
רב לכם בני לוי [שם ז'], מיד נבלעו הם, והשאר נשרפו שנ'
וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ותכס עליהם הארץ
[שם לג], וכתוב ואש יצאה מאת ה' והאכל את החמשים
ומאתים איש מה"ק [מקריבו הקטרת]. והם שירדו תחת הארץ
שם הם עד עכשיו וסברו שלא לעלות לעולם עד שבאה חנה
ונחנבאה (3) עליהם שנאמר מוריד שאול ויעל [ש"ב ב' י].

- (1) סנהדרין ק"ט ע"ב. ורחימי צנעל העורים על פ' ויקח
קרח שכתב בנימטריא זה במקח רעה — הוא ג"כ מגמרא שם.
(2) צירושלמי סנהדרין פ"י ה"א [דף כ"ח ע"א]: אמר ר'
שמעון בן לקיש ג' כפרו נבזזתן מפני סוגרייה ואילו הן משה
ואליהו ומיכה, משה אמר אם כמות כל האדם ימותון עליהם וגו' ע"כ
ובהננת מלח פוגרייה ע"ן ערוך ערך פנר ח'. ובמדרש במדבר רבה
פ' י"ח ליחא למלח זלח. ונוסח יעללינעק לא גרם זה הפלמר.
(3) בגמרא סנהדרין ק"ט ע"ב הגי' עליהם אמר הפתוב'

ובל זאת לא היו מאמינים שיעלו עד שנחרב בית המקדש ונכלעו שערי בית המקדש שנ' מבעו בארון שעריה [איכה ב', ט] ובאו אצל קרח ותפשו מיד האמינו ואמרו כשיעלי אלו השערים אף אנו נעלה עמהם. ו[נת]מנו שומרים על אותן שערים עד שיעלו. וכן אבד קרח ועשרו מתוך הקהל לכך נאמר אל יתהלל עשיר בעשרו שכל העשר של הקב"ה שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות [חגי ב', ה].

הערות וחוספות למדרש השכם

לעיל דף ג' ע"א הערה 6) צ"ל: עיין האפפמאן לקומי בחר לקומי צד ל"א אות מ"ז ובהערות שם.
לעיל דף מ"ו ע"ב הערה 5) יש להוסיף: בפרקא דרבינו הקדוש בכא דשמונה סי' ו' איתא: ח' שמות יש לחזקיה, פלא, יועץ, אל, גבור, אבי עד, שר, שלום. ולמה נקרא שמו חזיקה וכו' אמר הקב"ה יבא חזקיה שיש לו ח' שמות ויטול ויפרע מסנחריב שיש לו שמונה שמות שנאמר לכן ישלח הארון ה' צבאות וגו' והחת כבודו נשרף ולא כבוד עצמו כשריפת בני אהרן נשמה נשרפת וגוף קיים אף מיתה שלו כך שריפת נשמה וגוף קיים. דר"י קרי למאני מכבדיתה ע"ב.

בילקוט ירמ' רמז רע"א מביא מאמר אחד ומציין עליו "מדרש" אשר זה תוארו: ואתן לך ארץ חמדה [ירמ' ג', ט] ארץ שחמדו לה גדולי הדור אברהם אמר לבני חת תנו לי אחוות קבר [בראשית כ"ז, ד], הקב"ה מחבבה לפני יצחק שנ' גור בארץ הזאת [שם כ"ו, ג], יעקב אמר בקברי אשר כריתי לי [שם נ', ה]. נחלת צבי [ירמיה שם] מה הצבי הזה שוחטין אותו מפשיטין אותו ואין מחזיק הבשר לתוך העור, כך א"י אינה מחזקת פירותיה. ד"א מה הצבי הזה

וכן וכו' שם: עד שעמדה חנה ונחפלה עליהם. וכל השם ליתא

הוספות למדרש השכם

אחת מ' חיות טהורות שנאמר איל צבי, ויחמור וכו' [דברים יד, ה], כך ארץ ישראל שבעה עממין, ד"א נחלת צבי צבאות גוים, ארץ שכל מלכי עולם נתאו לה שנאמר מלך יריחו אחד מלך עי [צ"ל העי] אחד [יהושע י"ב, ט] ואין בין יריחו לעי אלא ג' מילין אלא שכל מי שקונה בחו"ל ולא קנה בא"י לא היה נקרא מלך. ועיין רש"י ו"ל יהושע ז', כ"א .

ובספר וזהויר' 1) משפטים צד 142 ראיתי שכתב: ואתן לך ארץ חמדה. ארץ שנתחמדו לה כל גדולי עולם, אברהם אמר תנו לו אחוזת קבר ואף הקב"ה מחבבה לפני יצחק שנ' גור בארץ הזאת, יעקב אמר בקברי אשר כריתי לי וגו'. נחלת צבי, מה צבי זה שוחטין אותו ומפשיטין אותו מעורו ואח"כ מחזירין הבשר לעור ואין העור מחזיקו כך א"י לא היתה מחזקת פירותיה. . . ד"א ארץ חמדה נחלת צבי ארץ שנתאו לה מלכי העולם כאשר כתיב מלך יריחו מלך העי ואין בין יריחו לעי אלא ג' מילין והוא אומר כן אלא כל מלך שהיה מלך בחו"ל ולא היה קונה בא"י לא היה נקרא מלך. . . הנך רואה שכל דברי ילקוט שהאימים עם דברי הספר וזהויר, חוץ טמה שחסר כאן: מה הצבי אחת מ' חיות טהורות וכו' ואשר שנפל מהכתב בשנגה המעתיקים. ולפי שהטאמר הזה מצוין אצל הילקוט בשם "מדרש" סתם וכן זה שבסוף משלי הטובא לעיל דף י"א ע"ב, לכן אפשר ששניהם לקח הבעל הילקוט מספר וזהויר; או אפשר שמקור הטאמר הזה היה במדרש השכם, יען כבר ראינו שהבעל וזהויר מעתיק את המדרש השכם ושם היה כתיב באמת גם הד"א שחסר בספר וזהויר, והילקוט לקח דבריו מן מדרש השכם, ואותו מכנה בשם מדרש סתם. ועיין טבוא .

לעיל דף י"א ע"א "מעשה" וכו' עיין מסכת מעילה ד"ו ע"ב .

1) עיין עוד שם נד 76 — 77 ובהערות שם. ועיין עוד:

Magyar zsidó Szemle 1898 I 26 .

הערות והוספות למדרש שיר השירים כה

ע"ד המדרש שה"ש שהוצאתי לאור בעזר האל עם
הערות מאת ידידי החכם טוהר"ר שלמה בובער נ"י כתב לי
החכם מהר"א עפשטיין נ"י וו"ל: קבלתי מכתב כבודך גם
המדרש שה"ש שהוצאת לאור והנני נותן לך בזה את תודתי
על שניהם, התענתני על המדרש ועל הערותיך. טוב ויפה
הדבר ששמת עיניך על הפיוטים הקדמונים וגלית את רושם
המדרש הזה עליהם. כי בכלל לא נדע עוד על גבון את מקורות
הפיוטים הקדמונים כר"א קליר ר' שלמה הבבלי ר' קלונימוס
מלוקא ובנו ר' משולם. ר' שמעון הגדול וכו' מפיוטיהם נראה
שהי' לפניהם מדרשים וספרי סוד שלא הגיעו אלינו. המדרש
שה"ש שהוצאת 1) לאור הוא אחד הספרים האלה. —
והנני להעיר דברים אחדים על המדרש הזה.

1) והנני להעיר עוד על איזה דברים בפיוטיהם הסתומים
על הדרג הגידה לי שההכה נפשי במשה הכ"מ כשעת סעירתו מן
העולם אמר לפני הקב"ה וכו' איכה תדעה איכה תרצין בזהרים איכה
תהג אהם במלכיות [דף י' ע"ב], ותשובת הקב"ה: ורעי את
גדיותיך אלו התינוקות וכו' על משכנות הרועים אלו ז"כ וב"מ [שם
דף י"א ע"ב]. יסד ר"ש בר"י את המרוז בהפיוט לחוה"מ של
סמחמיל אהוביך: דברתי בפי למחוללי, רצנו בזהר להשכילי דודי
סודי זגולתי הגידה לי דרכי הורים דעי [ע"כ שאלה משה] יוגקה
חמד מעשי [כינוי למשה כמבואר שם במדרש, וזהו מתשובת הקב"ה]
דירה משכנותי הדעי [ר"ל ז"כ וב"מ] אם לא הדעי.
ואפשר שבמלה: "תואר איחתי תרוים" [שם] כיון אל הדרג
ואחר בחרוים אלו הפייטנים [שם דף י"ג ע"א], וכנה את הפייטנים
בלשון איחתיים [מלשון איחן מושבית] והתואר שנתן להם הוא תרוים
על הדרג הנך יפה זיכורין שנאמר זעף ה' אשה [שם ע"ז
ע"ב]; ד"א הנך יפה דודי משל וכו' והקב"ה אינו כן אלא ברנו
רחם תזכור [שם י"ז ע"א] יסד: זעף אשא לכמור געל פשע וכו'
הנך יפה הנון משים פה ברנוז רחם מנפה [שם שם].

הערות למדרש שיה"ש

דף פ"ט ע"ב. דבר שד שמדון אעיר כי בדפוס קושטא
וסאלוניקי הגירסא בב"ר פ' ל"ו היא שמדון לא שמדון. בוי"ר
פ"ה כתיב אצלנו שירא שריהון דרוחתא, ונראה כי שם השד
נשמט משגת הכותב, מהערוך ערך שד נראה כי לעיני
מחברו היתה הגירסא בב"ר וגם בוי"ר אשמדון. בוי"ר כ"י

אל הדרש הביאני אל בית היין זה סיני [שם דף כ' ע"א]
שמכתיב באשיות אלו דברי אגדה כיון הנבלי ביוצר ליום א' של פסח
המתחיל אור ישע: הביאני אל בית היין כלכל וכו' יסרני קשות
[כ"ל דברי הלכה].. שמכתיב באשיות [בדברי אגדה].

על הדרש השבעתי אחכס אמר הקב"ה אני משביע אותך בצבאות
שטלו ממזרים ונשבעים וכו' אם תעירו אם מדללים אחס עצמכם
מן החורה וכו' [שם דף כ"ח ע"א] יסד הבבלי: רשם אסר בצבאותיכם
בזעזוע חיל וכו' השבעתי אחכס [שם שם].

אל הדרש מלאכי השומרים... במלכות הג"מ, א"מ בשעה
שהיו השונאים מקיפין את ירושלים... היו מדין אותה ומפאעין את
ראשו [שם ל"ט ע"א] כיון ר' משולם בפיוס גן נעול ליום ב' של פסח
מלאכי לוחמי פאעוני בנוו [במלח בנוו ר"ל בירושלים].

על המדרש: שני שדיך אלו הזוגות שעמדו לישראל מיוסי ועד
יוסי וכו' [שם דף מ"ד ע"ב] מיוסד מה שאמר הנבלי: ערוך אילס
ופרים כאז ביד סופרים שני שדיך כשני עפרים [שם שם בפיוט
המתחיל וזהבך]. ובמלח סופרים כיון אל הזוגות.

על דברי המדרש: אם חומה היא, אם מזימין עצמם כחומה
לחצים נבנה עליה עירח כסף [שם דף מ"ח ע"א] יסד הבבלי: ביטה
עינה לנחמה חפרה [מלשון הערה למוח נפשו ישע"י נ"ז, י"ב] אום
חומה אני חומה.

פוד המקום להעיר פה על דברים אחרים. בתוספ' חולין דף
נ"ע ע"ב דה"מ והרי נביי כחבו בשם ר"ח ח"ל: ואמרינן במדרש שה"ש
דומה דודי לנבי [שיר השירים ז, ט], מה נבי זה בשעה שהוא יסן
עינו אחת פחוה כך הקב"ה בשעה גלוהן ונרחם של ישראל נוהן עינו

הערות הוספות למדרש שיה"ש כו

שלו כתוב: שירא שמרין דרוחחא, וממעל למלת שמרין חגנה בכתב מאוחר „שריהון“. ולי נראה כי הכותב השמיט שם במעות מלת „שריהון“ וצ"ל: שירא שמרין שריהון דרוחחא. ויש איפוא חילוקים בנוסח שם השיר. הב"ר גורם שמרין,

עליהם לשומרם ע"כ. החכם לונץ בספרו על הדרכות נד רע"ו הערה א' הבין, שנוסח על המדרש חזית, חולש שם ליהא. [במדרש זוטא ג"כ ליהא], אבל כונחם על „המדרש שיר השירים“ [דף כ"ג ע"א], אשר זה לשונו: מה נבי הזה העפ"י שיפן עינו אחת פהחחא כד הקב"ה וכו' כשהן באין לידי פרה הוא מלין.

ובמנה"מ להר"י אבוהב סי' רל"ח מלחתי כהוב: גרסינן במדרש שיר השירים שוקין עמדי שם [שיה"ש ה, עו] אלו ה"ח, ולמה נמשלו לעמודים? שהם עמודי עולם שנאמר אם לא בריתי יומם וליילה חוקוה שמים וארץ לא שמתו [ירמ' ל"ג כ"ה] ע"כ. גם המאמר הזה ליהא, לא באחה ולא בזוטא. וען כי לפנינו חסר הדרש על פסוק זה [ע"ש דף מ' ע"ב], וגם לשון [למה...]. הוא לשון המדרש שה"ש, אין ספק שממדרש זה נוצר המאמר הלז, ורק המעתיקים השמיטוהו מן הכתב. המאמר ד"א לא בא הכתוב לדבר אלא בשבחה של א"י שנשעה שהקב"ה כועס על א"י וכו' [דף י"ח ע"ב] נמלח בקב"ה ברוח זוטא על פ' א', פסוק ו' ע"ש.

שם דף ע"ז ע"א ומהוא אל יתר זקני הגולה? אמר הקב"ה ברוח זכו', נמלח בירושלמי סנהדרין פ"א [דף י"ט ע"א].
הדרש: והוא שהקב"ה אמר ליהושע היום גלותי חרפה מלכים מעליכם [דף ע' ע"ב], הוא מעניני דיומא לפי שאשפיערין הפרשה הזאת ביום ראשון של פסח, וגם קורין מגלח שיר השירים בימי הפסח, עיין מ"ש מזה במבוא בדבר התחומא והילמדנו.
וזה ימים לא כבירים יאל לאור החוכמה הראשונה ממ"ע: ציטטרופש שיר העבראשע ביבליאנראשע ש"ג, וראיתי שהחכם המו"ל הפיר שם [נד ג'] על איזה דברים במדרש שיר השירים, אשר יכתיובו שלא לעבור עליהם בשתיקה.

הערות והוספות למדרש שיה"ש

והי"ר גורם שמרון 1), והערך גורם בשניהם אשמרון. מהרמב"ן ורבינו בחיי לכראשית ד' כ"ג נראה, כי שמרון [או אשמרון] לחוד ואשמדאי לחוד וששמרון הוא סמאל ואבי אשמדאי. במקום שמרון שברמב"ן ורבינו בחיי יש בריקאנטי וציוני [שם] שמרון. גם במעשה בילאר המלך נאמר, כי שמרון [בריש] הוא אבי אשמדאי [המוכר ח"ד צד 14]. יכול להיות כי שני הנוסחאות [שמרון או אשמרון, שמרון אשמדאי] היא הסבה שהאחרונים אמרו בדרך פשוטו שאשמדאי הוא בן שמרון. וכבר היתה כזאת כי משני הנוסחאות נולדו מאשנים מורכבים חדשים. —

דבר הספור משלמה ואשמדאי יש להזכיר את המדרש (2) אל יתהלל ביה"ט ח"ו 106. — דף ל"א ע"ב. דבר כסא שלמה יש ספור בכל בו סימן קי"ח ונדפס גם בביה"ט ח"ב 83, וספור אחר עפ"י כ"י מינבען נדפס במונאמסשריפ"ט 1872 מצד 122 ואילך. — ע"כ דברי החכם הנ"ל.

בנוגע ל"ג כבר גליהו דעה [מבוא ד' י"א ועוד גם] שמהכרו לזקן דבריו [במגין עשרה הנוגי מלכות] מן המדרש שיה"ש. ולזה מסכים גם החכם שכתבתי נ"י ומבוא רחיה לדבריו, ממה שכתב צפ' בל דף כ"ה ע"ב: כתוב במדרש שיר השירים על אשה אחת וכו', כל המאמר נמצא לפנינו דף כ"ד ע"א אות ב'אות. [ע"י מבוא ד' ל"ח]. חזן מזה העיר החכם בונער נ"י על מהמרים לא מעטים במספר שנמלאים ב"ע על ש"ג והגם לפנינו במדרש שה"ש.

בדף ג' ע"ב הערה ב' כתבתי שבריש דף ה' ע"א במקום „צ"פ" דריך לתקן ולגרוס צ"ל לשון.

דף פ"ו ע"ב: צמה שאהם מיראין וכו' ראיתי כמה נוסחאות בילקוב וכמולם הגי' „צמה" וכן נכון. ולשון זה שכית הרבה בדבריו חזו"ל במקום שק"ו צח אחריו.

1) ע"יין והזכיר ח"ב ד' 126 גם גרס: אשמדאי. המו"ל.

2) נדפס גם הללו לעיל דף כ' ע"ב. המו"ל.

מדרש

תנחומא והילמדנו.

דברי בקרת על המדרשים האלה
נדפס בהמגיד שנה וי מזליון ל"ג עד גליון מ"ב.
ועתה יצא לאור בפעם שנייה עם עוד הערות והוספות

פ א ת

אלעזר הלוי ד"ר גרינהוט

ירושלם הוב"ב

בשנה ה'מדרש תנחומא והילמדנו לפ"ק.

מונש ברגשי כבוד

לכבוד הרב הנאון האמתי, חכם
נפלא, החוקר הגדול מו"ה
דוד צבי ד"ר האפמאנן כ"י
טורה בבית המדרש הרבנים בעיר הבירה
בערלין יצ"ו.

מאת המחבר .

ב המדרש תנחומא והילמדנו .

כתוב בשער הספר , אשר יצא מבית הדפוס בפעם הראשונה בעיר קונסטנטינא בשנת הרפ"ב ועוד עד היום הזה כותבין כן: „מדרש תנחומא הנקרא ילמדנו". הראשון שנתקשה במיב השם הזה הוא הרב מוהר"ר מנחם די לונאנו ז"ל, כי ז"ל בספרו המעריך אות תנחומא „כתבו המדפיסים תנחומא הנקרא ילמדנו ושקר הוא, הלא תראה הילקוט שמוכר שניהם בכמה מקומות אלמא האי לחד והאי לחד, והנה תנחומא אינו נמצא כלל... עכ"ל ע"ש. היוצא מדבריו, כי התנחומא המדובר, אשר לאהבת הקצור אנחנו נכנהו : ת"ה [תנחומא הנדפס] הוא הוא זילמדנו (1), ואולם עצם התנחומא, אשר השרתש בו בעל הילקוט, אותו לקח האפס כי איננו .

בדעה זאת החזיקו רבים וכן שלמים גם זמן רב אחרי חיי בעל המעריך ז"ל (2) עד שקט התייר הגדול מוהר"ר יום טוב ליפמן צונץ ז"ל והרבה להוכיח בפענות חזקות, כי להפך הוא, הילמדנו נאכד, וזה שבדפוס רק קצור ממנו, והוא הנקרא אצלם ז"ל „תנחומא". (אדות הוכחותיו יעוין בספרו על הדרשות הוצאה ב' צד רל"ו עד סוף הפרק).

בשנת הוצמ"ה הוציא החכם הנדול מוהר"ר שלמה בובער נ"י לאור את התנחומא ע"פ מ' כתבי יד אשר אסף וקבץ על יד על יד בהערות נשגבות וגם מכוא ארוך המכיל לא פחות מק"ו דפים מלאים פרחים ושושנים, אשר לקטם המחבר נ"י על שרה הספרה בעמל רב ובשקידה עצימה וקלעם לכותרת בראש הספר, אשר פי חכמים ינידו תהלתה, ושם

(1) ע"י בובער מכוא התחומא נ"ל 8. —

(2) סס נ"ל 10 — 9.

המדרש תנחומא והילמדנו

במבואו יצא בובער ללחום מלחמת ה' נגד צונץ והשערותיו ויוכיח, כי מלבד הילמדנו הנאבד היו עוד ב' ספרים נפתחים למראה עיני הראשונים: האחד וצא הת"ה והשני הוא זה שיצא על ידו לאור ואשר נקראה אנחנו ת"ב [תנחומא בובער]. הראשון, אומר בובער, נסדר בזמן מאוחר ומסדרו כבר שאב מהילמדנו, מהתנחומא [ת"ב] ומשאר ספרים שונים, והאחרון נתחבר בזמן היתר קדום, כי קדום הוא להתלמוד בבלי, להב"ר ואף כי לשאר ספרי דאגדתא, אשר כבר הוא היה למקור להם. עי' מבוא דף ד' ע"א, ו' ע"א ודף ל"ב ע"א ועור הלאה.

ובשנת תרמ"ו בא החכם הנפלא מוהר"ר אברהם עפשטיין נ"י במאמר ערוך בכל מיני כלי נשק ויהרום את ראיות בובער בדבר הקדמות התנחומא של: ויוכיח באופן נעלה כי כל מהדורות התנחומא, הן אותן שנדרפסו והן אותן אשר עדיין ככתב יד, אינן כ"א קצור הילמדנו, אפס כי הת"ב לא יצא מיד מסדר אחד כ"א ממסדרים שונים אשר כבר לקחו מאמרים גם ממדרשים אחרים, כמו מב"ר ומוי"ר. [עין בדבריו בבית התלמוד שנת תרמ"ו צד ז' — 11; מ"ו — כ"א] בשטה זאת הלך גם החכם מוהר"ר אייזק הי"ש ווייס נ"י, גם הוא הראה לדעת בי הב"ר קדום להת"ב ואף כי התלמוד בבלי. דברי החכם טובאים בבית התלמוד שם צד 37 — 46; 71 — 78 ק"א ק"ח. ממילא כי נשארה השערת צונץ בתקפה קמה וגם נצבה.

אלה הן תוצאות הדרוש הזה ע"ד התנחומא והילמדנו. אולם אחר ברור הדברים האלה עדיין לא יצאנו מידי הספקות הצריכים לפנינו מכל וכל, ומתחלה שאול נשאל מהיכן יצא השם תנחומא? הלא למראה עיני הגאונים לא היה כ"א הילמדנו, מה ראו א"כ טקצת 1] מהם לכנהו בשם

(1) הדב הלי גלון ז"ל כתב בתשובה: ופאנגה דויקרא דר'

תנחומא ? וכבר הרגישו בזה החכם פרנקל ז"ל, מבוא הירושלמי דף קל"א ע"ב והשני המבח"ל החכם בובער נ"י טבוא התנחומא דף ב' ע"א, אך המעמים שנתנו בזה אינם מהקבלים על לב כלל וכלל, כי מה שכתב פראנקל לפי שר"ת היה נקרא איסכולסטיקא הוא דוחק, יען כי גם רי יהושע ב"ר חנניא היה נקרא כן א"כ למה לא נתיחס המדרש על שמו ? בקלשת המעם הזה הרגיש החכם פראנקל ז"ל בעצמו. לכן לא כתב כן בדרך החלטה כ"א בדרך "אפשר" ומה שכתב החכם בובער נ"י [שם] "יען כי רי תנחומא היה מגדולי רבנן דאגדתא... ונמצא לפעמים במדרש זה פתח ר"ת...". גם על המעמים האלה יש פירכא הלא רוב רבנן דאגדתא מובאים בהתנחומא וגם נמצא לפעמים פתח ר'... זולת ר"ת א"כ למה ניחסהו לאחד יותר מלחבירו? — גם דבר זר ומפליא עד מאד הוא, שמהדורות התנחומא, אשר יסוד אחד לכלמו ומכיפת הילמדנו כלם נתברכו (כ"ת שם צד מ"ו) שונות כל כך זו מזו, מה שאין כן בשום ספר שבועולם. כל זה טעמא בעי. פשר הרבר נמצא כשנעמוד על החקירה, מה משפט הילמדנו? החבמים לא דברוהו, כי כל השקלא ופריא שלהם סובב והולך על דבר התנחומא, אבל ברבר הילמדנו לא שמענו מפייהם דבר, לא כוטנו ולא באיזה יחס הוא עומד להב"ר והוי"ר

התנחומא תניא באשה כי תזריע אין מלך המשיח בל עד שיבואו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות וכו' כך גירסא ברוב הספרים, אשר החשובה הזאת מובאה בהובס. עיי' בית הלמה ש"ו לד רי"א. ודרך הגב אעיר כי לפי גירסא זאת אין לנו שום ראיה שהגאון ז"ל ראה את הוי"כ, כן נראה דעה בובער שם במבוא דף ל"ח. חולס בדף מ"ד ע"א אות ד' הביא גירסא אחרת, אשר מחוכה יש ללמוד שהוי"כ כבר היה מסודר לפני הגאון ז"ל. וכסמוך יבואר עוד. ועיין גוגן על הדרכות לד קל"ג. גם רש"י ז"ל, כפי המבואר אל לנו בסמוך כוון במלת התנחומא אל הילמדנו הנאכד.

המדרש תנחומא והילמדנו

4. מעתה אומר אני שמשפט הקדימה על אלה המדרשים יאות להילמדנו והראיות שאביא הן תתנה עדיהן ותצדיקנה את משפטי.

א) הירונימוס הנוצרי שחי בא"י משנת שפ"ה עד שנת ת"ך למספרם ולמד תורה לפני ר"ח ב"ר חנינא 5), ואשר העתיק ובאר את התורה 6) ללשון רומי, מספר במסיה לפי תימו, כי חכו"ל כשדרשו ל"מים ידועים" פתחו בלשון "שני חכמים" 7) באמתה ערות זאת אין להסתפק במאוטה, יען כי היתה במל"ת כאמור. גם במ"ש ימים ידועים כונתו על יומי דשבת ויו"ט כי רק עליהם נופל זה הלשון. ולו היתה כונתו על הלמוד בדבוק חברים והנוך התלמידים, לא היה כותב ימים ידועים. לפי שזה היה דבר תמיד חוץ טיבי חדש ניסן ותשרי כנאמר במסכת ברכות דף ל"ה ע"ב. והנה הלשון שני חכמים נמצא על הרוב במדרש ילמדנו 8)! למדנו אפוא

4) החכם עפטיין ג"י שם נד כ"ב כהב: „כל ההלל והשבח האמור במנוח לכבוד ההנחומא יחא רק על ראש הילמדנו", ומסיים „כי ממנו מולדות כל „הדורות ההנחומא". אבל לא גלה החכם מה דעתו בענין הב"ר והו"ר.

5) עי' ראהמער, „דיא העבראישען עראדיטיאנען אין דען ווערקען דעם יערנטימוס, ערסטער עהייל Die quaestiones in Genesim נד ח' אות ד'.

6) ההעמקה הידועה בשם Vulgata כבר מאויפה בהרבה מקומות. ראהמער שם נד ס"א. וחכמי ישראל בימי הבינים קראו תגר נגד הזיופים האלה. שם נד י"ג — י"ד מזכיר את החפמים האלה בשמוהם.

7) ראהמער שם נד י'. עי' עוד בסמוך.

8) על כל שאלות המחילות בלשון ילמדנו רבנו וכו' תבוא ההשבה כך שני חכמים, ולשון השאלה נראה שהיא מדברי המחורגמן הנקרא ג"כ אמורא ועי' הערה 11.

מזה בראשונה שדרשות האלו יצאו מפי חכמי ארץ ישראל, עם עדות זאת פסכים הכעל 9) ה"ג ז"ל שכתב [הלכות ברכות פ"ה]. אמרין במערבא וכו' וכינתי על הילמדנו (בובער מבוא מ"ג ע"ב ומ"ד ע"א), וידוע כי כל דברי בעל הלכות גדולות דברי קבלה הם. ועוד זאת למדנו מעדותו של החכם הנוצרי הלז, כי מנהג הדרשות האלה הוא מנהג קדמון מאד כי כן נהגו החכמים ז"ל לררוש במאה הרביעית אחר חרבן הבית, והדרשית אשר לא על כמנהג הזה נדרשו מאוחרות הנה — והגדה רחוקה מן ההלכה מרחק רב, אבל הדרשה, אשר יסודה בשתייהן כאחת, מתוכת ביניהן ומקרבת אותן זו לזו. ומאחר שתלמידי רבנו חקדוש ורוב חכמי בני דורם הקדישו עתותיהם לאסוף ולקבץ ולסדר את הברייתות התוספתות והמדרשים ההלכיים, ולעמת זה היה רוב עסק של רבנן דאגרתא רק באגדה, כי מטעם זה קראו למו רבנן דאגרתא, א"כ ע"כ היה זמן מה ביניהם שהיה מקדש לשתיים 10) להלכה ולהגדה כאחד. אמנם מכל זה לא למדנו רק על סגנון הדרשות של הילרנו, ועתה נביא ראיה על זמן סדורו.

ב) החכם בובער ג"י החליט (מבוא דף ל"ח ובהערותיו פעמים אין מספר) כי המסדר הו"ר השתמש בתנחומא. נגד זה מביא החכם מהר"א עפשמיין ג"י ראיה כי להיפך הוא,

9) מבוא התנחומא דף מ"ג ע"ב ומ"ד ע"א, וזוה מסכים עם החכם עפשמיין ע"י ב"ה שם נד ר"ב. וזה שמזכיר בהלכות הספר דף קת"ג ע"ד את הכ"ר ולא את הילמדנו? ז"ל שסמכו במלות "הלכות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים", יטן כי רוב דרשות הילמדנו עוסקות על עניני הלכה.

10) כן מצינו שרב ספא לז רנה לפסוק דין ביו"ט ומביא ראיה לדבריו: "דרכ לא מוקי אמורא עליה מיומא טבא לחכמיה", ושרש"י ז"ל: לא היה מעמיד מהורגמן לפניו לדרוש דרשה לרבים" (בינה ד' ע"א), א"כ, שיקר דרשותיהם היה בענין הלכה למעשה.

המדרש תנחומא והילמדנו

התנחומא לקח דברים מהוי"ר ככב"ה שם צד 13—14). ולפי דעה נראה ששניהם שאבו ממקור שלישי, ומטעם זה אין להתפלא אם לפעמים נמצא בזה דברים שרק על פי הוי"ר אפשר להבינם (מהרא"ע שם), ולפעמים בהיפך, שטבוארים יותר בהתנחומא מביי"ר כאשר נכאר בסמוך. במרם כל ראיתי להעיר, כי נעלה הוא מבל ספק שהילמדנו קדום הרבה מהוי"ר. כי הגה הוי"ר אינו מובא רק פ"א בהשובות הגאונים שערי תשובה סימן ט"ב, בהשובה שלא נודע שם מחברה (בובער, מביא ל"ח ע"א אות ג' והערה ד'), ושם דחה הוא בעצמו את דברי הגאון מהר"ץ חיות ז"ל, במה שהחליט שהרב האי גאון ז"ל ראה את הוי"ר, וכן נראה שהוא לא ראהו ועי' לעיל הערה 3 ועוד בסמוך מוד. דן מנה שהוי"ר לא נתפשט עד סוף ימי הגאונים או בתחלת ימי הראשונים; והילמדנו היה מסודר לפני בעל הלכות גדולות, א"כ ע"כ שהוא קדום מניה, ולפיכך השתמשו בו גאונים קדמאי ולא בהוי"ר שצעיר ממנו לימים. ועתה נפן נא ונראה אם המסדר הוי"ר שאב מן הילמדנו או לא. דבר זה נלמוד בראשונה ממה שנמצא לפעמים דברים שהומים בהוי"ר עד שא"א להבינם מבלתי סיעת התנחומא, שהוא קצור הילמדנו, לדוגמא עי' וי"ר פ' י"ז אות ג' : ומנין שלקו בצרעת ? שנאמר וירא משה את העם כי פרוע הוא, שפרחה בהן צרעת ע"כ, ולא אדע כיצד מרומז בפסוק זה שפרחה בהן הצרעת? אבל הדבר יובן ע"פ התנחומא שמיסיט: וכתוב במצורע ראשו יהיה פרוע, ר"ל נאמר כאן פרוע ונאמר גבי מצורע פרוע לג"ש. א"כ עקר הדרש חסר בוי"ר. וכן עוד שם בסמוך : ומנין שלקו בצרעת? שנאמר ושפח ה' קרקוד בנות ציון ע"כ. גם פה חסר הסיום : וכתוב ולשאת ולספחת ולבחרת, ובא לנכון בהתנחומא. ובטעם התבוננות נכיר כי כל אות ב' שם בוי"ר שייך לאות ג' אחר תיבות „על עין הרע שנ' וכו', כמו שהוא בתנחומא, רק המסדר הוי"ר הסיר השאלה המתחלת בילמדנו וחלק המאמר לשנים ובאמת

ה המדרש תנחומא והילמדנו

כלו היו מאמר אחר, וכוה נמצא הרבה בוי"ר, ודרך אגב אעיר, כי נושא המאמר שם באות ב' נכתב בטעות, ומלת ר' יצחק ששייך להתחלת המאמר נשתרבה למטה וכן ור"א נעשה בר"א, וראיה לדבר כי בסיף אות ג' באמת לא נזכר ר' יצחק כ"א ר' אלעזר בלבר, וכן היא בתנחומא שם. עי' עוד וי"ר פ' כ"ז אות א' ות"ב פ' אמור אות ז'. גם חסר שם בוי"ר קודם צדקתך כהררי אל סרס המקרא וכו' תיבת "ד"א" וכו' אל נכון בת"ב.

וכן להיפך נמצאים מאמרים סתומים בת"ב ומביארים בוי"ר, מוכח מזה ששניהם שאבו ממקור שלישי לכן בא לפעמים זה ולמד על זה. ושנית מכרחים אנו לומר שהוי"ר לקח דברים מן הילמדנו, לפי שלא ימצא ששני מדרשים יביאו על הרוב מאמרים שוים מכלי שהאחד שאב מחברו הגדול ממנו בימים. וכוה מצינו הרבה שדברי הילמדנו טובאים בצביונם ובמקומם כהוי"ר. ואלה הם מן הדברים אשר הראשונים ז"ל ציינו עליהם ילמדנו ונמצאים לצינו בוי"ר.

(6) הרב האי גאון (לעיל הערה 3) כתב: ובאגדה דויקרא דר' תנחומא [ר"ל ילמדנו ועי' בסמוך] באשה כי תזרע אין מלך המשיח בא עד שיבראו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות, ואלו הן האמורין בספר [אדם הראשון זה ספר תולדות אדם ע"כ ובוי"ר תזרע פ' ט"ו: אר"ת ב"ר חייא.... אין מלך המשיח בא עד שיכלו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות ואלו האמורות בספר של אדם הראשון הה"ד זה ספר תולדות אדם. ועי' ב"ר: אר"י בר סימון ער. ה. הראה לו דור דור ודורשיו, דור דור.... כבר דום כתובים על ספרו של אדם הראשון.

(3) רבנו נתן בעל הערוך מביא הרבה פעמים את הילמדנו ועל הרוב נמצאים המאמרים ההם בוי"ר. כן בערך נל ה': וכלמדנו וביקרא רבה (כאן מזכיר את שניהם). אם הבחן המשיח פרשת והוא ישקיט ומי ירשיע, מה לך פה

המדרש תנחומא והילמדנו

מי לך פה גלוייא בר גלוייא איזה כותל בניה כאן ואיזה
עמוד העמדת כאן ואיזה מסמר קבעת כאן? אר"א צריך
אדם שיהא לו מסמר או יתד קבוע בבה"כ כדי שיוכה ויקבר
באותו מקום ע"כ וכל המאמר לפנינו שם באות ה'. עוד
שם בערך כס ד': בילמדנו ויהי ביום השמיני (11) כי יתן
בכיס עינו, בכיס כתיב, אתה נותן עיניך בכוס והחנוני נותן
עיניו בכיס שלך... ובוי"ר שמיני פי"ב אות א': כי יתן בכיס
עיניו בכיס כתיב... הוא נותן עינו בכיס וחנוני נותן עינו בכיס.
עוד שם בערך צר ג': בריש צו בילמדנו (ועי' בה"ה במקוטו)
וכשנתגלה הקב"ה ליחזקאל ואמר לו הגד לבית ישראל וגו'
אמר ליה רבש"ע וכי עכשיו בונין אותו? א"ל עכשיו יהיו
קורין בצורת הכית וכו' וכן בסדר הקרבנות ע"כ. ובוי"ר צו
פ' ז' אות ג': אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים במשנה
כאלו אחם מקריבין קרבן... וכי יש צורת הבית עד עכשיו?
אלא אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים בו כאלו אתם בונים
אותו ע"כ.

ובערך זיין: בילמדנו בשור או בשב (פ' אמור) (12) מי
שנוצח נוטל זיין בידו (13) ע"כ ובוי"ר אמור פ' ל' סוף אות
ב': אלא מאן דנסיב באיין בידיה אנן ירעין דהוא נוצחייא
ועוד שם בערך חסד: ובילמדנו פ' כי ימוך ואתה עשית חסד
עם כל בני ישראל וכי עם בני ישראל עשה חסד? ... אלא

---

(11) עי' בסמוך אות ג) ועוד להלכה. הין ספק מעטה, כי
במלח "אמרו רבותינו" בה"כ שמיני אות ה' הכונה אל הילמדנו ולא
לוי"ר כמו שחשב ווייס בית תלמוד שס לז ק"ו. זה המאמר נעלמו
מוכח על שם אומרו במדרש בז"ר פ' כ"א אות ט"ו שהוא קצור
ילמדנו.

(12) כלקטשה המועדים נקראה בילמדנו פ' שור או כסנ,
גולס הוי"ר ח"ק אותה לארבע פרשיות.

(13) בה"ה דפוס וויניציא הגירסה אגין.

המדרש תנחומא והגדנול

כל העושה חסד עם אחד מגדולי ישראל כאילו עושה עם כל ישראל ע"כ. ובוי"ר פ' בהר אות ח' כי ימוך אחיך ... ויאמר להן קראן לו ויאכל לחם ... ואתה עשית חסד ... ובי עם כל ישראל עשה חסד והלא לא עשה אלא עם משה לבר? ללמדך שכל מי שעושה חסד עם אחד מגדולי ישראל מעלין עליו כאלו עשה חסד עם כל ישראל ע"כ. ועי' עוד בערך דסקס, אך כעת לא מצאתי מקום המאמר בוי"ר, אשר ציין עליו רבנו בעל הערוך.

ובעיון ערך פלק א': בוי"ר אמר אל הכהנים ובילמדנו ולקחתם לכם איהציד ההוא ליסמאה ואיחבש בפילקי וכן איתא בוי"ר פ' ל': א"ר לוי מי שלוקח לולב גזול וכו' בתר יומי אצתייד ההוא ליסמא ואתחבש בפילקי וכו' ע"ש ובתנחומא הגרפס בא כל הענין בלה"ק.

(ג) רש"י ז"ל בפ' שמיני י"א ב' כתב: משל לרופא וכו' וסיים כדאיתא בתנחומא ולפי המבואר בסמיך כוון רש"י ז"ל במלה "תנחומא" אל הילמדנו, וכן נמצא המאמר בשנוי קצת בת"ב שהוא קצור הילמדנו. אמנם יותר קרוב ללשון רש"י הוא לשון הוי"ר פ' י"ג אות ב', נמצא שמקור המאמר הוא הילמדנו 14).

(ד) בילקוט צו רמז תקי"ג כובא טאמר ארוך המצוין "מדרש ילמדנו" וכל המאמר ההוא כצורתו וכהוייתו נמצא לפנינו בוי"ר צו פרשה יו"ר אות ו' עד אות ט' 15). וכן מה שמוכא בילקוט מצורע רמז תקנ"ט על פ' וצוה הכהן בשם מדרש ילמדנו נמצא מלה במלה בוי"ר מצורע פ' מ"ז אות ב' 16)

14) וכרש"י ז"ל ויקרא כ"ד, י"ח בה דברי דברנית, היתה מדברת עם כל חסד וכו' המאמר הזה מונח בערך ערך דבר ו' צסס הילמדנו, כי ז"ל צסס: בילמדנו שלומית בה דברי שהיתה דברנית ומחוך הדבור עינה אותה וכו' כל זה ליתא בת"ב.

15) מה שיש בו מן הקושי עי' חדושי הרד"ל ז"ל אות י"ג.

16) צסס בוי"ר מצורע פ' ט"ז אות ז' לריך לקרות תחת רשב"ל

המדרש תנחומא והילמדנו

ואות ט' (17).

מכל האמור למדנו שרוב הוי"ר נובע מהילמדנו וכו'
בסגנון דרשותיו דומה הוא להילמדנו, כאשר כבר העיר על
זה החכם צונץ ז"ל שם צד רמ"ד. אפס כי המסדר הוי"ר
הסיר כל השאלות ולא שם לכו רק להגרות הזקיר שלו. ומה
צדקו דברי החכם בוב ער נ"י באמרו פ' ויקרא אות ג'
הערה כ"א ששם חסר מאמר אחד, אך לא היה צריך להביא
ממרחק לחמו, כי הלא המאמר ההוא טובא בוי"ר פ' ב' אות
ט': „אדם להביא את הגר" וכו' וב"ס כן היה כתוב בהילמדנו
אשר משם לקח המסדר דבריו (18).

ג) כמשפט הוי"ר כן משפט זב"ר (19), גם הוא שאב
מן הילמדנו, והנני לאמת דברי, בתנחומא בובער בראשית
אות א' איהא: בראשית, כתיב המקרה במים עליותיו, ר"י
אמר שמים וארץ נכראו ביום ראשון ובשני ברא הקב"ה את
הרקיע ואת המלאכים ומנין שנכראו ביום שני? שנאמר המקרה
במים עליותיו ומה כתיב אחריו? עושה מלאכיו רוחות, ור"ח
כו' עש"ה עד וטי בראן? הקב"ה בעצמו שנאמר וכו'. המאמר
הנכחי נובע מן הילמדנו כאשר נבאר, אך בתחלתו הוא קטוע
ובסופו יש קצור לשון, ובא על נכון כב"ר אשר זה לשונו
בראשית, ר' תנחומא פתח כי גדול אתה אר"ת הנוד הוה אם

„ריב"ל" וכן הוא בילקוט שם.

17) עי' עוד וי"ר פ' ח' אות ח' עד סוף המאמר ות"ה פרשת
כי השא ונשנה במדרש במ"ר פ' ק"ב אות ח', ושניהם הם קלוד
הילמדנו.

18) שם בלוחו מאמר איהא: „כך שנו חכמים במשנה גר'
כו' והוא לשון הילמדנו, וכן נמצאים שם בוי"ר לשונות כמו „שיטה
לחמוה" (פ' ב' אות ח') או לשון נקי (שמני פ' י"ב אות ה')
כן לשונות התנחומא. ובמקום אחר יבואר עוד.

19) לפי דעה זונץ נסדר סב"ר בנאה השניה למספרם (עיין

המדרש הנחומא והילמדנו

יהיה בו נקב כחוד של מחט הרוח יוצא ממנו וכו' מי יעשה
 בן אתה אלהים לברך, אימתי נבראו המלאכים, ר"י אומר
 ב"ב נבראו הה"ד המקרה במים עליותיו וגו' וכתוב עושה
 מלאכיו רוחות... ובסיפו צ"ל: אלא אנכי ה' וגו' מאתי מי
 אתי כתיב וכו' עד אתה לברך בראת את העולם, בראשית
 וגו'. אך בן כאן כמו בת"ב לא פירש כיצד למד ממקרא
 המקרה שהמלאכים ב"ב נבראו (20) ? אמנם מפירש יוצא
 הדבר בילמדנו אשר שם מוצא הדברים האלה, כי ז"ל הערוך
 בערך רכס ד': „בריש ילמדנו", „אימתי רכס הקב"ה עליותיו
 במים? ביום השני". שימה זאת מקומה קודם: „וכתיב עושה
 מלאכיו", אך המסדר הב"ר ותנחומא לא העתיקו ככל הצורך,
 יען סמכו את עצמם שהדבר מבואר במקומו.

על פי וזאמור נדע ברור גם סדר התחלה הילמדנו
 מקודם היה כתוב: „ילמדנו רבנו" וכו' ס נמצא עוד בת"ה
 רק שהשאלה נשמטה מן הספר בשנגה המעתיקים, ואח"כ
 בא ר"ת ופירש המקרא בדרך פשוט כדרכו של מדרש זה
 בכל מקום לפתוח בהלכה ולסיים בהגדה. ולפי שזנמצאת
 המלה ילמדנו בראש הספר וגם השם ר' תנחומא היה כתוב שם
 כמו שראינו לעיל, (כן העיר הערוך ז"ל), ע"כ בנו קצת
 מרבנותאי את המדרש הזה בשם ילמדנו וקצתם ייחסו אותו

בספרו על הדרשות נד קפ"ו), ודע כי בפ' פ"ה איחא שם למלה
 דכרי „זיוטין" הם ע"ש [ועיין מ"כ], וא"ס שעל דברי הפוסטים
 כונחו, אך לפ"ז נריך לאחר זמן מדורו, כי הלא יוסף בן יוסף שהיה
 מן הפוסטים הראשונים חי לא קודם משנת 600 למספרם (הרכבו
 זכרון לראשונים חלק ה' נד ק"ה אות ב'). ועיין מה שכתבתי מזה
 במדרש שה"ש כ"י אשר הולאתי לאור בעזרה האל, דף י"ג ע"א
 י"ח ע"א, ומבוא נד ל"ד הערה ב'.

(20) ע"י מ"כ ויפה כון, אך גם על"י יש להקשות מנין לו זה
 ואפשר שראה אל דברי הערוך ועל סיו פירש בן.

המדרש תנחומא והילמדנו

לר"ת ואלו ואלו דברו אלהים חיים, כי שניהם לדעת אחת נתכוננו (21) והא ראייה הרי שעד זמן בעלי תוספות ז"ל לא מובא כי אם הילמדנו או התנחומא ורק הראשונים שאחר זמן זה מביאים את שניהם (הילמדנו והת"ב) יחד, מכלל שלפני זקדמונים לא היה רק הילמדנו לבד (עי' מבוא מ"ח ע"א ולהלאה) ובסמוך עוד מזה.

דברי הב"ר מבוארים ע"פ התנחומא גם במקומות אחרים כמו פ' נ"ה לך לך אל ארץ המוריה ר"ח רבה ור"י חד אמר למקום שהוראה (22) יצאה לעולם ואחרינא אמר למקום שיראה יצאה לעולם ע"כ. טעם פלוגתאם מבואר בת"ב וירא אות מ"ה אשר ז"ל שם ר"י ור"ח חילקין ר"י אומר מה הוא מוריה? מקום (שהאורה) [צ"ל שהיראה] יצא [ה] לעולם שנאמר נורא אלהים ממקדשיך. ר"ח אמר ממקום (שהתורה) [צ"ל שהאורה] יצאה לעולם שנאמר כי מציון הצא תורה (23). עוד שם פרש' מ"ב: ד"א (24) הרב פתחו רשעים זה אמרפל וחבריו

- 21) יפה כהנו ה"כ המדפיסים מדרש תנחומא הנק' ילמדנו ועי' בסמוך.
 22) כך הוראת המלה בצנין הפעיל משרש ירה. ואידך סבר שפ"א משרש ירא ודרש מוריה כמו מוראיה. והיכונימוס בבאוריו כתב: Ajunt Hebraei, hunc montem esse... Qui ideo illuminans interpretatur et lucens... ועל פיו הגיה החכם להאמר שם נד ל"ד שהאורה החתה שהוראה ויפה כון, כי כך גרס גם הת"ב, אך ערעוב דברים אלו רואה שם. שעל דעת ר"י שהאורה יצאה לעולם מציא הפסוק נורא אלהים ממקדשיך. לכן גרסו שצריך לגרוס "שהיראה", יצאה כמו שהגהתי בפנים, ובדברי ר"ח היה כתוב שהאורה, רק הסופרים שנו ובחנו שהאורה משעם שבמקרא כי מציון וגו' הורה כתיב. אולם אין צורך בזה, כי דרשתי ז"ל: אין אור אלא תורה ידוע.
 23) ראויהם מהפסוקים השמיט המסדר הב"ר, אין זאת אפוא כי אם שניהם ממקור שלישי שאבו ומה שחסר בזה נמלא בזה.
 24) שח"ה דפוס וויניציה חסר ד"א

ע"כ. ולא ארע מה חדש כאן יותר ממה שלא השמיענו עד עכשיו? אבל בב"ר קצור לשון יש וכע"ל: ד"א חרב וגו', אלו ארבעה מלכים אמרפל וחבריו שעדיין לא היתה מלחמה בעולם ופתחו בחרב, אמר הקב"ה אתם פותחים בחרב וכו', עמד אביהם ויהרגם ויחלק עליהם לילה ע"כ. [ת"כ שם פ' לך סי' ז']. עוד שם פ' מ"ח אות ד' ר' יצחק פתח זכו ות"ב ות"ה אות ד' וכו'. עוד שם ב"ר פ' ע"א: ד"א (25) סומך ה' וגו' וכו' ע"ש, מלת ד"א קשה, כי הלא לא דרש על פסוק זה עד עכשיו מאומה, וא"כ לכהפ"ח כך היה לו לומר ד"א וירא ה' וגו' זש"ה סומך ד"... אבל האמת יורה דרכו שהמסדר השמיט תחילה המאמר כאשר הוא על גכון בת"ב ויצא אות יו"ד: וירא ה' כי שנואה לאה זש"ה פומך ה' וגו' עד אבל הצדיקים סומך ד'. כל זה לא הביא כ"א מתחיל מד"א [אלו העקרונות] כיון שראה הקב"ה וכו' ע"ש לפ"ז צדקה גירסת האגרת בראשית ודלא כהחכם בובער שם הערה כ"א, גם מזה נוכל לשפוט שהב"ר והתנחומא שניהם שאבו ממקור שלישי. ועיין עוד שם פ' פ"ד ות"ב פ' וישב אות ב'.

זעה נשפוט נא מן המאמרים, אשר רבותינו הקהמונים נ"ע מביאים בשם הילמדנו ונמצאים לפנינו בב"ר, אם לא כן היא כאשר דברתי שעיקר הב"ר היא מן הילמדנו.

(ה) בערוך ערך גרף כתוב: ובהגדת ילמדנו ויהי כל הארץ שפה אחת, הב לי אבן והוא נוהן לו את המגרף; ובב"ר פ' ל"ח (26) חד מנהון אמר לחבריה אייתי קולב (27) והוא

(25) תיבות: אילו העקרונות שם חסרוס כה"ב, ע"כ הנגמית בסמוך בשני הלחי מרובע.

(26) לכן מה שכתוב בה"ב (פ' נח סי' כ"ד) אלא "רבותינו פירשו" כוונתו אל הילמדנו ולא כמו שחשב החכם זוייס שם כה"ב לר ע"ה שנתנו אל הב"ר. —

(27) הערוך נדס כולב ע"ש מ"ב. —

המדרש הנחומא והילמדנו

הוא יהיב ליה מגרופי. ובערך זקן: בב"ר ובילמדנו כי בן זקונים הוא שהיה זיו אקונין שלו דומה לו. נערך טמיון; [בב"ר] פ' נ"ב [נ"א] 28) וה' המטיר על כדום ובילמדנו לב' מדינות שמרדו במלך אמר המלך וכו' הוא לפנינו שם אות א'. בערך עטש: בילמדנו ויהי כי זקן יצהק עד ימי יעקב וכו' עמד לו ינקב ובקש עליה רחמים וכו' ובב"ר פ' ס"ה ויהי כי זקן יצחק—יעקב תבע את החולי וכו' והתיבות עד— עמד השמיט. ונערך על א': בילמדנו (ויצא) מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, יורדין ועילין מיבעי ליה? אלא שהמלאכים וכו', הוא לפנינו בב"ר פ' ס"ח ד"א עולים ויורדים וכו' ע"ש. ובערך פֶרס ב' ובילמדנו והצא דינה ולא מן הרגל שלא תהא פרסנית ע"כ ובב"ר פֶרשה פ' ר"י בשם ר' לוי פתר והפרעו כל עצהי הה"ד ויבן ונו' ומסיים "וכו' " והכונה במלת וכו' על המאמר שהביא פ' י"ח ע"ש. ובערך קנשברן: בילמדנו (וישלח) וארבע מאות איש עמו א"ר ישמעאל ת' מלאכים וי"א ת' סנקליטון, ר' ינאי אומר ת' קנשברנין ע"כ ובב"ר פ' ע"ה אות י"ב ר' שמואל 29) כ"ר נחמן אמר ת' מלכים קושרים כתרים היו עמו, וי"א ת' איפרכין 30) ר' ינאי אמר ת' ראשי גייסות 31) היו עמו ע"כ.

ג) רש"י ז"ל מלכים ב', ב', י"ד מארץ רחיקה באו זה אחד משלשה שבדקן הקב"ה וכו' כדאיתא בתנחומא [ר"ל] ילמדנו עיין בסמוך]. והוא לפנינו בב"ר פ' י"ט אות י"א וכן

28) עיין בסמוך אות ג'.

29) לפי הגרסה נתחלף לו לרננו נהן בעל הערוך ר' שמואל ב"ר ישמעאל.

30) אין להסתלק שבהילמדנו גרס סנקליטון, כי הלא שינוי נוסחאות מנאי על הכוב בין המדרשים.

31) מלת קושברנין מפרש המסדר נראשי גייסות ולא כון יפס ע"ש בערוך.

מ המדרש תנחומא והילמדנו

במדרש במ"ר פ"ב אות ו' שהוא קצור הילמדנו, ויחוקאל ל'ה יו"ד שני הגויים ומדרש אנדה ר' תנחומא וכו' היא בב"ר פ' ס"ב אות ח' 32). ואיוב ד', י"ב במדרש תנחומא והוא בב"ר פ' נ"ב אות ה'.

ג) הרשב"ם ז"ל [בפירושו לס' בראשית יו"ד, כ"ד כתב וה' המטיר המלאך וכו' וסיים וכן הוא בב"ר ובתנחומא וכונתו אל הילמדנו.

ד) בחוספ' ברכות ס' ע"ב דה"מ אשר בתנחומא וכו' והוא בב"ר פ"ח אות ו', ה) הילקוט ורא רמו פ"ו מביא בשם הילמדנו: ותהרן שתי בנות לומט מאביהן. מאביהן היה הדבר ראה מה כתיב, לא ידע בשכבה ובקומה, נקור, למה? שהיה שכור מאמש אבל בלילה פג יינו והרגיש בה, מפני כך היא מתפרסם בכל שבת הרי הוא חייב בעצמו ע"כ ובב"ר פ' נ"א ותשקין את אביהן וגו' נקיד על וא"ו של ובקומה, שבשכבה לא ידע ובקומה ידע. ובסמוך שם: ר"ת ב"ר חייא משם ר"ה תורגמנא אין כל שבת זושבה שאין קורין בה פרשתו של לומט וכו' וע"ש ע"כ. גם מה שמביא הילקוט בראשית רמו ק"ל בשם הילמדנו נמצא אצלינו בב"ר פ' ע"ג. ועיין אלרד הדני הוצאת החכם מהו"א עפשמיין נ"י צד מ"ב.

אחר ברור הדברים האלה נבואה חשבון: המסדר הב"ר הוא הראשון 33) אשר העתיק את הילמדנו בהסירו מקורם את השאלות בהלכה והרחיבו מתוך ספרים אחרים ועל פי הרוב מתוך הירושלמי כאשר כבר העיר החכם פראנקעל ז"ל מבוא הירושלמי דף נ"א ע"ב ולהלאה, בעקבותיו

32) מכל זה נראה כדור שכונה רש"י ז"ל במלת התנחומא אל הילמדנו. ומה שמביא ש"א י"א, ח' ה"ה הילמדנו [מבוא דף 90], לפי שהם התנחומא הוא הילמדנו, ואם הח"כ לא ראה רש"י כלל וכלל לא.
33) עיין למיל הערה 19).

הנדרש תנחומא והילמדנו

הלך הסדר הוי"ר ואינו נכדל מן המסדר הב"ר רק בכ"ז
 שלא פ"ר אף מסגנון הילמדנו אף לא כמלא חוט השערו .
 ומני אז שנתנו המסדרים עיניהם בהילמדנו, רבו גם היוצאות.
 מהן מתקבים לב"ר, והן הנה : הת"כ על שמות והש"ר ,
 ומהן, כמו הבט"ר והר"ר, שמרו את דרך הילמדנו ונמשכין
 בסגנונם, כמה שדורשים פסקא פסקא, אחר הוי"ר . ואין לך
 מדרש שלא שאב מן הילמדנו בין מעט או רב עד שנתרוקן
 ממימיו ונעשה לכמות שהוא עכשיו . וזהו הת"ה, והא ראייה,
 הר"ה הרבה מאמרים מה שבעל הערוך מביא בשם חילמדנו,
 נמצאים לפנינו בת"ה . לדוגמא בערך כלאב : בילמדנו ברוש
 ואלה תולדות יצחק כתיב דניאל וגו' וכתיב ומשנהו כלאב
 דניאל היה שמו ומהו כלאב ? אלא מי שהיה רואהו אומר
 כאילו אביו נ"כ , והוא לפנינו שם בת"ה רק שנרפס במעות
 כלו אב, וצ"ל כאלו אביו . וכן טובא מאמר זה בילקוף ש"ב
 ג' רמז קט"א בשם הילמדנו ועליו כוון גם רש"י ז"ל שם
 במקומו . וכן בערך הוי' : ובילמדנו ומקנה רב היה לבני גר,
 מהו כי לא ממוצא וממערב ? וכו' ע"ש , הוא בת"ה סוף פ'
 מטות ע"ש , וכן מה שמביא רש"י ז"ל בראשית ד', כ"ג וכ"ד
 בשם התנחומא היא בת"ה 34) פ' בראשית וכן טובא מאמר

34) בת"כ על נראשית נראה שהשאלות נהגה המהחילות
 בלשון ילמדנו רבנו נחוספו מיד סופר אחר ולא ילאו מיו המסדר .
 וכל המאמרים אשר בעל הערוך מביא בערך זה, כדכל סדכל , פשט
 ואפליין ועוד בשם הילמדנו נמצאים שם בהנחומא במקומם . לכן אין
 ספק שהן חלק מחלקי הילמדנו . אבל במקום שהשמיט השאלה מכל
 וכל כמו נח סי' י"ח או שהחמיל שנו רבושינו מה... כמו פ' לך סי'
 א' וכיוצא בזה הרבה שם, אפשר שהמסדר הביאם שמה . וכזה
 מחקרכ ההנחומא להד"ר . לכן לא עוב עשה החכם בוכר כ"י שהוסף
 השאלות מאחר שהמסדר הצמיט אותם . עיין ראהמער שם נד י"ט
 ולעיל הערה 32] .

המדרש תנחומא והילמדנו

זה בילקוט בראשית רמז ל"ח ומצוין עליו תנחומא, והוא ט"ס, כי בת"ב ליתא וצ"ל ילמדנו, ובסוף פ' מקץ רמז ק"ו על פ' הם יצאו את העיר מביא הילקוט מאמר אחד ומצוין עליו מדרש, נמצא לפנינו בקצת שינויים בת"ה, לכן נראה שהציון נכתב במעות וצ"ל „מדרש ילמדנו“, וזוהי זה העיר כבר החכם צונץ שהרבה טאמרים אשר הקדמונים מביאים בשם הילמדנו נמצאים בת"ה, ע"ש בספרו הנזכר צד רל"ח ובהערות שם. נמצא מעתה שצדקו דברי צונץ באומרו שת"ה הוא קצור ילמדנו ולעומת זה הצדק עם בובער שהתנחומא קרום בזמן לשאר מדרשים, אכל לא התנחומא שלו שהוא ג"כ רק קצור הילמדנו כ"א התנחומא „הנקרא“ ג"כ ילמדנו, וזהו ברורן של דברים לפ"ך והשם יצילנו משגיאות.

הרב החכם מוה"ר דוד קויפמאן נ"י עורכני על החלק הי"ג מז"ע Revue des Etudes Juives (1886), שבו מובא מאמרם מהוך ספרן של הקדמונים בשם הילמדנו, ועינית שם ומלאתי שרובם נמצאים או צו"ר או צב"ר והנני לציין עליהם בקצרה.

וי"ר פ' א' אמר ר' שמואל בר' נחמן בשם ר' נתן (1) י"ח גוים כתוב בס' פשקן וכו' נמצא שם נד רכ"ה ועיין צ"ר פ' מ"ט. עוד שם פ' י"א ר' ברכיה א"ר לוי ור' חלבו ר' לוי כל שבעה ימי אדר היה משה מבקש הפלה ותחנונים שיכנס לא"י וכו' ע"ש נד רל"ז.

צ"ר פ' כ"ב ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי צהיזתם בשדה וגו' על מה היו מדינים? אמרו בואו ונחלוק את העולם וכו' ע"ש מובא שם נד רל"ד ועיין ראהמער שם נד כ'.

עוד שם פ' נ"ה: אמר ר' יונתן הפשתי הזה כשפשתנו לוקה

(1) והמאמר שלפני זה שם: ואני מכפניס והוא מבחוץ וכו', עיין על זה ילקוט משני רמז חק"מ מה שמביא בשם הילמדנו.

המדרש תנחומא והילמדנו

אינו מקים וכו' הוא שם נד רל"ה : והאלהים נסה ע"ם .
עוד שם פ' ס"ה וילך עשיו השדה לגוד ציד להביא חם מלא
הרי מוטב ואם לאו וכו' הוא שם שם סוף דה"מ כתוב .
עוד שם פ' ס"ט על הכל השיבו ועל הפרנסה לא השיבו חם
יהיה חלקים עמדי ח"ל הנה הנכי עמך וכו' צב"ר יש כאן קלוד
לשון , אכן שם צב"ר הילמדנו מובא הדרש על הפ' וכל אשר חתן לי
וגו' באר היטב .

עוד צב"ר סוף פ' ע"ג ואחר ילדה בה , ע"ס נד רל"ו .
עוד שם ס' פ"א הדע לך שכן שהרי אבינו יעקב על ידי
שאיחר נדרו וכו' ח"ר אבא בר כהנא בשעת עקחא נדרה וכו' , כולו
הוא שם רק ששם הגי' בעדן עקחא ע"ס , ועיי' ערוך ערך ערש
ג' ובצ"ר שם הגי' מהולחך חרשא וע"ס מהנות כהונה .
עוד שם פ' פ"ז ולא שמע אליה לשכב אגלה בעה"ז וכו' הוא
שם צב"ר הילמדנו , ושם הגי' יוחר נכונה .
עוד שם פ' ז"א למה חחראו אמר להם אל תזיזו וכו' ואל
תכנסו כולכם בפתח אחת מפני העיין , הוא שם שם , — הרי שרוב
הצ"ר נובע מן הילמדנו ובמקום אחר יבואר עוד .

מעות לתקן.

צ"ל	במקום	שורה	דף
במכילתא	במכמלתא	ט"ו	ג' ע"א
	הסר וי"ר פי"ג	י"ט	"
באכער	באבער	כ"ה	ד' ע"א
שהגיה	מהגיה	י"ג	ו' "
ט"ו	מ"ב	כ"ט	ז' ע"ב
א	(א	א'	י"ב
ה"ג	הנ'	כ"ה	" ע"ב
ולבני שם	ולפני יפת	כ"א	ט"ו "
עליו	טליו	י"ח	י"ח ע"א
ינאי	ינא	כ"ח	י"ט ע"א
מיתתן	מיתשהן	כ"ט	" "
ללהק"ד	ללהקי"ד	ט'	כ' ע"א
נשים שרות שבע מאות	שבע	ז'	" ע"ב
ופלגשים שלש מאות		ח'	" "
ב'	שה"ש ז'	כ"ו	כ"ה ע"ב
והוספות	הוספות	הערות	" כ"ו ע"א
	אהר מלת אחריו צ"ל הטו"ל.	כ"ו	" ע"ב
הגדול	הנדול	י"ח	" ב' ע"א
(3	[1	כ"ח	" ע"ב
(3	(1	כ"ט	" "
10	11	כ"ט	ג' ע"ב
הילמדנו	הילדנו	י"ו	ד' ע"א
בב"ה	בבב"ה	א'	" ע"ב
פ' כ"ד	אחר מלת ב"ר	כ"ד	ה' ע"א
מ"ב	מ"ב	כ"ט	ח'
כרבל	כרבל	כ"ב	ט' ע"ב
ילמדנו	ילמדני	י"ד	" י'

מעות לתקן.

צד	שורה	במקום	צ"ל
5	י"ט	אדר	אחר
שם	כ'	ליר	לידי
"	כ"ב	הלכותי	הלכותיו
"	כ"ה	ע"ב	ע"א
"	"	(1)	(2)
"	כ"ז	נדפס	נדפס
6	כ"ו	דאוי	ראוי
7	ט"ז	במקומו	במקומן
"	כ"א	גם	גם
8	ט"ו	הוא	הזה
"	כ'	אחר הונחלות	במקרא
9	י"ב	החדש	החדש
"	י"ר	השכם	השכם
11	ה'	(ד)	ד
"	כ"ט	ואיתה	ואתה
12	ג'	[אית ו']	[אית ג']
"	ח'	בילקוטו	בילקוט
"	כ"ב	(ה)	ה
"	כ"ז	אחר מלת בדבר	זמנו של
16	י"ב	כהן	בהן
19	י"ט	(ב)	ב
20	ט"ז	כ"ג	כ"ג
21	א'	כו	כי
"	ו'	וחמאמר	והמאמר
22	י"ד	חנינה	חנינה
30	י"ג	אכל	אכל
"	כ"א	וחזהיר	וחזהיר
34	ט"ו	וה	ההן

1898

1898

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

1898

1898

1898

1898

B

386.

5

ה מ א ס ך

שינה שלושית

יו"ל חוברת בכל חודש בעזרת גדולי רבנינו ומובי
חכמי זמנינו בארץ ובחו"ל .

ע"י העורך בן ציון אברהם קואינקה.

מחירו לשנה 10 פראנק , וברוסיה 4 ר"ב .

להשיגו בהקדם המחיר עפ"י האדרס הזה :

Ben-Zion A. Kohenka, Jerusalem.
